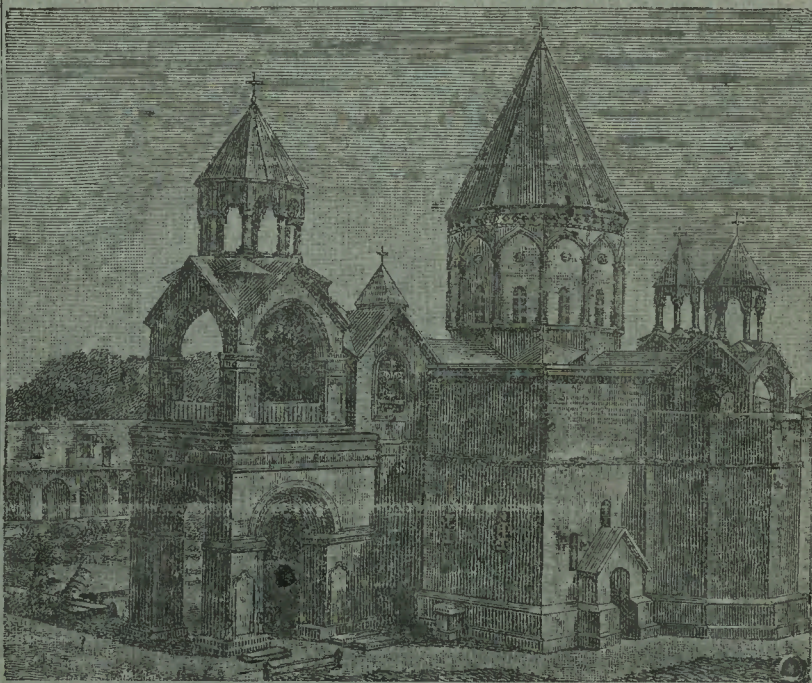

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

1903

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ԴՅԾԲ

ԼԶ. Տարի

ՕԳՈՍՏ.-ՍԵՊՏ.

Համար Ը. Թ.

ՎԱԴԱՐՇԱՊԱՏ

Տպարան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Եջմիածնի.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՕԳՈՍՏՈՍ-ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1903 թ.

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ.	675
1. Քաղաքացիական պատերազմի հետևանքները	692
ԿՐԹՈՆԱԿԱՆ	
2. Քրիստոսի եւ մեղաւորները Մ. Վ.	696
ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ	
3. Ռուսաց եկեղեցի	703
4. Կաթողիկէ եկեղեցի	709
ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅՈՍՏԱՆԵԱՅՑ	
5. ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ	713
6. Մատենադարանի նուէրներ Մ. Վ.	716
ՏԱՃԿԱՀԱՅՐ	718
7 Եղեղէն Յ. Թերեւորեան	724
ՄԱՏԵՆԱԿՈՍՈՒԹԻՒՆ	
8 «Արաքսի մատենադարանի հայատառի մատեն», Մ. Ղ.	742
9 Քրիստոնէութեան Արշակունի Մ. Վ.	751
10. ՍՏԱՅՈՒԱՆ ԳՐԲԵՐ.	756
11. ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼՔ	763
12 Մահացուցակ	768
ՅԱԻԵԼՈՒՄԻ	
13 Խօսք Յ. Մանգալունցի , ...	774

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ

Ս. ԷԶՄԻԱՆԵՒ

—
1903—ՌՅԾԲ

Տարի ԼԶ.

ՕԳՈՍՏՈՍ-ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

Համար Ը. Թ.

Հ ր ա մ ա ն ա լ

Տ. Տ. Մ Կ Ր Տ Չ Ի

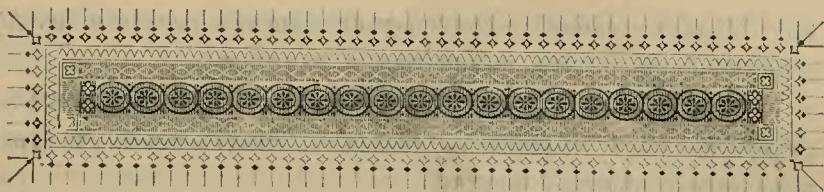
ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

Ա մ ե ն ա յ ն Հ ա յ ո Յ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

Տպարան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Եջմիածնի

Дозволено цензурою 2 Декабря 1903 г. г. Тифлисъ.

У Ч Л О В Е Ч Е С К И Е

Высочайше утвержденное 12 Юня 1903 г. положеніе Комитета Министровъ о сосредоточеніи управленія имуществами армяно-григоріанской церкви въ Россіи въ вѣдѣніи правительственныхъ учрежденій и о подлежащихъ передачѣ въ вѣдѣніе Министерства Народнаго Просвѣщенія средствахъ и имуществахъ означенной церкви, коими обезпечивалось существованіе армяно-григоріанскихъ церковныхъ училищъ.

ГОСУДАРЬ ИМПЕРАТОРЪ, по положенію Комитета Министровъ, въ 12 день Юня 1903 г. Высочайше повелѣть соизволилъ:

I. Передачу имущества армяно-григоріанской церкви въ вѣдѣніе и управленіе подлежащихъ Министерствъ осуществить на слѣдующихъ основаніяхъ:

1) Все принадлежащія армяно-григоріанскимъ церквамъ, монастырямъ, духовнымъ установленіямъ и духовно-учебнымъ заведеніямъ недвижимыя имущества, за установленными ниже сего (ст. 2 и прим. къ ней) изытіями, передать въ порядкѣ, опредѣленномъ особо утверждаемыми правилами, изъ управленія духовенства и духовныхъ установленій сего неновѣданія въ завѣдываніе Министра Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ, а принадлежащія означеннымъ учрежденіямъ капиталы—въ завѣдываніе Министра Внутрен-

нихъ Дѣлъ, сохраняя за армяно-григоріанскою церковью права собственности на сіи имущества и капиталы.

2) Передачѣ въ завѣдываніе Министра Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ подлежатъ слѣдующія имущества армяно-григоріанской церкви:

а) земли какъ населенныя, такъ и ненаселенныя, какого бы наименованія и рода онѣ ни были, также отдѣльные лѣса, дуга, пастбища, рыбныя ловли, мельницы и проч. Изъ сего изъемятся однако же: пространства земли, находящіеся подъ зданіями церквей, монастырей, часовенъ и т. п. и подъ строеніями, занимаемыми архіерейскими домами, духовными установленіями, приходскимъ какъ городскимъ, такъ и сельскимъ духовенствомъ и духовно-учебными заведеніями земли, заключающіяся въ церковныхъ и кладбищенскихъ оградахъ, и, наконецъ, находящіеся въ пользованіи духовенства усадебные участки земли, занятые садами, огородами, пашнями и т. п., пространствомъ не свыше трехъ десятинъ при каждой приходской церкви, не сдаваемыми въ постороннія руки для извлеченія дохода, и

б) все тѣ изъ принадлежащихъ армяно-григоріанскимъ церквамъ, духовенству и духовнымъ учрежденіямъ сего исповѣданія домовъ и строеній, которые не нужны для помѣщенія и необходимаго хозяйства самого духовенства и означенныхъ учрежденій.

Примѣчаніе. Настоящія правила не распространяются на недвижимыя имущества и капиталы, принадлежащіе армянской церкви въ г. г. С.-Петербургѣ и Москвѣ.

3) Указанному выше порядку завѣдыванія подчинить также имущества и капиталы, которые впредъ будутъ, въ видѣ пожертвованій или отказовъ по завѣщаніямъ, поступать въ пользу означенныхъ учреждений.

4) Завѣдываніе доходами отъ упомянутыхъ имуществъ и управленіе капиталами сосредоточить въ Министерствѣ Внутреннихъ Дѣлъ, по Департаменту Духовныхъ Дѣлъ Иностранныхъ Исповѣданій, въ которое должны быть передавае-

мы Министромъ Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ, вмѣстѣ съ отчетностью по управленію этими имуществами, выручаемые отъ оныхъ доходы за уплатою всѣхъ лежащихъ на принятыхъ имъ въ свое вѣдѣніе недвижимыхъ имуществъ повинностей и обязательствъ и за производствомъ указанныхъ ниже удержаній.

Засимъ Министерство Внутреннихъ Дѣлъ передаетъ эти доходы, а равно и суммы, образовавшіяся изъ процентовъ отъ поступившихъ въ его завѣдываніе капиталовъ, за нижеуказанными отчисленіями, тѣмъ духовнымъ установленіямъ, отъ коихъ сіи имущества и капиталы приняты.

5) Изъ получаемого отъ недвижимыхъ имуществъ дохода отчисляются къ ежегодному отпуску: а) не свыше 10% распоряженіемъ Министра Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ на расходы по управленію указанными недвижимыми имуществами и на образованіе особаго запаснаго капитала для удовлетворенія чрезвычайныхъ расходовъ по означеннымъ имѣніямъ въ видахъ ихъ улучшенія, и б) 5% распоряженіямъ Министра Внутреннихъ Дѣлъ на образованіе вспомогательнаго капитала армяно-григоріанской церкви для употребленія онаго на нужды армяно-григоріанскихъ церковныхъ установленій и на общія потребности управленія сей церкви съ тѣмъ, чтобы въ сей капиталъ обращался и излишекъ отъ вышеозначенныхъ (и. а) 10%.

6) Въ случаѣ возникновенія сомнѣній или недоразумѣній по вопросу о томъ, подлежатъ ли тѣ или иные находящіеся во владѣніи духовенства и духовныхъ учрежденій имущества и капиталы сосредоточенію въ вѣдѣніи Правительства, дѣло о семъ представляется на разрѣшеніе Министра Внутреннихъ Дѣлъ.

II. Предоставить: 1) Министру Внутреннихъ Дѣлъ: а) выработать основанія для производства расходовъ изъ вспомогательнаго капитала армяно-григоріанской церкви примѣнительно къ правиламъ о вспомогательномъ капиталѣ римско-католическаго духовенства и предположенія свои по сему

предмету внести на утверждение установленнымъ порядкомъ, и б) установить порядокъ отчетности духовныхъ установлений въ израсходованіи передаваемыхъ имъ доходовъ, и 2) Министрамъ Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ и Внутреннихъ Дѣлъ, по взаимному ихъ соглашенію, установить: а) правила о порядкѣ передачи имуществъ и капиталовъ армяно-григоріанской церкви въ завѣдываніе подлежащихъ Министерствъ и б) правила о порядкѣ управленія указанными имуществами;

и III. Въ измѣненіе Высочайше утвержденного 26 Марта 1898 г. положенія Комитета Министровъ постановить:

предоставить Министрамъ Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ, Внутреннихъ Дѣлъ и Народнаго Просвѣщенія, по принятіи, на основаніи изложенныхъ въ ст. 1 настоящаго положенія правилъ, имуществъ армяно-григоріанской церкви въ казенное управленіе, привести въ извѣстность по взаимному соглашенію имущества, коими обезпечивалось бы существованіе принятыхъ въ вѣдѣніи Министерства Народнаго Просвѣщенія школъ, и затѣмъ: а) указать тѣ имущества, которыя необходимо оставить для непосредственныхъ потребностей училищъ, и б) опредѣлить, соотвѣтственно доходности остальныхъ имуществъ, размѣръ денежныхъ суммъ, подлежащихъ ежегодно передачѣ вѣдомству народнаго просвѣщенія на содержаніе указанныхъ выше училищъ.

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ հաստատուած 12 յունիսի 1903 թ. Կանոնադրութիւնը համեմատ Մինիստրների Կոմիտէտի որոշման Ռուսաստանի հայ-լուսաւորչական եկեղեցու կալուածների վարչութեան կենդրոնացման մասին կառավարչական հիմնարկութիւնների տեսչութեան մէջ և յիշեալ եկեղեցուն պատկանեալ միջոցների և գոյքերի ժողովրդական Լուսաւորութեան Մինիստրութեան տեսչութեանը յանձնելու մասին, որոնցով տպահոված էր հայ-լուսաւորչական եկեղեցական գալուցների գոյութիւնը:

ԹԱԳԱՒՈՐ ԿՆՅՍՐԸ, Մինիստրների Կոմիտէտի որոշման համեմատ յունիսի 12 ին 1903 թ. Բարձրագոյն հրամայել բարեհաճեց՝

1. Հայ-լուսաւորչական եկեղեցու կալուածների յանձնելը պատշաճաւոր Մինիստրութիւնների տեսչութեանը և վարչութեանը իրաւորձել հետեւեալ հիմունքներով:

1) Հայ-լուսաւորչական եկեղեցիներին, վանքերին, հոգևոր հաստատութիւններին և հոգևոր գալուցներին պատկանեալ բոլոր անշարժ կալուածները ներքոյ յիշած (յօդուած 2 և նրա ծանօթութիւնը) սահմանեալ բացառութիւններով յանձնել այն կարգով որ որոշուած են առանձին հաստատուած կանոններով այս գումանութեան հոգևորականութեան և հոգևոր հաստատութիւնների վարչութիւնից Երկրագործութեան և Պետական Կալուածների Մինիստրի տեսչութեանը, իսկ յիշեալ հաստատութիւնների գրամագլուխները — Ներքին Գործերի Մինիստրի տեսչութեանը, թողնելով այդ կալուածների և գրամագլուխների սեպհականութեան իրաւունքը հայ-լուսաւորչական եկեղեցուն:

2) Երկրագործութեան և Պետական Կալուածների Մինիստրի տեսչութեանը յանձնելու են հայ-լուսաւորչական եկեղեցու հետեւեալ կալուածները՝

ա) թէ բնակութիւն ունեցող և թէ անբնակ հոգերը՝ ինչ անուն էլ ունենան և ինչ տեսակի էլ որ լինեն, նոյն

պէս առանձին անտառները, մարդագետինները, արօտատեղերը, ձկնորսութիւնները, ջրաղացները և այլն: Սրանից բաց են հանվում սակայն՝ հողի այն տարածութիւնը, որի վրայ գտնվում են եկեղեցիների, վանքերի, մատուռների և այլն շինութիւթները և հողերը, որոնց վրայ շինուած են առաջնորդարանները, հողեւոր հաստատութիւնները, ծխական թէ՛ քաղաքային և թէ՛ գիւղական հողեւորականութեան աները և հողեւոր դպրոցների շինութիւնները և այլն հողերը, որոնք գտնվում են եկեղեցիների և գերեզմանոցների շրջապատի մէջ և վերջապէս հողեւորականութեան ձեռքում եղած ագարակային հողամասերը, որոնց վրայ գտնվում են այգիներ, բանջարանոցներ, արտեր և այլն, որոնք կարող են լինել տարածութեամբ ոչ աւելի քան երեք դեռիատին ծխական եկեղեցուն կից և որոնք չեն տրվում օտարի ձեռքը եկամուտ ստանալու համար և

բ) հայ-լուսաւորչական եկեղեցիներին, հողեւորականութեանը և այդ գաւառութեան հողեւոր հաստատութիւններին պատկանող տներից և շինութիւններից այն բոլորը, որոնք հաքիււոր չեն բնակութեան և հենց իրան հողեւորականութեան և վերոյիշեալ հաստատութիւնների անհրաժեշտ տնտեսութեան համար:

Ծանօթութիւն: Ներկայ կանօնները չեն տարածվում այն անշարժ կալուածների և դրամագլուխների վրայ, որոնք պատկանում են հայ եկեղեցուն Ս. Պետերբուրգ և Մոսկվայ քաղաքներում:

3) Տեսչութեան ցոյց տուած կարգին ենթարկել նոյնպէս այն կալուածները և դրամագլուխները, որոնք որանից յետոյ որպէս նուիրատուութիւններ և կտակածներ կը ստացուեն յօգուտ յիշեալ հաստատութիւնների:

4) Յիշեալ կալուածներից ստացուող եկամուտների հսկողութիւնը և դրամագլուխների կառավարութիւնը կենդրոնացնել ներքին Գործերի Մինիստրութեան մէջ օտար գաւառութիւնների հողեւոր գործերի գեպարտամենտում, որին երկրագործութեան Պետական կալուած-

ների Մինխատրը այդ կալուածների կառավարութեան հաշուետւութեան հետ միասին պէտք է յանձնէ նրանցից ստացուած եկամուտները, դուրս գալով որանցից իր տեսչութեան տակ առած անշարժ կալուածների վրայ դրուած բոլոր հարկերը և պարտավճարները, ևս և ստորեւ մատնացոյց արած հանումները կատարելուց յետոյ:

Ապա Ներքին Գործոց Մինխատրութիւնը յանձնում է այդ եկամուտները, նոյնպէս և այն դումարները, որոնք գոյացել են նրա վերահսկողութեան տակ մտած դրամագլուխների տօկոսներից, ստորեւ ցոյց տուած հանումներից յետոյ, այն հոգեւոր հաստատութիւններին, որոնցից ընդունուած են այդ կալուածները և դրամագլուխները:

5) Անշարժ կալուածներից ստացուող եկամուտից հանվում են իւրաքանչիւր տարի ի տուչութիւն ա) ոչ աւելի քան 10 0/0 երկրագործական և Պետական կալուածների Մինխատրի տրամադրութեան տակ, որ նա ծածկէ յիշեալ կալուածների վրայ արած ծախսերը և կողմէ առանձին պահեստի դումար յիշեալ կալուածների արտակարգ ծախսերին բաւարարութիւն տալու՝ նրանց բարւոքման նպատակով և բ) 5 0/0 Ներքին Գործերի Մինխատրութեանը թէ կազմելու հայ-լուստուորչական եկեղեցական օժանդակիչ դրամագլուխ հայ-լուստուորչական եկեղեցական հաստատութիւնների կարիքները հոգալու և թէ այդ եկեղեցու վարչութեան ընդհանուր պահանջների համար այն որայմանով, որ այս դրամագլխի մէջ մտնէ յիշեալ (կ. ա.) 10 0/0 մնացած աւելորդը:

6) Կասկածներ կամ թիւրիմացութիւններ ծագելու դէպքում այդ հարցի առիթով թէ հոգեւորականութեան և հոգեւոր հաստատութիւնների իրաւասութեան տակ դանւող այս կամ այն կալուածները ենթակայ են արդեօք Կառավարութեան տեսչութեան մէջ կենդրոնացման, դործը սրա մասին ներկայացվում է Ներքին Գործոց Մինխատրին վճռելու համար:

II. Յանձնել՝ 1) Ներքին Գործերի Մինխատրին՝ ա) մշակել հիմունքներ ծախսեր անելու համար հայ-լուսա-

ւորչական եկեղեցու օժանդակիչ դրամագլխից՝ համաձայն այն կանօնների, որոնք դործագրւում են հռոմէական-կաթօլիկ հոգեւորականութեան օժանդակիչ դրամագլխի վերաբերմամբ և իր կարծիքները այս հարցի մասին առաջարկել ի հաստատութիւն սահմանեալ կարգով և բ) սահմանել հոգեւոր հաստատութիւնների հաշուետուութեան կարգը նրանց յանձնուած արդիւնքները ծախսելու վերաբերմամբ և 2) Հողագործութեան և Պետական Կալուածների և Ներքին Գործոց Մինիստրներին փոխադարձ համաձայնութեամբ որոշելու՝ ա) այն կանօնները, որոնց համաձայն հայ-լուսաւորչական եկեղեցու կալուածները և դրամագլուխները պէտք է յանձնուեն պատշաճաւոր Մինիստրութիւնների տեսչութեանը և բ) այն կանօնները, թէ ինչ կարգով պէտք է կառավարուեն յիշեալ կալուածները:

և III. ի փոփոխութիւն Մինիստրների Կօմիտէի 1898 թուի մարտի 26-ին Բարձրագոյն հաստատուած որոշման կարգել՝

Թոյլ տալ Երկրագործութեան և Պետական Կալուածների, Ներքին Գործոց և Ժողովրդական Լուսաւորութեան Մինիստրներին որ նրանք այս Կանօնագրութեան 1 յօդուածում առաջ բերած կանօնների հիման վրայ, ընդունելով հանդերձ հայ-լուսաւորչական եկեղեցու կալուածները արքունական կառավարութեան տակ, փոխադարձ համաձայնութեամբ յայտնի կացուցանեն այն կալուածները, որոնք պէտք է ապահովեն Ժողովրդական Լուսաւորութեան տեսչութեան տակ առնուած դպրոցների գոյութիւնը և յետոյ՝ ա) ցոյց տան այն կալուածները, որոնց անհրաժեշտ է թողնել դպրոցների անմիջական կարիքների համար, բ) որոշեն համապատասխան միացած կալուածների արդիւնքի, դրամական գումարների այն չափը, որ իւրաքանչիւր տարի պէտք է յանձնուի Ժողովրդական Լուսաւորութեան վարչութեանը վերոյիշեալ դպրոցների պահպանութեան համար:

На основаніи Высочайше утвержденного 12 іюня 1903 года положенія Комитета Министровъ, по соглашенію съ Министромъ Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ, утверждаю. С.-Петербургъ, 30 іюня 1903 г.

Министръ Внутреннихъ Дѣлъ,
Статсъ-Секретарь (подписалъ) Плеве.

ПРАВИЛА

О порядкѣ передачи имущества и капиталовъ армяно-Григоріанской церкви въ завѣдываніе подлежащихъ Министерствъ.

1. Свѣдѣнія объ имуществахъ армяно-григоріанской церкви, подлежащихъ, на основаніи Высочайше утвержденного 12 іюня 1903 г. положенія Комитета Министровъ, изъятію изъ вѣдѣнія духовныхъ установленій, передаются: въ предѣлахъ европейской Россіи—изъ Министерства Внутреннихъ Дѣлъ въ Министерство Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ и подлежащимъ, по мѣсту нахождения сихъ имущества, Губернаторамъ и Градоначальникамъ, а по епархіямъ, входящимъ въ предѣлы Кавказскаго края, изъ управленія Главноначальствующаго—уполномоченному мѣстнымъ Губернаторамъ и Начальникамъ областей. Министерство Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ и уполномоченный сего Министерства на Кавказѣ передаютъ полученные ими свѣдѣнія въ подвѣдомственные имъ губернскія управленія.

2. По мѣрѣ полученія на мѣстѣ означенныхъ свѣдѣній въ видѣ вѣдомостей, извлеченныхъ изъ послѣднихъ отчетовъ Эчміадзинскаго Синода, Губернаторы по соглашенію съ управляющими Государственными Имуществами дѣлаютъ одновременно распоряженіе о командированіи подвѣдомственныхъ имъ довѣренныхъ должностныхъ лицъ для совмѣстнаго пріема

изъ вѣдѣнія армяно-григоріанскихъ духовныхъ установленій церковныхъ имуществъ и капиталовъ, снабжая означенныхъ лицъ надлежащими указаніями, формальнымъ предложеніемъ и образцами пріемныхъ протоколовъ и описей.

3. Въ каждомъ городѣ и уѣздѣ пріемъ недвижимыхъ имуществъ и капиталовъ начинается преимущественно съ имѣній, которыя отличаются своей значительностью.

4. Указанные чиновники, по прибытіи на мѣсто, приглашаютъ, для содѣйствія въ порученномъ имъ дѣлѣ, представителя мѣстной полиціи, мѣстнаго армяно-григоріанскаго благочиннаго, если таковой имѣется, а также то духовное лицо или представителя того духовнаго установленія, въ вѣдѣніи коего находится принимаемое имущество, а кромѣ того: въ городахъ представителя городского общественнаго управленія, а въ сельскихъ мѣстностяхъ—не менѣ двухъ стороннихъ добросовѣстныхъ изъ мѣстныхъ жителей и сельскаго старшину. При пріемѣ имуществъ церковныхъ долженъ находиться ктиторъ или староста, въ непосредственномъ управленіи коего состоитъ все церковное имущество (ст. 1225 Уст. дух. дѣлъ иностр. исповѣд., изд. 1896 г.).

5. Приступая къ обзорѣнію подлежащихъ пріему имуществъ, уполномоченныя на это лица требуютъ прежде всего предъявленія имъ ктитормъ, настоятелемъ монастыря или начальствующимъ въ духовномъ установленіи лицомъ инвентарныхъ описей всему церковному или монастырскому, а также семинарскому и иному имуществу, и установленныхъ ст. 1226 Уст. дух. дѣлъ иностр. исповѣданій шнуровыхъ книгъ, а также плановъ, контрактовъ, подлинныхъ документовъ на владѣніе, долговыхъ обязательствъ, квитанцій на вклады и капиталы или книжекъ сберегательной кассы, а также другихъ актовъ, относящихся до состоящихъ въ вѣдѣніи церкви имѣній, долговыхъ обязательствъ и капиталовъ.

Примѣчаніе. За отсутствіемъ въ большей части армяно-григоріанскихъ монастырей монашествующей братіи и уста-

повленихъ закономъ (ст. 1235 Уст. дух. дѣлъ иностр. исповѣд.) монастырскихъ правленій, надлежитъ, при данныхъ условіяхъ, предварительно выѣзда на мѣсто для принятія имущества, истребовать вышеуказаннымъ порядкомъ предъявленіе документовъ и описей изъ мѣстныхъ епархіальныхъ Консисторій, въ коихъ сосредоточены по закону означенныя свѣдѣнія.

6. По повѣркѣ означенныхъ описей и документовъ, уполномоченные приступаютъ къ принятію самаго имущества при чемъ наблюдается:

а) городскіе дома, лавки, каравансарай, мельницы, винные подвалы и другія хозяйственныя сооруженія, за исключеніемъ жилыхъ строеній и помѣщеній, а также хозяйственныхъ складовъ и построекъ, оставляемыхъ въ распоряженіи духовенства для его нуждъ, принимаются со всеѣмъ принадлежащимъ къ нимъ инвентаремъ и съ состоящею подъ ними землею.

б) дачныя помѣщенія Патріарха-Католикоса и епархіальныхъ начальниковъ, гдѣ таковыя издавна имѣются, съ прилегающими къ нимъ садами, огородами и рощами, оставляются въ вѣдѣніи означенныхъ духовныхъ лицъ:

в) въ земельныхъ имѣніяхъ, какъ пахотныхъ, такъ и лѣсныхъ принимаются съ имѣніемъ все орудія производства, по скотъ, хлѣбъ и другіе, наличные хозяйственные запасы не оставляются въ пользу лицъ и учрежденій изъ вѣдѣнія коихъ означенныя имѣнія изъемяются:

г) если земельныя угодія, состоящія во владѣніи церкви или духовнаго установленія, превышаютъ установленную закономъ 3-хъ десятинную норму въ незначительной степени и по отграниченіи не могутъ составить самостоятельной хозяйственной единицы, то излишки эти, впредь до особаго распоряженія, приему не подлежатъ, о чемъ и надлежитъ пояснить въ протоколѣ, и

д) изъ капиталовъ подлѣжать приему все процентныя бумаги, закладныя на недвижимости и долговыя обязательства,

а изъ наличныхъ церковныхъ денегъ всѣ въ круглыхъ сотняхъ сверхъ тысячи рублей. Излишекъ оставляется на текущіе церковные расходы, о чемъ надлежитъ пояснить въ приѣмномъ протоколѣ.

7. По тщательномъ осмотрѣ въ натурѣ принимаемаго отъ церквей и духовныхъ установленій имущества, уполномоченные составляютъ, по данному имъ образцу, и за подписаніемъ лицъ, участвовавшихъ при приѣмѣ и осмотрѣ имущества, подробный въ двухъ экземплярахъ протоколъ о приѣмѣ онаго, затѣмъ, передавъ описанное недвижимое имущество, съ принадлежностями, уполномоченному на то должностному лицу Управленія Государственныхъ Имуществъ, доносятъ о томъ немедленно Губернатору и мѣстному управленію, представляя при томъ, для доставленія Министрамъ Внутреннихъ Дѣлъ и Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ, по принадлежности, описи дѣйствительно принятаго имущества. Документы на капиталы и самые капиталы, гдѣ таковые окажутся, представляются Губернаторамъ для пересылки въ депозиты Министерства Внутреннихъ Дѣлъ по Департаменту Духовныхъ Дѣлъ Иностранныхъ Исповѣданій.

8. Если недвижимое имѣніе данной церкви или духовнаго установленія расположено въ другомъ уѣздѣ или губерніи, то уполномоченные, по истребованіи надлежащихъ на оное документовъ и описей, представляютъ таковые мѣстному Губернатору для отсылки Начальнику той губерніи, гдѣ расположено имѣніе, для дальнѣйшихъ распоряженій о его приѣмѣ.

9. Если принятое имущество или часть онаго сдана въ аренду или въ пользованіе по договору или по существующему мѣстному обычаю, то съемщики или арендаторы извѣщаются о приѣмѣ сихъ имуществъ въ завѣдываніе казны и предупреждаются, чтобы слѣдующіе съ нихъ платежи вносили впродъ въ подлежащіе казначейства, съ точнымъ указаніемъ соотвѣтственнаго депозита, а взносы натурою лицу уполномоченному на управленіе принятымъ имѣніемъ.

10. Всѣ расходы по передачѣ упомянутыхъ имуществъ въ вѣдѣніе Министра Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ производится изъ мѣстныхъ кредитовъ на командировки, съ возмѣщеніемъ произведенныхъ расходовъ изъ суммы, подлежащей отчисленію въ количествѣ 10 процентовъ изъ дохода съ недвижимыхъ имуществъ армяно-Григоріанской церкви, а по пересылкѣ и переводу капиталовъ въ вѣдѣніе Министра Внутреннихъ Дѣлъ за счетъ сихъ капиталовъ.

Директоръ Департамента Духовныхъ Дѣлъ

Иностранныхъ Исповѣданій (подписалъ) *Мосоловъ*.

Մինիստրների կոմիտեի 1903 թուի յունիսի
12-ին Բարձրագոյն հաստատուած որոշման
համաձայն՝ Նրկրագործութեան և Պետական
կալուածների Մինիստրի հետ համաձայնու-
թիւն կայացնելուց յետոյ հաստատուած եմ:
Ս. Պետերբուրգ. 30 յունիսի 1903 թ. Ներքին
Դործերի Մինիստր

Ստատու-Սեկրետար (ստորագրեց) Պ Լ Ե Վ Է,

Կ Ա Ն Օ Ն Ն Ե Ր

Հայ-լուսաւորչական եկեղեցու կալուածները և
դրամագլուխները պատշաճաւոր Մինիստրութիւնների տես-
չութեանը յանձնելու կարգի մասին:

1) Տեղեկութիւններ Հայ-լուսաւորչական եկեղեցու
այն կալուածների մասին, որոնք, Մինիստրների կոմիտե-
ի 1903 թուի յունիսի 12-ին Բարձրագոյն հաստա-
տուած որոշման հիման վրայ, ենթակայ են հոգևոր տես-
չութիւնից հանուելուն, յանձնվում են՝ Եւրոպական Ռուս-

սասաստանի սահմաններում ներքին Գործերի Մինիստրութիւնից Երկրագործութեան և Պետական կալուածների Մինիստրութեանը և ենթակայ այդ կալուածների տեղի համեմատ, Նահանգապետներին և Քաղաքապետներին, իսկ Կովկասեան երկրի սահմաններում գտնուող թեմերում, Կառավարչապետի Վարչութիւնից — Երկրագործութեան և Պետական կալուածների Մինիստրի լիազօրին Կովկասում և տեղական Նահանգապետներին և շրջանների Հրամանատարներին: Երկրագործութեան և Պետական կալուածների Մինիստրութիւնը և այդ Մինիստրութեան լիազօրը Կովկասում յանձնում են իրանց ստացած տեղեկութիւնները իրանց ստորագրեալ Նահանգական Վարչութիւններին:

2) Յիշեալ տեղեկութիւնները, ցուցակների ձևով, քաղուած էջմիածնի Սինոդի վերջին հաշիւներից, ստանալու պէս Նահանգապետները՝ Պետական կալուածների կառավարիչների հետ համաձայնութիւն կայացնելուց յետոյ, միաժամանակ կարգադրութիւն են անում՝ ուղարկելու իրանց ստորագրեալ վստահելի պաշտօնատար անձանց՝ միատեղ ընդունելու հայ-լուսաւորչական հոգևոր հաստատութիւնների տեսչութիւնից եկեղեցական կալուածները և դրամագլուխները, տալով վերոյիշեալ անձանց պատշաճաւոր ցուցմունքներ, պաշտօնական առաջարկութիւն և ընդունելութեան արձանագրութիւնների և ցուցակների նմուշներ:

3) Իւրաքանչիւր քաղաքում և գաւառում անշարժ կալուածների և դրամագլուխների ընդունելութիւնը սկսվում է առաւելագէս այն դոյքերից, որոնք աչքի են ընկնում իրանց մեծութեամբ:

4) Մատնացոյց արած պաշտօնեաները, տեղը դալուն պէս, հրաւիրում են իրանց յանձնարարած գործին աջակցելու համար՝ տեղական օստիկանութեան ներկայացուցչին, տեղական հայ-լուսաւորչական գործակալին, եթէ այսպիսին կայ, նոյնպէս և այն հոգևոր անձին կամ այն հոգևոր հաստատութեան ներկայացուցչին, որի տեսչութեան տակ գտնւում է ընդունելի դոյքը, և բացի դրան

նից՝ քաղաքներում քաղաքային հասարակական վարչութեան ներկայացուցչին, իսկ գիւղերում — երկուսից ոչ պակաս կողմնակի բարեխիղճ անձանց տեղական բնակիչներից և գիւղական տանուտէրին: Եկեղեցական կալուածների ընդունելութեան ժամանակ պէտք է գտնուի երեց-փոխը կամ ստարոստան, որի անմիջական վարչութեան տակ է գտնուում եկեղեցական ամբողջ դոյրը: (Յօդ. 1225 օտար դաւանութիւնների հոգևոր գործերի կանոնադրութեան, հրատ. 1896 թ.):

5) Սկսելով աչքի անցնել ընդունելութեան ենթակայ կալուածները, այդ բանի համար լիազօրութիւն ունեցող անձինք նախ և առաջ պահանջում են որ երեցփոխը, վահաչայրը կամ հոգևոր հաստատութեան իշխանաւոր անձը ներկայացնէ իրանց ամբողջ եկեղեցական կամ վանքական, նոյնպէս և սեմինարական և այլ գոյքերի ինվէնտարային ցուցակը, և օտար դաւանութիւնների հոգևոր գործերի կանոնադրութեան 1226 յօդուածով սահմանուած ժապաւինեալ մատեանները, նոյնպէս և յատուած գծերը, կօնտրակտները սեպհականութեան իսկական փաստաթղթերը, պարտագիրները, պահեստի անդորրագրերը իրանց դրամագլուխների կամ խնայողական գանձարանի գրքոյկները, նոյնպէս և ուրիշ ակտեր, որոնք վերաբերում են եկեղեցու տեսչութեան տակ գտնուող դոյրերին, պարտագիրներին և դրամագլուխներին:

Ծանօթութիւն. Հայ-լուստորչական վանքերի մեծամասնութեան մէջ կրօնական միաբանութիւնների բացակայութեան և օրէնքով սահմանուած (օտար, դաւանութ. հոգ. գործ. կանոնադ. 1235 յօդ.) վանքական վարչութիւնների բացակայութեան պատճառով, հարկաւոր է որ, ներկայ պայմաններում, կալուածներ ընդունելու տեղը դնալուց առաջ, պահանջել վերև ցոյց տուած կարգով տեղական թեմական կօնսիստորիաներից, որոնց մէջ կենդրոնացած են օրէնքով, բոլոր տեղեկութիւնները, որ նրանք ներկայացնեն գօկումենաներ և ցուցակներ:

6) Յիշեալ ցուցակները և գօկումենաները ստուգե-

լուց յետոյ, լիազօրները սկսում են ընդունել նոյն իսկ գոյքը, որի ժամանակ աչքի առաջ է առնվում՝

ա) քաղաքային տները, խանութները, քարվանսարանները, ջրաղացները, գինու մառանները և այլ տնտեսական շինութիւնները, բացի բնակութեան համար որոշուած շինութիւնները և բնակարանները, նոյնպէս և տնտեսութեան պահեստները և շինութիւնները, որոնք թողնվում են հոգևորականութեան տրամադրութեան տակ նրա կարիքների համար, ընդունւում են նրանց պատկանող տմբողջ ինվէնտարով և նրանց տակ գտնուող գետնով:

բ) Պատրիարք կաթողիկոսի և վիճակաւոր առաջնորդների ամարային բնակարանները, ուր որ դրանք հնուց գոյութիւն ունին, նրանց մօտ գտնուող այգիներով, բանջարանոցներով և ծառաստաններով թողնւում են յիշեալ հոգևոր անձանց իրաւանց տակ:

գ) Հողային կալուածներում թէ վարելահողերում և թէ անտառներում կալուածքի հետ միասին առնւում են արտադրութեան բոլոր գործիքները, սակայն հացը և ուրիշ տնտեսական առ ձեռն պաշարեղէնները թողնւում են այն տնձերին և հաստատութիւններին, որոնց իրաւասութիւնից հանւում են կալուածները:

դ) Եթէ հողային կալուածները, որոնք պատկանում են եկեղեցուն կամ հոգևոր հաստատութեանը, աւելի են օրէնքով սահմանուած 3 գեսեատինից աննշան չափով և բաժանելուց յետոյ չեն կարող առանձին տնտեսական միութիւն կազմել, այդ դէպքում այդ աւելորդները, մինչև նոր տնօրէնութիւնը, չեն վերցնւում և այս մասին պէտք է յիշատակել արձանագրութեան մէջ, և

ե) գրամագլուխներից պէտք է ընդունուեն բոլոր տոկոսաբեր թղթերը, անշարժ կայքերի գրաւածքները և պարտածքները, իսկ եկեղեցական առ ձեռն դրամից բոլոր կտր հարկւեալները, բացի հողար բուրլիներից: Աւելորդը թողնւում է եկեղեցական ընթացիկ ծախքերի համար, որի մասին պէտք է յիշատակել ընդունելութեան արձանագրութեան մէջ:

7) Եկեղեցիներին և հոգևոր հաստատութիւններին ընդունող գոյքերը մանրագնին կերպով նայելուց յետոյ տեղնուտելը, լիազօրները կազմում են՝ նրանց տուած օրինակով և ընդունելութեան և նայելուն մասնակցող անձերի ստորագրութեամբ, մանրամասն արձանագրութեան երկու օրինակ գոյքերի ընդունելութեան մասին, ապա յանձնելով յիշեալ անշարժ կալուածները իրանց պատկանելիքների հետ միասին պետական կալուածների Վարչութեան կողմից այդ բանի համար լիազօրութիւն ունեցող պաշտօնեային, ղեկուցանում են անյապաղ այդ մասին նահանգապետին և տեղական կառավարութեան, ներկայացնելով միևնոյն ժամանակ իրօք ընդունուած գոյքերի ցուցակագրութիւնները ներքին գործերի և հոգա-գործութեան և պետական կալուածների Մինիստրներին ուղարկելու համար: Դրամագլուխների գօլումենտները և նոյն իսկ դրամագլուխները, որտեղ այդպիսիք կը գտնուեն, ներկայացնում են նահանգապետներին ուղարկելու իբրեւ աւանդ ներքին գործոց Մինիստրութեան ըստ օտար դաւանութիւնների հոգևոր գործերի Դեպարտամենտին:

8) Եթէ որևէ եկեղեցու կամ հոգևոր հաստատութեան անշարժ կալուածքը գտնուի է ուրիշ գաւառում կամ նահանգում, այդ դէպքում լիազօրները՝ նրա գօլումենտները և ցուցակագրութիւնները պահանջելուց յետոյ ներկայացնում են նրանց տեղական նահանգապետին ուղարկելու այն նահանգի կառավարչին, ուր գտնուած է կալուածքը, որովհետ զի վերջինը կարգադրութիւն անէ նրան ընդունելու համար:

9) Եթէ ընդունուած կալուածքը կամ նրա մի մասը տուած է կապալով, կամ որևէ անձի օգտուելու համար առանձին պայմանով կամ ըստ տեղական սովորութեան, այդ դէպքում կապալառուներին կամ վարձակալներին տեղեկութիւն է արվում յիշեալ գոյքը գանձարանի ձեռքը անցնելու մասին և միևնոյն ժամանակ նրանց ղգուշացնում են թէ հետեւեալ վճարները նրանք պարտաւոր են այսուհետեւ ներկայացնել ենթակայ գանձարանները, ճշ-

տութեամբ ցոյց տալով համապատասխան աւանդները (դեպօղիտները), իսկ առարկայական վճարները այն անձին, որ լիազօրութիւն կունենայ կառավարելու ընդունած կալուածքը:

10) Յիշեալ կալուածները երկրագործութեան և Պետական կալուածների Մինիստրութեան տեսչութեան յանձնելու համար բոլոր ծախքերը կատարվում են այն կրեդիտներից, որոնք նշանակուած են կամանդիրովկանների համար, իսկ յետոյ կատարուած ծախքերը հոգացվում են այն գումարից որ պէտք է վերցնուի 10⁰/₀ քանակութեամբ հայ-լուսաւորչական եկեղեցու անշարժ կալուածների եկամուտից, իսկ ինչ վերաբերում է դրամագլուխների ուղարկելուն և փոխադրութեանը ներքին Գործերի Մինիստրութեան տեսչութեանը այդ ծախքերը կատարվում են այդ դրամագլուխների հաշուին:

ՔԱՂՈՒԱՆՔԻ Ի ԿՈՆԴԱԿԱՅ ՎԵՇ. ՀԱՅՐԱՍՏԱՆԻ.

Ա.

Հայրապետական տնօրէնութիւնը.

Կոնդակ յանուն Սինօղի ա. Էջմիածնի, որով յայանեցաւ կարգուիմ Տ. Անանիա եպս. ի Համադասպեան ի թեմակալ առաջնորդ վիճակին Հայոց Շամախոյ. թ. 820:

— Յանուն բարեպաշտ Ժողովրդեան և ուստաւորաց մենաստանին Սեանայ, որով յորդոր կարգայ չժանրանալ այլ և այլ պահանջիք ի վերայ փանուցն և զգուշանալ ի պատճառելոյ փնտս ինչ. թ. 822:

— Յանուն վիճ. Կոնսիստ. Հայոց Աստրախանի, որով վաւերացեալ լինին ծախք և գումար 3060 ռ. 87 կ. փանջինութեան եկեղեցւոյն Հայոց Վրացիկաւկաղի. թ. 826:

— Յանուէն Հոգ. կառավարութեան Հայոց Տաճկու, որով թոյլատրեցաւ զառապարեալ Սողոմոն քահ. ի Տ. Անտօնեան Զաւինի զեղջ քահանայօրծել վերստին. թ. 828:

— Յանուէն երեցփոխանի եկեղեցւոյն Հայոց Փիր զեղջ Պ. Համարձումայ Ստեփ. Աստուածաբեանց, ընդ որում յղեցաւ ժապաւնեալ մատեան փասն դանձանակողրամոց Մայր Աթոռոյ ս. Էջմիածնի. թ. 842:

— Յանուէն Տ. Բենիկ վարդ. ի, որով կարգեցաւ ի փոխանորդ փիճակին Հայոց Գանձակայ. թ. 884:

— Յանուէն թեմակալ Առաջնորդի Հայոց Վ. Բաւո. և Խմբէթի, որով յայանեցաւ կարգումն Տ. Բենիկ վարդ. ի ի փոխանորդ փիճակին Հայոց Գանձակայ. թ. 908:

— Յանուէն Անիօղի ս. Էջմիածնի, որով պատուիրեցաւ զայգին Վաղարշապատցի Ստեփանայ Գեղամեան թողուլ ամբողջովին ի տիրապետութիւն նորին. թ. 894:

— Յանուէն փոխ. թեմակալի Հայոց Երեանայ Գեր. Տ. Սուքիաս Արքեպս. ի, որով արտօնեցաւ թաղել զՅովսէփն Տ. Մեղքիսեղեկեան առ շիրիմն նախնեաց իւրոց ի շրջապատի եկեղեցւոյ Հայոց Համդաշիման գեղջ. թ. 913:

— Յանուէն փիճ. կոնսիստ. Հայոց Երեանայ, որով պատուիրեցաւ անվաւեր համարել զերկրորդ պսակն դաղթական Մանուկայ Աճէմեան, կատարեալն ի կենդանութեան հարազատ կնոջն նորա, և առ զնա ի դատ մարմնաւոր իշխանութեան. թ. 914:

— Յանուէն փիճ. կոնսիստ. Հայոց Երեանայ, որով պատուիրեցաւ յատկացուցանել զարդիւնս «Մեռելայարոյց» Աւետարանին ի նպաստ շինութեան եկեղեցւոյն Վաղանիշար գեղջ. թ. 917:

— Յանուէն Ամեն. Պատրիարքին Հայոց Թուրքիոյ, որով պահանջէ տեղեկութիւն զկրկնամուսնութենէ Վարդանայ Ահոյեան, բնակչի Խաստուր գեղջ Ալաշկերտի. թ. 945:

— Յանուէն Նորին Ամենապատուութեան, որով յայտնեցաւ եթէ չիք պատճառ լուծման պսակի Տիկ. Ազնիւի Գարագաշեան ընդ առն նորա. թ. 947:

— Յանուէն Առաջնորդի Հայոց Առաքատականի Տ. Եղիշէ Տ. վարդապետի որով լուծեալ եղև պատկն Մարիամն Անայա-
կանեան ընդ անյայտացեալ առն նորա Գեորգայ Աւարտսեան,
տալով կնոջն իրաւունս նոր ամուսնութեան. թ. 948:

— Յանուէն Նորին, որով լուծեալ եղև պատկն Յարութիւնի
Մատթէոսեան ընդ անբարոյական կնոջն նորա Մար-
գարտի, տալով իրաւունս առն մտանել ի նոր ամուսնու-
թիւն. թ. 949:

— Յանուէն Նորին, որով տուան ինչ ինչ Հրահանգու-
թիւնք վառն կառավարութեան դպրոցաց վիճակին. թ. 950:

— Յանուէն Փոխանորդի Հօտին Սիւնեաց Տ. Ներսէս
վարդապետի որով Հրամայեցաւ յաւելլել զսոճիկ քարտու-
ղարի Հոշ. Կառավարութեան տեղւոյն ի տարին մի հարիւր
բուրի. թ. 980:

— Բնդհանրական յանուէն Հայոց բնակիւոյ ի Հնդկիս,
որով յայտնեցաւ նոցա զայցելութենէ թիմակալ Առաջնորդի
վիճակին Տ. Սահակ արքեպիսկոպոսի. թ. 986:

— Յանուէն ամենապատիւ պատրիարքի Կ. Պօլսոյ որով
տուաւ տեղեկութիւն զկատարմանէ օրհնութեան Ս. Միւ-
սօնի. թ. 1017:

— Յանուէն Հոգ. Կառավարութեան Կարուց որով լու-
ծեալ համարեցաւ պատին Բաղիշեցի Խոսրովաւ Նալչամիան
ընդ կնոջ նորա, տալով իրաւունս առն մտանելոյ ի նոր
ամուսնութիւն. թ. 1026:

— Յանուէն վանահօր Ս. Սարգիս ուխտատեղւոյն Տփլեաց,
որով հրամայեցաւ տալ յարդեանց վանուց ամսութեան
Տ. Թադէոս վարդապետի որքան մնայ նա հիւանդ ի Տփլիս.
թ. 1040:

— Յանուէն ամեն. Պատրիարքի Կ. Պօլսոյ որով լուծեալ
համարեցաւ պատին Ալճափաշցի Նազարայ Մելքոնեան ընդ
անառակ կնոջն, տալով առն իրաւունս վերստին ամուսնու-
թեան. թ. 1045:

— Յանուէն փոխանորդի վիճակին Կարուց որով թոյլա-
տրեցաւ պատիւի զնուշօ Գեորգեան ընդ Աւարտսի Նազարեան
ընդ որում կենակցէր ապօրինաբար. թ. 1060:

— Յանուէն ամեն. պատրիարքի Կ. Պօլսոյ, որով յայտնեցաւ զներումն Տ. Թաթէոս քհնի. Փափաղեան որ կարգընկէց լեալ էր Հայրապետական հրամանաւ. թ. 1067:

— Յանուէն ամեն. պատրիարքի Կ. Պօլսոյ, որով լուծեալ համարեցաւ պսակն Գրիգորի Սարեան ընդ կնոջ նորա նունիոյ, տալով իրաւունս վերջնոյն վերստին ամուսնութեան. թ. 1069:

— Յանուէն Վանական կառավարութեան Մայր Աթոռոյ, որով կարգեցաւ կառավարիչ ազարակի Մայր Աթոռոյ ուրաբակիր Մկրտիչ Մեղրոնեան. թ. 1089:

— Յանուէն Հոդ. կառավարութեան Ալեքսանդրապօլուս, որով յայտնեցաւ զկարգումն Արիստակէս վարդապետի ի վանահայր վանուցն Հասիճոյ. թ. 1090:

— Յանուէն զեր. Տ. Մեքրովր արքեպիսկոպոսի Սմբատեան, որով հռոտեցաւ ի նախկին պաշտաման ի բում ի վանահայրութեան Ս. Կարապետ վանուցն Ասլրսկունեաց. թ. 1094:

Հայրապետական պարգևք.

Կոնդակ աւագ քահանայութեան յանուէն Տ. Ստեփաննոս քահ. ի Մոյսայեան, աւագ երիցուս. Առուածածին եկեղեցւոյ Ռուման քարոքի Ռումանիոյ. թ. 936:

— Լանջաւաչի յանուէն Կոյս Իսկուհւոյ Էնժիւածեան, միաբանի կուսանոցի Անապատին Տփլեհաց. թ. 904:

Հայրապետական շնորհակալիք եւ օրհնութիւն

Կոնդակ օրհնութեան և գոհունակութեան յանուէն Դալրէթաբեա՛ւ պ. Զարեհայ Խ. Սարաճեան. յալաղս նուր-

բարերութեան նորա մի պատուական դորդի ի պէտս վեհա-
րանի Մայր Աթոռոյ. թ. 954:

— Յրհնութեան և դոհունակութեան յանուն բարե-
պաշտուհի այրի աիկին Քաժարեայ Կաճկաճեան վասն նուի-
բարերելոյ նորա զգրատարան հանգուցեալ առն իւրոյ
Աստուածատրոյ Կաճկաճեան մատենատարանի Մայր Աթոռոյ.
թ. 1013:

Կ Ր Օ Ն Ա Կ Ա Ն

ՔՐԻՍՏՈՍ ԵՒ ՄԵՂԱՒՈՐԵՆԲԸ

(Թարգմանութիւն).

Յովհաննէս Մկրտիչը մարդկանց հրաւիրում էր ապաշ-
խարելու: Նոյն հրաւերով է սկսում և Յիսուս Քրիստոս
իւր քարոզութիւնը: Մատթէոս աւետարանիչը այսպէս է
նկարագրում Յիսուսի քարոզութեան սկիզբը. «Այնուհե-
տեւ Յիսուս սկսաւ քարոզել և առել. Ապաշխարեցէք, որով-
հետեւ մօտեցել է երկնքի արքայութիւնը» (Մատթ. Դ, 17):
«Եթէ չապաշխարէք, առում է Յովհաննու աւետարանի
մէջ, չէք կարող մանել Աստուծոյ արքայութիւնը»: Ապաշ-
խարութիւնը առաջին պայմանն է, որով պէտք է սկսուի
մարդու բարեփոխութիւնը. առանց ապաշխարութեան հը-
նարաւոր չէ մեր կեանքի մէջ որեւէ հոգեւոր բարեփոխում:

«Ո՞վ անարդարութեան և անիրաւութեան լծի տակ
հեծող մարդիկ, դիմում է Քրիստոս աշխարհին, այն կեանքը,
որ ստեղծել էք ձեզ համար, չի կարող տալ ձեր որոնած
հոգեկան խաղաղութիւնը: Ձեր մարդաբէներն են. խորա-
մանկութիւն, բռնութիւն, անառակութիւն, նախանձ և

այլ այդպիսիները, այդ բոլորը չարիք են, իսկ չարիքը միմիայն չարիք կարող է բերել ձեզ. ճշմարիտ երջանկութիւնը բարձրագոյն բարիքն է, որ միմիայն բարուց, մաքուր կեանքից կարող է առաջանալ: Դուք յոգնել էք մեղքի լծի տակ, ձեզ ճնշում է մարդկային անարդարութիւնը, եկէք ինձ մօտ և սովորեցէք ինձնից: Իմ խօսքերը ձեր տանջւած սրտերում բուժիչ բալնայի կը ցօղեն: Ես ձեզ այնպիսի ճանապարհ ցոյց կը տամ, որը ձեր հոգուն խաղաղութիւն կը բերէ: Հնազանդուեցէք իմ վարդապետութեանը, գնացէք այն շաւղով, որ ձեզ ցոյց եմ տուել և դուք կը տեսնէք, որ իմ լուծը քաղցր է և իմ բեռը թեթեւ: Երկար, մութ և խեղդող գիշերուան, իմ աշխարհ գալով, փոխարինում է սոյժառ, խաղաղ օրուայ արշալոյսը: Մարդիկ վաղուց սպասում էին փրկութեան օրուան: Այժմ ժամանակը հասել է. մօտեցել է Աստուծոյ արքայութիւնը, նա մօտ է, ահա այտեղ է, ձեզ մօտ է, բայց հարկաւոր է, որ նա ձեր մէջ լինի, որ նա ներս մտնի ձեր սրտի մէջ և ամբողջովին համակէ նրան: Մարբեցէք ձեր սրտերը և Աստուծոյ արքայութեան համար տեղ պատրաստեցէք, ձեր կեանքի մէջ ընդարձակ տեղ տուէք արդարութեան ու բարուն, աղատեցէք ձեր հոգին ազակաշնող մեղքերից, ապաշխարեցէք»:

Առանց ապաշխարութեան չի կարելի Աստուծոյ որդի դառնալ, չի կարելի Քրիստոսի աշակերտ լինել: Յիսուսի ունեցած խօսակցութիւնը Նիկիոգիմոսի հետ պարզ ցոյց է տալիս այդ: Հրէից իշխաններից մէկը, Նիկիոգիմոս անունով, գիշերով գալիս է Յիսուսի մօտ և ասում Նորան. «Ռաբբի՛ գիտենք, որ Աստուծուց ուղարկուած վարդապետ ես, որովհետեւ ոչ ոք չէ կարող այն հրաշքները կատարել, որ Դու ես անում, եթէ որ Աստուած նորա հետ չլինի»: Յիսուս պատասխանում է նորան. «Ճշմարիտն եմ ասում քեզ, եթէ որ մարդ չճնուի վերստին՝ չի կարող տեսնել Աստուծոյ արքայութիւնը» (Յով. Գ, 1—3): Այս պատասխանով կարծես Յիսուս ուղում էր ասել. «Սպասիր, Նիկիոգիմոս, դու քեզ իմ աշակերտն ես համարում,

որովհետեւ տեսար իմ հրաշքները, բայց հասկացել ես արդեօք իմ խօսքերի խոր խմաստը, իմ խօսքը արձագանք է դառնել քո հոգու մէջ, քո առաջուայ յանցաւոր կեանքը զղուելի է դարձել քեզ համար, յճուել ես արդեօք դէն ձգելու քեզնից, որպէս մի ծանր բեռ, քո թուլութիւնները, պակասութիւնները, արատները, արտասուք թափել ես արդեօք քո արած անիրաւութիւնների համար, լուաշե՛լ ես արդեօք արցունքով քո մեղքերի տիղմը: Ո՛չ թէ Ինձ Տէր, Տէր, ասողը կը մտնի Աստուծոյ արքայութիւնը, այլ նա, ով կը կատարի իմ երկնաւոր Հօր կամքը: Հասկացել ես արդեօք այս բոլորը: Ով որ ուզում է դալ իմ յետեւից, նա պէտք է ազատուի իւր նոխկին արատներից, դէն ձգէ իրենից մեղքը, որպէս կեղտոտ հանգերձ, հրաժարուի իւր առաջուայ ցոփ կեանքից և սկսի ապրել բոլորովին նոր եղանակով, որպէս թէ նոր ծնուած լինի: Ճշմարիտն եմ ասում քեզ, այսպէս վերջացրեց Յիսուս իւր խօսակցութիւնը Նիկողիմասի հետ, եթէ մարդ չապաշխարի ի սրտէ, չնորոգուի և չվերածնուի հոգով, չի կարող տեսնել Աստուծոյ արքայութիւնը:

Յիսուս այսպէս էր կոչում մարդկանց դէպի նոր, մաքուր կեանք, և եթէ Նորա խօսքը ընկնելով որեւէ մէկի սիրտը՝ խլում էր նրա հոգու խորքից զղման հառաչանք և աչքերում վշտի արցունք երեցնում, ինչպիսի յուզիչ խնամքով և քնքոյշ սիրով էր փարում՝ Նա այն ժամանակ զղացող մեղաւորին: Ինչպէս որ հովիւը իւր ուսին դրած խնամքով տանում է կորած ոչխարը, ինչպէս որ հայրը ուրախութեամբ դուրս է գալիս իւր կորած որդու տունը, այնպէս էլ Յիսուս հայրաբար դէպի Ինքն էր գրաւում իրենց անիրաւութիւնները լացող, ի սրտէ զղացող բոլոր մեղաւորներին:

Նորա սիրոյ և արդարութեան դատաստանի տուջ չկար յանցանք, որ կարելի չլինէր լուանալ զղման արտասուքով և Նա՝ զղացող սրտնիկների, մեղաւորների և մաքաւորների առաջ լայն կերպով բաց էր տնում իւր սրտի դռները, առատութեամբ տուջարկում էր նրանց

Իւր անսահման սիրոյ անսպառ գանձը: Մաքսաւոր Մատթէոսին Իւր աշակերտն է դարձնում. մաքսապետ Զաքէոսի մօտ իջևանելու է դնում. ժամերով խօսում է Սամարացի կնոջ հետ, որը իրաւունք չունէր մարդկանց երես դուրս դալու. բոլորից անարգուած յեղաւոր կնոջից օծումն է ընդունում. ամենից առաջ խաչուած աւագակին է Իւր հետ երկնաւոր Հօր օթեանը տանում: Աւետարանը այնքան սրտաշարժ է նկարագրում այս բոլոր դէպքերը, որ դրանց մասին արժան է աւելի մանրամասն խօսել:

ա. Երկրովում մեծ շարժում կար: Յիսուս շրջապատուած խիտ ամբոխով անցնում էր քաղաքի միջից: Զաքէոս անունով մի հարուստ մաքսապետ, օգտուելով հանգամանքից, ուզում էր տեսնել Յիսուսին, բայց չգիտէր ինչպէս անէր: Մօտենալ չէր համարձակուում, իրեն անարժան էր համարում: Իւր անցեալը յիշելուց՝ երեսը ամօթից կարմրում էր և սիրտը չարաչար ճմլում: Միթէ ինքը, ժողովրդին կողոպտողը, թոյլերին և անպաշտպաններին զրկողը, կարող է տեղ ունենալ սիրոյ և արդարութեան Մեծ Վարդապետի մօտ: Այ, Զաքէոսը աւելի շուտ կը համաձայնի գետնի տակ ծածկուել, քան կանգնել ճշմարտութեան Վարդապետի մօտ և տեսնել իւր վրայ դարձրած Նորա պայծառ աչքերի հայեաղքը, որ մինչև հօգու խորքն է թափանցում և սրտի դաղանիքները կարգում: Բայց Յիսուսին տեսնելու ցանկութիւնը անդիմադրելի էր նրա մէջ: Զաքէոսը այնքան էր լսել Յիսուսի բարութեան և սրբութեան մասին, որ իւր հոգին ամբողջապէս ձգտում էր գէպի Նա: Թէ իւր և թէ ուրիշների կեանքում Զաքէոսը այնքան քիչ էր տեսել արդարութիւն, որ ամեն ինչ կտար, միայն թէ կարողանար տեսնել Նրան, որ ճշմարտութիւն էր և ուրիշներին ճշմարտութիւն էր ուսուցանում: Հակառակի պէս Զաքէոսը կարճ էր հառակով և հեռուից չէր կարող տեսնել Յիսուսին ժողովրդի միջից: Այն ժամանակ նա վաղեց առաջ, բարձրացաւ ճանապարհի վերայ դանուած ժանտաթղենին և սպասում էր Յիսուսի անցնելուն: Զաքէոսը մի բան էր

ուղղում միմիայն, տեսնել Յիսուսին; և յանկարծ Յիսուս, երբ անցնում էր այդտեղից տեսաւ Զաքէոսին և տապ չնրան. «Զաքէ, շուտով ցած իջիր, որովհետեւ այսօր ես պէտք է քո տանը իջնանեմ»: Զաքէոսը շտապով ցած իջաւ և ուրախութեամբ ընդունեց Յիսուսին իւր մօտ: Փրկչի մի քանի խօսքը բաւական եղաւ վայրկենապէս վերածնելու Զաքէոսի սիրտը: Այն միտքը, որ Յիսուս, ամենամեծ Արդարը, չի խորշում իւր նման մի նախատուած կեղեքողից, վայլակի պէս լուսաւորեց նորա խաւար հոգին. Զաքէոսը հոգով վերակենդանացաւ: Թող ուրիշները շարունակեն արհամարհել Նրան որպէս կեղեքողի, կոշտատողի, զրկողի. Զաքէոսի համար այժմ պարզ էր, թէ ինքը Աստուծոյ առաջ գեռ բոլորովին կտրած չէ, թէ իւր ներսում կայ գեռ մի աստուածային կայծ, որ թանդ է իւր Մեծ Հիւրի համար և որը այժմ իւր յետագայ կեանքի համար ամենամեծ արժէք ունեցող գանձը պիտի լինի: Այն ամենը, ինչի համար որ Զաքէոսը առաջ այնպէս անպատկառութեամբ օտի տակ էր տալիս բարին ու արդարը, այժմ նրա աչքում կորցնում է իւր արժէքը: Նա այժմ մի բան է միայն ցանկանում. սրահել իւր նկատմամբ Յիսուսի այն բարեհաճութիւնը, որին անսպասելի կերպով արժանացել էր: Եւ Զաքէոսը, ինչպէս պատմուած է Աւետարանում, վերկենալով ասում է Յիսուսին. «Տէր, իմ կարողութեան կէսը աղքատներին կը տամ և եթէ մէկին զրկել եմ, քառապատիկ կը հատուցանեմ»: Յիսուս տապ չնրան. «Այսօր այս տան համար փրկութիւն եղաւ» (Ղուկ. ԺԹ. 8—9): Զաքէոսը փոքր ինչ առաջ, Յիսուսին գէթ հեռուից տեսնելու համար, ժանտաթղենին բարձրանալով, կարող էր արդեօք մտածել, որ իւր մէջ այդպիսի փոփոխութիւն պիտի առաջանար: Ահա այսօրն զօրեղ է Աստուծոյ խօսքը նոյն իսկ ամենամեծ մեղաւորին փրկելու համար, միմիայն թէ նա երես չդարձնէր Աստուծոյ արդարութիւնից, միմիայն թէ, Զաքէոսի նման, ցանկանար գէթ հեռուից տեսնելու Յիսուսին:

բ. Յիսուս ընթրիքի էր հրաւիրուած փարիսեցի Ան-

մօնի մօտ: Տանտէրը ըստ արժանւոյն չէր ընդունել մեծ
 Հիւրին. նորա ոտները չէր լուացել, նրա գլուխը չէր օծել
 իւղով: Երբ ամենքը նստան ընթրիքի, մօտեցաւ Յիսուսին
 մի կին ձեռքին բռնած նարդոսի աղնիւ իւղով լի շիշը.
 վախենալով էր մտել տուն և անխտահալածամբ մօտեցել
 Յիսուսի ոտներին. մինչև այժմ նա անառակ կեանք էր
 վարել. ինքն իսկ առանց ամաչելու չէր կարողանում իւր
 մասին խօսել կամ մտածել: Նորա կեանքը անցնում էր
 աղմուկից խնջոյքներով և անմիտ զուարճութիւններով,
 իսկ սրտի մէջ միշտ մի թախիծ էր մնում: Իւր թեթեալ
 միտ երիտասարդութեան օրերում ոչ ոք նրան բարի խորհուրդ
 չէր տուել, չէր զգուշացրել նրան գայթակղութեան
 ճանապարհներից. իսկ այժմ ամենքը երես ին գարձնում
 նրանից, արհամարհանքով են յիշում նրա անունը: Ոչ մի
 կարեկցական խօսք, ոչ մի բարի, սիրալիր հայեացք: Նա
 լսել էր, որ Յիսուս ոչ սքին չի մերժում իրանից, որ շա-
 տերը տանջուած սրտով նրան են դիմում և նա սիրով
 մխիթարում է ամենքին: Նունչը բռնած, առանց մի խօսք
 արտասանելու, երկիւղածութեամբ ընկաւ Յիսուսի ոտնե-
 րը և նա չարգելեց: Այն ժամանակ նրա բոլոր վիշտն ու
 կեանքի դառնութիւնները վերացան սրտից, հեկեկալով
 բռնեց Յիսուսի ոտները և երախտագլխութեամբ լցուած
 համբուրում էր ու իւր մաղերով սրբում արտասուքի
 հեղքերը, ապա նա կոտրեց իւղի շիշը և սկսեց օծել
 Յիսուսի ոտները: Փարիսեցին ասում էր ինքն իրան
 «եթէ նա մարգարէ լինէր, կիմանար թէ ո՞վ է իրան մօ-
 տեցողը, քանի որ նա մեղաւոր կին էր»: Սիմօնը այդպէս
 էր դատում, ծանօթ լինելով հեկեկոյ կնոջ անցեալ կեան-
 քին. բայց Յիսուս ուրիշ կերպ էր դատում: Նա կարգում
 էր մարդկանց սրտերը և գիտէր, որ իւր մօտ նստողը
 այլևս նախկին մեղաւոր կինը չէր. նրա հոգու ամբողջ
 տիղմը լուացուած էր արդէն զղման ջերմ արտասուքնե-
 րով և իւր ոտների մօտ նստած էր այժմ մի կին, որի
 վերածնուած հոգու գեղեցկութիւնը միանգամայն նսե-
 մացրել էր արդէն մարմնականը: Արտագէտ փրկիչը գի-

տէր, որ այժմ աւելի շուտ դետը հակառակ իւր հոսանքի կընթանայ, քան թէ այդ կինը կրկին դէպի իւր նախկին կեանքը կը դառնայ, ուստի և նրան դառնալով ասաց «Բո մեղքերը թողնուած են, հաւատքդ քեզ վրկեց, գնա խաղաղութեամբ»:

Գ. Երուսաղէմում տօն էր կատարուում: Յիսուս նըստած տաճարի դաւթում ուսուցանում էր ժողովրդին: Ունկնդիրները հոծ բաղմութեամբ շրջապատել էին Նորան և լուսթեան մէջ ագահաբար խլում էին Նորա բերնից ելած ամեն մի խօսքը: Յանկարծ կատաղի աղաղակների մի ձայն խանգարեց տիրապետող հոգեզմայլ խաղաղութիւնը. բոլորը յետ նայեցին: Փարիսեցիների մի խումբ զայրութով ձեռքերնին շարժելով՝ Յիսուսի մօտ էին բերում կիսամերկ, գզգզուած մազերով, ամօթահար և սարսափահար եղած մի կին:

Վարդապետ, աղաղակում էին նրանք, այս կինը բռնուած է շնութեան մէջ. Մովսէսը պատուիրել է մեզ այսպիսիներին քարկոծ անել: Դ՞նչ կասես այդ մասին:

Սորանով նոքա Յիսուսին կամենում էին դժուար կացութեան մէջ դնել, իմանալով Նորա անստահման բարեպետութիւնը. Յիսուս կամ պէտք է ներէր մեղաւոր կնոջը և դորանով խանգարէր Մովսէսի օրէնքը կամ պիտի դատապարտէր նրան և դրանով իրենից հեռացնէր ամբոխին, որ այնքան գնահատում էր Նրա ողորմածութիւնը դէպի բոլոր թշուառները: Բայց Յիսուս նրանց սպասածի պէս չվարուեց. սրտի խոր վշտով լսեց նրանց նենգամիտ հարցը, գլուխը խօնարհեցրեց և սկսեց մատով գրել գետնի վերայ: Ապա նայեց նրանց և ասաց. «Ով որ ձեզնից անմեղ է, առաջինը թող նա քար ձգէ», ոչ ոք նրանցից ձեռք չբարձրացրեց և ամօթահար եղած սկսեցին ցրուել: Մնաց Յիսուսի մօտ միայն մեղաւոր կինը, որը այլևս նախկին շնացողը չէր, այլ հոգով վերածնուած մաքուր, հոգեւոր սիրով լցուած մի նոր արարած, որի հոմար այժմ զգուելի էր նայն իսկ իւր անցեալ կեանքի յիշողութիւնը:

Նայեց նրան սրտագէտ Տէրը և ասաց. «Ով կին, ո՞ւր

ենք ընդ մեղադրողները. ոչ ոք չգատապարտեց». «Ոչ ոք, Տէր». պատասխանեց կինը. «Ե՛ս ևս չեմ գատապարտում. դնան և այլևս մի մեղանշիր»:

Մամբրէ վարդապետ

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

ՌՈՒՍԼՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻ

«Արարատի» ընթերցողներին յայտնի է թէ ինչպէս Ռուսաց ո. Սինօզի կողմից պաշտօնապէս սուրբ ճանաչուեց Սարգիս վանքի արեղայ ծեր հայր Սերաֆիմը. այժմ նոյն եկեղեցու բերան Իերք. Բեթ. շարաթաթերթը հրատարակել է նոյն հայր Սերաֆիմի մասունքների սուղաւթեան համար կադմուսժ յանձնաժողովի արձանագրութիւնը պետական կարգադրութիւնները և տնօրինութիւնների բաժնում հետեւեալ ձևով.

Արձանագրութիւն ծեր հայր Սերաֆիմ Սարգիսցու մասունքները սուղաւթու յանձնաժողովի.

Յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ: Մեր Տէր և Փրկիչ Յիսուս Բրիստոսի ծննդեան 1903 թուին, յունուարի 11-ին, Մոսկուայի և Կոլոմնի մետրոպոլիա Վլադիմիրը, Տօմբոլ և Շառի եպիսկոպոս Գիմիարին, Նիժնի-Նովոգորոտի և Արզումասի եպիսկոպոսներին, Սուղդուլի վարդապետ Սերաֆիմը, Վիշենի վարդապետ Արկադին, Սարգիս վանահայր Իերօքէյը, Սարգիս զանձապահ Կլիմենտ արեղան, Տօմբոլի մայր եկեղեցու փահակալ Տիւնիս քահանան և Մոսկուայի ո. Սինօզի պրօհուրոր Ալէկսէյ Շիւրենսկիյ — Շիմատովը ձեռնարկեցին կատարել կառավարիչ ո. Սինօզի առաջադրութիւնը, որ վերաբերում էր Սարգիս վանքի արեղայ երջանկայեշատակ ծերունի հայր Սերաֆիմի սուրբ մասունքների սուղաւթեան: Նախ պատարագ մատուցուեց, ապա Գիմիարի եպոս. հ. Սերաֆիմի դերեղմանի վրայ հոգեհանգիստ

Հաաարեց, որից յետոյ յանձնաժողովի անդամները մտան հ. Սերաֆիմի գերեզմանի վերայ հառուցուած մատուռը: Մատուռի մէջ շինուած է չուգունից դամբարանի յուշարձանը շերիմի ձևով՝ տրուած չուգունէ պատուանդանի վերայ, իսկ պատուանդանն էլ ամբարցած հորիաժոյ քարեայ սիւների վրայ:

Այս յուշարձանով ձիշա կերպով որոշուած է երանելի հայր Սերաֆիմի հանգչելու վայրը: Յուշարձանի վրայ դրուած է. «Այս դամբարանի տակ թաղուած է Աստուծոյ ծառայ հանգուցեալ Սերաֆիմ արեգայի մարմինը, որ մեռաւ 1833 թ. յունուարի 2-ին: Նա մտաւ Սարովի այս անապատը 17 տարեկան հասակում և մեռաւ 73 տարեկան: Նա իր ամբողջ կեանքը նուիրեց Աստուծոյ փառքին և ուղղափառ քրիստոնէաների հոգու շինութեան (низидание), որոց սրտով և ապրում է մինչև այժմ հ. Սերաֆիմը»: Դամբարանի զլխի կողմում շինուած է ըմբողջայ ուռուցիկ նկարը, որ ցոյց է տալիս հ. Սերաֆիմի երանական վախճանը: Յուշարձանի հարաւային կողմից ցածում, յատակից 2¹/₂ վերջոյ բարձրութեամբ դնուում է մի կլոր անցք, որից հող էին վերցնում: Սրբ. Վլադիմիրի կարգադրութեամբ կէսօրին մի քանի մարդոց օգնութեամբ հ. Սերաֆիմի դամբարանի յուշարձանը պատուանդանի հետ միասին վերցրին և փոխադրեցին հ. Սերաֆիմի խուցի վրայ շինուած մատուռը:

Յուշարձանի տանելուց յետոյ, փախելին մուտքի դուռը ներսից և մի քանի մշակներ վերցրին պատուանդանի տակի քարեայ սիւները և գերեզմանի հողը մի արշին խորութեամբ, ուր երեւաց հ. Ս. ի դագաղի վրայ կապած կամարը, որը մի քան արշին տեղ քանդուել էր: Այդ քանդուած անցքը բաց անել էր տուել սրբ. Դիմիտրին 1902 թ. օգոստոսին, հ. Ս. ի դագաղը և մատուռները նախօրոք ստուգելու համար, համաձայն ու Սինօդի առանձին—յանձնարարական առաջարկութեան: Այդ քանդեցին շերիմի ամբողջ կամարը: Դամբարանի ներսում յանձնաժողովի անդամները տեսան կաղնուց շինած միակատր—դագաղը: Բայց որովհետեւ 1 ար. 14 վերջ. խորութեան վերայ դժուար էր մանրամասն զննել սուրբի մատուռները, ուստի դագաղը չուաններով հանեցին և զրեցին գերեզմանի հիւսիսային կողմը, նախօրոք պատրաստուած մի սեղանի վրայ: Այդ ներկայ եղողները սկսեցին զննել միակատր—դագաղը, որը ունէր զլխի կողմում 2 արշին. 12¹/₂ վերջ., իսկ ոտքերի կողմում 2 արշ. 10³/₈ վերջ. գլխի—լայնութիւն. երկարութիւնը 3 արշ. 4¹/₂ վերջ., իսկ գոյնը—գրեթէ սև: Դագաղի յատակը ոտքերի մօտ, աջ կողմից և կախարելի վերին մասը մի քիչ փակ էր, իսկ քննութեան

ժամանակի դրսի կողմից տուհաժարակ, դադարի փայտը երեւոյ
 փափուկ և խոնար. սակայն ընդհանրապէս ամուր: Կախարչը
 վերցնելիս դադարի ներսի պատերը երեւոյն խոնար, երեք
 տեղ նկատելի եղաւ բորբոս, որից սակայն ոչ մի հոտ չէր գա-
 լիս: Դադարի մէջ ներկայ եղողները տեսան հանգուցեալի պարզ
 դէն, ծածկուած իթած պարեգօտով: Երջանկայիշատակ հ. Սե-
 րաֆիմի մարմինը սկսել էր փափել: Նրա ոտերները, որ լաւ էին
 մնացել, բոլորը լրիւ իրենց տեղումն էին, բայց հեշտութեամբ
 էին իրարից զատուում: Վորումն և գլխի մազերը սպիտակ—
 դեղնաւուն էին, թէև իրենց տեղերից պոկուած, բայց մնացել
 էին: Երջանկայիշատակ հ. Ս.-ի բարձր լցուած էր ծառի թել—
 թել արած կեղևով: Ոտքերին ունէր սեփական հողաթափերը.
 Ձեռքերի տակ գտնուեցաւ պղնձից ձուլած խաչ 3 վերջ. մեծու-
 թեամբ: Ստուգութեան ժամանակ երեւոյ որ ի Տէր հանգու-
 ցեալ Ս.-ի մատուցները ծածկուած էին դոյնդոյն խառ կոորով.
 իսկ միակտոր—դադար գլխի և ոտքի կողմից հասարակ պարա-
 նով կապած, որի ծայրերը կնքած էին մի առանձին տախտակի
 վերայ սրբ. Վլադիմիրի անձնական կնիքներով: Այս բոլորից յե-
 տոյ դադարը դրուեցաւ դամբարանի մէջ, ծածկուեցաւ դիպս-
 կէ ծածկոցով. դամբարանն էլ փակուեցաւ փայտեայ կախարչ-
 չով, որի վրայից ձգուեցաւ գորգ և անկուեցաւ մի սիւն, փա-
 թաթած խառ կոորով որի վրայից կախուեցաւ ո. Աստուածա-
 մօր պատկերը որ յայտնի է «Իթութիւն» անունով: Ապա կա-
 խուեցաւ վրայից կանթեղ: Ստուգութիւն կատարողները հեռա-
 ցան մատուռից երեկոյեան ժամի 6-ին:

Իսկական արձանագրութեան վրայ ստորագրել են իրենց
 տիտղոսներով արձանագրութեան գլխին յիշուած յանձնաժո-
 դովի բոլոր անդամները:

Կառավարիչ սրբ. Սինօդի պատասխանի—բուրքր Կ. Պօլսի ընդ-
 հանրական պատրիարքին:

Կ. Պօլսի սրբ. արքեպիսկոպոս և ընդհանրական պատրիարք
 Տ. Տ. Յովակիմ Գ.-ին և Կ. Պօլսի սրբ. Սինօդին և ո. եկեղեցուն
 եղբայրական համբոյր ի Քրիստոս:

Համայն Ռուսիոյ սրբ. Սինօդը առանձին ուրախութեամբ
 ստացաւ Ձերդ սրբութեան թուղթը, որով կոչ էր անում ի թիւս
 այլոց և Ռուսաց եկեղեցուն միջոցներ մտածել ընդհանրական
 եկեղեցու պայծառութեան համար: Այդ առաջարկը շատ մօ-

տիկ է ուղղափառ եկեղեցու սրտին, որովհետեւ միայն միութեան և ընդհանրութեան փոխադարձ սիրոյ մէջ կարելի է գըտնել քրիստոնէական եկեղեցու ոյժը և հիմքը խաւարի և չարի դէմ կռուելու գործում: Այդպիսի մի գեղեցիկ ոյժ և հիմունք ստեղծել կարող է միայն այժմ եղած բոլոր եկեղեցիներն պետերից և կառավարիչներից կազմուած ու Հայրերի ընդհանուր ժողովը, որը երես առ երես լսելով ու լմանալով իրենց եկեղեցիների կարիքներն ու ցաւերը, ընդհանուր ուժով դէմ կռիւնք եկեղեցու յառաջագիւտութեանը խանգարող արդելքներին և այդպիսով իրենց քրիստոնէայ հաւաքացեալների սրտում միշտ վառ կպահէին ճշմարիտ քրիստոնէութեան սրբազան հաւատը: Սակայն ցաւ ի սիրտ պէտք է նկատել որ այժմեան քաղաքական հանդամանքները այնպէս են շողկապուած եկեղեցական կեանքի հետ, որ մէկի շարժուելով, շարժուում է միւսը. մի պետութեան մէջ դրոշմուած եկեղեցին երբ դորձ պիտի ունենայ մի այլ տէրութեան ներքոյ գտնուած եկեղեցու հետ, անհրաժեշտաբար իրար հետ դորձ են ունենում և այդ եկեղեցիների պաշտպան համապատասխան պետութիւնները. այնպէս որ այժմեան հանդամանքներում ընդհ. քր. եկեղեցու պետերի մի համախմբումը և համաքրիստոնէական ու համաեկեղեցական խնդիրներով զբաղուելը շատ դժուար իրականացող մի խնդիր է: Մենք միայն կարող ենք այդ բանի համար ցանկանալ, աղօթել և յուսալ: Մեր ուղղափառ տեղական եկեղեցիները ձգտում են այժմ ըստ կարելիութեան մօտենալ իդեալ նախնական — եկեղեցու ղեկավար, պահելով իր անդամների և եղբայրակիցների մէջ կենդանի յարաբերութիւն թէ անձամբ և թէ թղթերով, որով հեշտութեամբ կտեղեկանան միմեանց եղբայրական խորհուրդներին և եկեղեցու անձնական փորձերին եկեղեցին կառավարելու գործում: Սակայն իւր առանձնակի վարած կեանքում ամէն մի ուղղափառ եկեղեցի պէտք է պահպանի իւր միւս քոյր եկեղեցիների հետ մի լինելու գիտակցութիւնը: Այս բանը կամաց կամաց կնպաստէ ուղղափառ բոլոր եկեղեցիներին մի սիրտ և մի հոգի լինելուն, որն մէջ աչքի ընկնող գերը պիտի լսաղան այդ եկեղեցիների իմաստուն կառավարիչները և պետերը:

Ինչ վերաբերում է մեր յարաբերութեան գէպի լատին — բողոքական քրիստոնէաները, ուստի ուղղափառ եկեղեցին միւս ուղղափառ եկեղեցիներին հետ աղօթում և սպասում է, որ այս երբեմն մայր — եկեղեցիները զղջան և «ի գլխութիւն ճշմարտութեան» գան: Մենք յարդում ենք լատին նուիրապետու-

Թեան առաքելական առաջնութիւնը և այդ եկեղեցու կղերին ընդունում ենք իրենց համապատասխան ատրիճանով (ինչպէս և ընդունում ենք հայերին, կապուերին, նեստորականներին ևն): Մենք պատրաստ ենք աճեն ինչ զոհել դոցա հետ այս երկրի վրայ մի միութիւն հաստատելուն: Բայց, ցաւօք պիտի տեսէ, որ մենք առ այժմ Թողած այդ միաբը, ստիպուած ենք մաքառել լատին բողոքական եկեղեցու այն ոտնձգութեանց դէմ, որ լինում են մեր եկեղեցու որդիներին որսալու նպատակով: Անտարբեր լինել դէպի այդ հանգամանքը մենք չենք կարող:

Իր պատասխանի շարունակութեան մէջ սրբ. Սինօդը նոյն կերպ մանրամասն ըննութեան ենթարկելով Ռուս—ուղղափառ եկեղեցու յարաբերութիւնը բողոքական, անգլիական և այսպէս կոչուած՝ հին—կաթողիկե եկեղեցիներին հետ, նոյնպէս դառնում է որ ցանկալի ընդհանրական եկեղեցու միութիւնը դուրս կդայ միայն այն ժամանակ, երբ յիշեալ եկեղեցիները մեղմեն իրենց ոչ—այնքան բարեկամական յարաբերութիւնները Ռուս—ուղղափառ եկեղեցու հետ և միջոց տան իրեն անգլական ուղղափառ եկեղեցու ներքին կեանքը բարեկարգ և փայլուն վիճակի մէջ դնելուց յետոյ ընդհանուր եկեղեցու հետ մի ընդհանրական միութիւն կազմելու խնդրի վրայ մտածել: Աւելի առաջ դալով Ռուս—ուղղ. եկեղեցին դառնում է որ ընդհանրական պատրիարքի առաջարկը—այժմեան Յուլեան տօմարի փոխարէն Գրիգորեանը ընդունել կամ Յուլիականի մէջ մի քանի փոփոխութիւն մտցնել—այնքան էլ հեշտութեամբ չի կատարուի և բաւական էլ միջոց է հարկաւոր: Այդ առթիւ Թագաւոր Կայսեր առանձին ուշադրութեամբ Պետերբուրգի Գիտութեանց ճեմարանում կազմուած է մի յատուկ յանձնաժողով, որը պիտի զբաղուի այդ խնդրով: Սակայն յանձնաժողովի պարապմունքները այնքան բարդ են և շատ, որ մինչև այժմ դեռ չեն աւարտուած: Միւս կողմից կառ. ս. Սինօդը զիտել է տալիս այն հանգամանքը, որ չնայած Յուլեան տօմարի Գրիգորեանով փոխարինելու ջերմ ցանկութեան, այնուամենայնիւ դժուարանում է այդ խնդրի իրադրութեամբ մէկ այն պատճառով, որ եկեղեցական մի շարք խնդիրներ խառնուում են իրար և մէկ էլ՝ որ քիչ շատ հեղինակաւոր դիւանականները, որոնք Ռուս—ուղղ. եկեղեցու բարօրութիւնն են ցանկանում կարևոր են համարում Յուլիականի մէջ մի քանի փոփոխութիւններ մեայն՝ Գրիգորեանի նկատմամբ: Անտես առնել այս հանգամանքները անկարելի է, եթէ Ռուս. ուղղ. եկեղեցու ներքին խաղաղ կեանքը վրդովելու առանձին ցանկութիւն չկայ: Ուստի և Ռուս. եկեղեցին իր կողմից աւելի

համամիա է Յուլեան տօմարով իր կեանքը շարունակելու խնդրին:

Ներկայացնելով վերը յիշուած բոլոր խնդիրները ընդհանրական ուղղ. եկեղեցու պատրիարքի սրբ. ուշադրութեան Ռուս. եկեղ. կառավարչական ս. Սինօդը ցաւօք յայտնում է որ հենց իրեն Ռուս. ուղղ. եկեղեցու մէջ պահպան չեն այնպիսի խնդիրներ, որոնք առանձին մտահոգութիւն են պատճառում այդ եկեղեցու կառավարիչներին: Մասնացոյց անելով այն հանգամանքը, որ Ռուս. ուղղ. եկեղեցու կողքին ապրում են նեո-տորական, հայ, խալտի և մի շարք այլ եկեղեցիներ, որոնք շատ դարերով բաժանուելով մայր—եկեղեցուց չեն կորցրել ներկայումս իրենց առանձին նուիրապետութիւնը և եկեղեցական կազմակերպութիւնը,—Ռուս եկեղեցին յայտնում է որ յիշեալ եկեղեցիներին իսկական մայր եկեղեցու վարակը բերելու և ուղղ. եկեղեցու հետ ձուլելու խնդիրը իր համար առաջնակարգ կարեւոր խնդիրներէ մէկն է և որ եթէ կարողանայ ի կատար ածել այդ սրբազան գործը, մեծ գոհունակութեամբ իր պարտքը կատարած կհամարի Ռուս. ուղղ. եկեղեցին, որովհետեւ ոչ միայն յիշեալ նեոտորական, հայ, խալտական ևլն եկեղեցիներին նոր եկեղեցական կեանքով վերածնուելու գործին նպաստած կլինի այլ և բաւական չափով ընդհանրական եկեղեցու միութեան գործը առաջ տարած կլինի:

Ապա քրիստոնէական ողջունիւ վրակելով թուղթը, որ գրուած է 1903 թ. իւնար. 25-ին, կառ. ս. Սինօդը կողմից ստորագրել են՝ Պետերբուրգի և Նաղօթի մեաբօպօլիտ Անտօնին, Մոսկուայի և Կօլումենի մեաբ. Վլադիմիրը, Վլադիկաւկազի և Մոլդովի մեաբ. Վլադիմիրը, Տաւրիկեան և Սիմֆերօպօլի մեաբ. Նիկողան. Սարատովի Յարիցինի եպ. Իօանը և Մարկէլլ եպիսկոպոսը:

— Այս տարի Կիւի հոգեւոր ձեմարանը աւարտող ուսանողներէց 38 հոգի արժանացան աստուածաբանութեան կանգիտատի աստիճանին. դոցանից 16 հոգի արժանութիւն ստացան ձեռք բերել աստուածաբանութեան մագիստրոսի աստիճան, առանց որ և է նոց բանաւոր քննութեան: Աւարտողներէց երկու հոգի մնացին ձեմարանում պրօֆեսօրական թոշակով, իսկ երկուսը՝ ընդունելով քահանայութեան աստիճան՝ տեղ դառն Կիւի թեմում:

— Ռուսաց հոգեւոր—կրթական հաստատութիւններն ևս ըմբռնելով աշակերտական ամառնային զբօսանքները օգուտը այս վերջին մի քանի տարում առանձին ուժով աշխատում են զարկ տալ այդ գործին, որովհետեւ առաջօր տեսնում են թէ

ինչպէս «անմիջապէս և մօտիկ կերպով կարելի է լինում ծանօթանալ հայրենի հնութիւններին, տեղերին, սրբ. վայրերին ևլն, որոնք միանգամայն կրթում են աշակերտներին հայրենասիրական և ճշմարիտ կրօնական դասամուճքներ լինելով»։ Եղած վերոնշարտը ցոյց են տալիս որ այնքան էլ թանկ չեն նստում աշակերտների վրայ այդ դրօսանքները։ Այս տարի Վիտեբի սեմինարիայի աշակերտները ու Սինօդի թոյլատուութեամբ ճանապարհորդելով Վօլգայի վրայով, Կովկասում և Ղրիմում բաւական երկար ժամանակ իւրաքանչիւրը ծախս ունենում է ընդամենը 20 ր. Աշակերտները յետ չեն մնում և աշակերտուհիները։ Կիւի թեմական դպրոցի 25 աշակերտուհիներ իրենց դաստիարակչուհիներին հետ նոյն նպատակով ճանապարհորդել է Ռուսաստանի հիւսիսում։ Յունիսի սկզբներին Կիւի երկրորդ թեմ. դպր. ից ելնում են 40 աշակերտուհի և ճանապարհորդում Մոսկուայի, Նարոտլաւի, Կազանի, Վօրօնէժի ևլն նահանգներում։

ԿԱԹՈՒԼԻԿ ԵԿԵՂԵՑԻ

Յուլիոսի 7-ին (հ. տ.) Հռովմից խփուած մի հեռագիր կաթողիկ աշխարհին գուժեց Լեոն ԺԳ-րդ պապի մահը։ Այդ օրը կէսօրեց յետոյ ու Պետրոսի յաջորդը ծանր հիւանդութիւնեց յետոյ կնքեց իւր երկրաւորը։ Լեոն ԺԳ-րդ իտալական մի հարուստ կալուածատիրոջ գաւաի էր. նրա միւրտութեան անունն էր Ժօաքինօ Պէզզի։ Նա ծնուել է Կապրիում մարտի 1-ին 1810 թ.ին։ Նա իր սկզբնական կրթութիւնը ստացաւ Յիսուսեանների դպրոցում, ապա մօր մահուանից յետոյ՝ անցնելով Հռովմ իւր մօրեղբոր մօտ՝ մօնում է Հռովմի համալսարանը, որտեղ նա մեծ յաջողութեամբ առաջ տանելով իւր պարապմունքները, 1834 թուին արժանանում է առաւելագոյնութեան դօկտօրի զինանակն աստիճանին։ 1837 թուին ձեռնադրուում է քահանայ և անմիջապէս կարգուում է վատիկանի մէջ պաշտօնի։ Այնուհետև նշանակուում է Բրիւսելում պապական նուիրակ. որ վաւրեց մինչև 1846 թիւը։ Ապա նոյն թուին նշանակուում է Պէրուիէի թեմի արքեպիսկոպոս, այս պաշտօնի մէջ նա մնաց մինչև պապական աթոռ բարձրանալը։ Նա իբրև Պէրուիէի թեմի արքեպիսկոպոս, իւր արթուն և խոհուն կառավարչութեան շնորհիւ մեծ հեղինակութիւն և համակրութիւն վաստակեց։

1878 թուին Պիոս Թ-րդ մահուանից յետոյ ծիրանաւորները ժողովը նրան ընտրեց պապ: Լևոն ԺԳ-ը, իբրեւ հեռատես և քաղաքագէտ անձնաւորութիւն, անշուշտ նշանաւոր տեղ է բռնելու պապերի պատմութեան մէջ: Մինչև նրա պապ ընտրուելը եւրոպական պետութիւններից Գերմանիան խիստ լարուած և թշնամական յարաբերութեան մէջ էր իւր սահմաններում ապրող կաթոլիկներին և նրանց կարգերին հետ: Լևոն ԺԳ-ը յաջողուեց պրուսական կառավարութեան խիստ վերաբերմունքը մեղմացնել, որ միանգամայն դժուար դարձաւ մանաւանդ գերմանական կայսեր 1888 թուին վատիկանին արած այցելութիւնից յետոյ: Նա իւր քահանայապետութեան բոլոր տարիներում, որպէս բարձրագոյն ղեկուս և դէտ կաթոլիկ եկեղեցու, աշխատում էր նրա պայծառութեան և յաջողութեան համար: Այն շարժումները, որոնք վերջին տարիներում առաջ եկան Սպանիայում կաթոլիկութեան դէմ, անշուշտ վնասներ պատճառեցին նրան, բայց դրա փոխարէն կաթոլիկ եկեղեցին մեծ յաջողութիւն ունեցաւ արեւելքում:

— Պապի բնօրէնեան եղանակը. — Պապերի ընտրութիւնը պատմութեան ընթացքում շատ յեղեղուկ վիճակ է ունեցել: Նրանք ընտրուել են երբեմն թէ ժողովրդից և թէ՛ հոգեւորականութիւնից, պապ են կարգել նաեւ աշխարհական — քաղաքական պետերը ինքնիշխան կերպով առանց ընտրութիւն կատարելու: Թէ պապերը զանազան ժամանակներում պատմութեան մէջ ինչ եղանակով և ի՛նչ ձևով են ընտրուել, կաշխատենք համառօտակի առաջ բերել «Արարատի ընթերցողներին համար»:

Առաջին երեք դարերում պապերն ընտրուում էին հոգեւորականութեան և ժողովրդի կողմից: Բայց չորրորդ դարից սկսած այդ իրաւունքը իրենց են սեփականում քաղաքական պետերը՝ թագաւորները: Այսպէս 483 թուին Օդօակըր սահմանեց, որ առանց թագաւորական համաձայնութեան չէր կարող ո՛չ որ պապական աթոռը բարձրանալ: Օդօակըրի այս սահմանումը սակայն Թէոդորիկի թագաւորութեան առաջին տարիներում, որա դէպք եկեղեցական և կրօնական դործերը ցոյց առած անտարբերութեան շնորհիւ, մինչ անց աստիճան թուլանում է, որ պապերը սկսում են հետամուտ լինել ընտրութեան իրաւունքը վերադրել հոգեւորականներից: Թէոդորիկ, նկատելով այդ հանգամանքը, խլում է նրանցից ընտրութեան վերաբերեալ ամէն մի իրաւունք և արտօնութիւն և ինքը իւր կողմից, առանց ընտրութիւն կատարել տալու, պապ է նշանակում Ֆելիկս Դ-ը (526—530 թ.): Իսկ այնուհետեւ բուն

Միջին դարերում պապերի ընտրութեան հարցը երկար ժամանակ մեծամեծ վէճերի առարկայ է դառնում: Երբեմն ընդանդական հայտններն էին որան համ նրան պապ նշանակում: Կայսերական միջամտութիւնը այդ խնդրում սակայն աւելի զօրեղ կերպով արտայայտուեցաւ: Կարլոս Մեծի ժամանակից սկսած: 9-րդ դարից սկսած մինչև 13-րդ դարը պապերի ընտրութեան հարցը գերմանական կայսրների և պապերի մէջ երկարու ձիգ կռուի առարկայ դարձաւ: Երբեմն յաջողութիւնը մընում էր կայսրների և երբեմն էլ պապերի կողմը մինչև 1274 թուականը, երբ Գրեգոր Ժ-րդ պապը Լիոնի ժողովով վերջնականապէս որոշեց պապերի ընտրութեան եղանակը: Այս ժամանակից սկսած, թէև առաջ էլ է եղել, պապերն ընտրում են ծիրանաւորների ժողովով, որոնց թիւը հասնում է 70-ի: Լիոնի ժողովի որոշման համեմատ կարող էր իւրաքանչիւր կատարեալ հասակն առած կաթոլիկ պապ ընտրուել առանց ազդային խտրութեան: 1478 թուից սկսած կարող էր միայն ծիրանաւորը պապ ընտրուել, իսկ 1522 թուից ընտրեալ պապը անպայման Իտալացի պիտի լինի, որ և անխախտ պահւում է մինչև այսօր:

Պապի ընտրութիւնը կատարուում է կոնկլավում (պապ ընտրելու համար որոշուած սենեակ) հետեւեալ կերպով: Պապի մահուանից յետոյ տասերորդ օրը ծիրանաւորները հաւաքուում են ո. Պետրոսի մայր եկեղեցում պատարագին ներկայ լինելու համար—de spiritu sancto—: Պատարագից յետոյ ծիրանաւորները մեծ ջբով և հանդէսով գնում են Սիկստոս Գ-րդի մատուռը, որտեղ նրանք երգումն են տալիս, որ իրենք պապի ընտրութեան ժամանակ կվարուեն ընտրութեան օրէնքներին համաձայն: Երգման արարողութիւնից յետոյ ընտրութեան մասնակցող ծիրանաւորները վերադառնում են Վատիկան և փակուում իրենց համար պատրաստուած խցերում, որոնց պատերը մետաքսեայ կտորներէից շինուած լինելով, ամէն մի արտամտած խօսք լսուում է հարեան խցում: Այդ ժամանակ ծիրանաւորները զրոյ հետ ամենեւին յարաբերութիւն չեն կարող ունենալ և նրանց մօտ մտնելն արգելուած է, դռները փակուած են լինում կրկնակի կողպէքներով: Մի խօսքով ծիրանաւորները հնարաւորութիւն չունին ամենեւին զրոյ հետ հաղորդակցութեան մէջ լինել մինչև ընտրութեան վերջը: Վերջին ժամանակներումս ընտրողական նիստերը գումարուում են ծիրանաւորների մատուռը գնալուց յետոյ երրորդ օրը: Չայները արուում են գրաւոր կերպով փակ ծրարի մէջ. ընտրութիւնը վաւերական է, երբ ընտրեալը ստացել է մասնակցողներին 2¹/₃ ձայնը: Ընտրութիւնը սկսուում է

արարողապետի տուած նշանով, որից յետոյ առաւօտեան ժամին 7-ին ծիրանաւորները նստում են ժողովի: Եթէ այնպէս է պատահում, որ քուէարկողներէից ո՛չ մէկը չի ստանում ձայների առաւելութիւն, այդ դէպքում ընտրութիւնը շարունակում է ճաշին: Եւ եթէ այդ անգամ ձայները բաժանուում են և ոչ ոք ձայների մեծամասնութիւն չի ստանում, այդ դէպքում կատարում է նոր ընտրութիւն հետեւեալ օրը: Պրանսիան, Աւստրիան և Սպանիան միայն իրաւունք ունին բողոքելու այն ընտրուող ծիրանաւորներէի դէմ, որին նրանք չէին կամենալ պապ ունենալ: Ժողովին մասնակցող այս կամ այն ծիրանաւորներէի միջոցով դադանի կերպով և այդ բողոքը կարող է միայն մի անգամ լինել, այն էլ քուէարկուող ծիրանաւորների ձայների 2/3-ը ստանալուց առաջ: Ընտրութիւնից անմիջապէս յետոյ նորընտիր պապը տալիս է այն անունը, որ, նա կկամենար կրել: Այնուհետեւ հանելով նա ծիրանաւորական զգեստը, հագնում է պապի զգեստ և մատուռի սեղանի առաջ ընդունում է առաջին շնորհաւորութիւններն ընտրող ծիրանաւորներէի կողմից, որոնք համբուրում են նորընտիր պապի ոտքը, իսկ պապը համբուրում է նրանց երեսը ի նշան խաղաղութեան: Այնուհետեւ նա մատուռի պատշգամբից երևում է ժողովրդին, ապա դիմին դնելով խոյրը մատուռի մէջ ընդունում է ժողովրդի շնորհաւորութիւնները: Սրանից յետոյ մեծ հանդէսով պապը իջնում է ս. Պետրոսի եկեղեցին պատգարակի վրայ նստած, որտեղ նա ընդունում է որդէն երրորդ անգամ շնորհաւորութիւններ. այստեղ նրան ներկայանում են նաեւ օտար պետութեանց ներկայացուցիչները—գեսպանները: Ապա մասնադնելով իր անդրանիկ առաքելական օրհնութիւնը ժողովրդին, որձաղում է նրան ի խաղաղութիւն: Ընտրութիւնից մի քանի օր յետոյ նորընտիր պապը օծում է, որից յետոյ մասնում է նա իր իրաւական սահմանի մէջ:

— Յուլիոս 18-ից Հռովմից արուած մի հեռագիր հետեւեալն է հաղորդում: Բոլոր ծիրանաւորները կէսօրից յետոյ ժամը 5-ին հաւաքուեցին Վատիկանի ս. Պօղոս եկեղեցին և հանդիսաւոր թափուրով դիմեցին դէպի Սիկստոսի մատուռը, որտեղ տեղի են ունենում կոնկլաւի նիստերը: Ծիրանաւորները և կոնկլաւին մասնակցող բոլոր անձինք երդումն տուին: Մութն ընկնելուց յետոյ կոնկլաւի արարողապետը սեփական ձեռքով փակեց երկու դիւարը դռները: Կոնկլաւում ժողովուել են 365 հոգի, զրանց թուում 62 ծիրանաւոր և 40 արքեպիսկոպոս և եպիսկոպոս: Ժամը 11-ից 45 անցած առաջին անգամ մատուռի կարա-

նը ծուխ երևայ ընտրողական թերթիկներն այրելուց: Ծիրանա-
տորներն օրական երկու նիստ են ունենում՝ ճաշից առաջ և
ետոյ: Ամէն նիստը տեւում է երկու ժամ: Պայ ընտրուեց վե-
նետիկն պատրեարք հարդինալ Սարգօ, որ ընդունեց Պիոս X
պնունը:

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ.

Օրհնութիւն սրբալոյս Միւռոնի. վեհափառ Հայրա-
պետը բարեհաճեց անօրինել, որ սրբալոյս իւղի օրհնութիւ-
նը կատարուի Օգոստոսի 24-ին՝ փոխանակ Սեպտեմբերի 28-ին,
ինչպէս որ նախապէս կարգատրուած և յայտարարուած էր:

Ժամանակի փոփոխութիւնը անակնկալ էր: Հրաշափառ
հանդէսը սկսուեց և կատարուեց ի ներկայութեան 14 արքե-
պիսկոպոսների, եպիսկոպոսների և բազմաթիւ փարդապետ-
ների. հաւաքուեց ուխտաւորների մեծ բազմութիւն: Հան-
դիսի նախորդ երեկոյեան, որ էր կիրակնամուտ, տեղի ունե-
ցաւ զիշերային հսկում, իսկ միւս օրը ս. պատարագին՝ սրբ-
բալոյս իւղի օրհնութիւնը: Պատարագիչն էր Տ. Արիստակէս
արքեպիսկոպոս Սեդրակեանը, իսկ հանդիսադիրը՝ աղգիս
վեհափառ Հայրապետը: Ս. Պատարագն արդէն սկսուած էր
երբ նախին Ս. Օծութիւնը ղգեստաւորուած հանդիսաւոր
կերպով տաճար իջաւ՝ իւր շուրջն ունենալով տասներկու
եպիսկոպոս, որոնք նոյնպէս ղգեստաւորուած էին օրուայ
հանդիսին վայել շքեղութեամբ, շուրջաւաղդեստ փարդապետ-
ներ և ուխտաւոր քահանաներ:

Ս. Պատարագի մատուցումը ընդհատուեց Ողջոյն-ից ա-
ռաջ և սրբազանագոյն Հայրապետը գլուխ անցած եպիսկո-
պոսաց դասին սկսեց ս. Միւռոնի օրհնութեան ահեղ խոր-
հուրդը: Հայրապետը աջ ձեռում բռնած ունէր կենաց փայ-

տի ս. խաչը, Մեսրոպ արքեպիսկոպոսը ս. Գեղարզը, Սուքեաս արքեպիսկոպոսը ս. Լուսաւորչի աջը, Գէորգ արքեպիսկոպոսը Մծբնայ Յակոբ Հայրապետի ս. աջը, Արիստակէս արքեպիսկոպոսը Թադէոս առաքելի աջը, Գրիգորիս եպիսկոպոսը Բարդուղիմէոս առաքելոյ աջը, Մակար եպիսկոպոսը Արիստակէս Հայրապետի ս. աջը, Անանիա եպիսկոպոսը Մատթէոս Աւետարանչի ս. աջը, Յովհաննէս եպիսկոպոսը Անդրէաս առաքելոյ ս. աջը, Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսը ս. Լուսաւորչի Հին միւռոնը, Յուսիկ եպիսկոպոսը Ճաղկանց նիւթ, Գարեգին եպիսկոպոսը ս. Աւետարան, Սարգիս եպիսկոպոսը Պալասանի անուշահոտ իւղ:

Նախ արքեպիսկոպոսները կարգաւ կարգացին նշանակուած գրքերը և Աւետարանը, ապա Վեհ. Հայրապետը կարգաց Մեծ Աղօթքը, վերջացնելով հրամայեց եպիսկոպոսներին շաբոնակել աղօթքներ կարդալ: Վերջին աղօթքը կարգաց Նորին Սրբութիւնը, ապա Աւագ Լուսաւորը վերցրեց ս. Միւռոնի կաթսայի կափարիչը և սկսուեց Տեառնադրութիւն: «Առաքելոյ Աղանդ» շարական երգելիս Վեհափառ Հայրապետը իւր ձեռքով նախ ածեց հին Միւռոնը նոր իւղի մէջ, ապա լցրեց Պալասանի իւղը և հետը խառնեց Ճաղկանց նիւթը: Յետոյ վերցնելով Վենաց փայտի խաչը նախ նորանով տեառնագրեց ս. Միւռոնի իւղը, երկրորդ տեառնադրութեան խառնեց ս. Գեղարզով, երրորդ տեառնադրութեան ս. Լուսաւորչի աջով. Օրհնութիւնից յետոյ կաթսան կափարիչով ծածկեցին և Վեհ. Հայրապետը մօտ գալով նստեց աթոռի վրայ և շարունակեց մնացած աղօթքները մինչև վերջը: Ապա պահպանելով վերջացնելով արարողութիւնը եպիսկոպոսաց հետ միասին «ողջոյն»ին համբուրելով կաթսան իջաւ խորան և զգեստները հանելով գնաց Վեհարան հանգստանալու և պատարագը շարունակուեց:

Հանգէսը վերջանալուց յետոյ խռնած բազմութիւնը շրջապատեց և հանդիսով դէպի Վեհարան առաջնորդեց Վեհափառ Հայրապետին: Ս. Միւռոնօրհնութեան հանդէսը խորը տալաւորութիւն թողեց ուխտաւորների վրայ, շատերը զգացուած արտասուում էին: Կաթսայի համբուրելը

աւելի կարգով կատարուեց, որովհետեւ ժողովուրդը իրան շատ լաւ էր պահում:

Վեհափառ Հայրապետի հրաւերով Մայր Աթոռ ժամանեցին Երեւանի փոխանորդը, Աստրախանի, Վրաստանի և Իմերեթի, Ղարաբաղի, Շամախոյ և Բեսարաբիոյ վիճակային առաջնորդները, Կարսի, Աղէքսանդրապոլի, Ախալցխայի, Ղղարի, Նուսեոյ, Հին-Նախիջևանի, Նոր-Նախիջևանի փոխանորդները, Սանահնի, Սևանի, Մոզնու Տաթևի վանահայրերը, որոնք մի սուգամանակ այստեղ մնալուց յետոյ վերադարձան իրենց պաշտօնատեղին:

Միւռնօրհնութեան ս. հանդիսին ուխտաւորներ եկել էին միայն ամենամօտիկ գիւղերից, իսկ հեռաւորները հեռագիրներով և մասնաւոր գրութիւններով՝ ուղղուած յանուն Վեհափառ Հայրապետի շնորհաւորում էին եկեղեցական այդ մեծ հանդիսի կատարումը: Մինչև այժմ՝ Միւռնի կաթսան բաց բաղնեցրած է Յովհաննու Մկրտչի սեղանի վրայ և ժամանակ ժամանակ հեռու քաղաքներից ուխտաւորներ են գալիս համբուրելու:

Ս. Էջմիածին եկող բոլոր առաջնորդները, յաջորդները և վանահայրերը արդէն վերադարձել են իրենց պաշտօնատեղերը: Մոզնու ս. Իէորդ վանքի վանահայրական թափուր մնացած պաշտօնը յանձնուեց Վահան վարդապետին: Տ. Մեսրոպ արքեպիսկոպոսը վանահայր նշանակուեց Երնջակու ս. Կաթապետ վանքին: Ատրպատականի առաջնորդ Եղիշէ Ծ. վարդապետը եկաւ Էջմիածին, նրա հետ Սալամաստի յաջորդ Ընձակ վարդապետը, որը վանահայրական պաշտօնով դնաց Սաղիանու ս. Ստեփաննոսի վանքը:

Մայր Աթոռ վերադարձան՝ Մոսկուայից Զուէն վարդապետը և Գերմանիայից միաբան Մկրտիչ Ղազարեանը, որ

Ստրասբուրգի համալսարանում ներկայացնելով «Armenien unter der arabischen Herrschaft bis zur Entstehung des Bagratidenreiches—Հայերը արաբական իշխանութեան ներքոյ մինչև Բագրատունեաց հարստութեան հիմնադրութիւնը» շարադրութիւնը արժանացել է փիլիսոփայութեան գոլտորի տիտղոսի: Այդ աշխատութիւնը արդէն տպագրուել է «Հանդէս Հայագիտութեան», մասնագիտական թերթի մէջ:

Ա. Լժմիաճնի Գէորգեան ձեմարանում դասերը սկսուեցին Սեպտեմբերի 16-ին, իսկ Սեպտեմբերի մէկից կատարուեց հին աշակերտների վերաքննութիւնը և նորեկների ընդունելութիւնը: Ամեն տարուայ պէս ձեմարան մտնել ցանկացողների թիւը շատ մեծ էր և վարչութիւնը ի նկատի ունենալով դասարանների և ննջարանի փոքրութիւնը, սահմանափակեց շատերին: Այնուամենայնիւ բոլոր աշակերտների թիւը հասնում է 240, որոնցից երթևեկ են միայն 20 հոգի:

ձեմարանի ուսուցչական կազմի մէջ աւելացան պ. Ս. Տիգրանեան՝ մասնագիտական բաժնում իմաստասիրական առարկաների ուսուցիչ և Տ. Մամբրէ վարդ. զպրոցական բաժնի Դ. և Ե. դասարանների կրօնուսոյց:

Մասեճադարանի և Թանգարանի անունով ստացուած նուէրներ

Տ. Այս տարուայ Մայիս ամսին գործով Բագու գտնուած ժամանակ, հանգուցեալ Աստուածատուր Կաճկաճեանի այբին զիմեց մեջ և յայանեց, որ մտադիր է իւր ամուսնու փոքրիկ զրադարանը, հանգուցեալի նկարի հետ նուիրել Մայր Աթուռ Մատենադարանին և երկու ամիս անց կատարեց իւր խոստումը, երկու արկղի մէջ մեկ ուղարկելով յիշեալ զրբերը: Մինչև օրս, դժբախտաբար, չենք կարողացել ցուցակագրել այդ զրբերը, ուստի

գրադարանի բովանդակութեան մասին ոչինչ ասել չենք կարող: Մեծ չնորհափառութիւն համեստափայլ տիկնոջը իւր ընծայի համար, որով նա իւր չափով նպաստեց մեր Մատենադարանի ճոխացման և յաւերժացրեց իւր ամուսնու բարի յիշատակը:

9. Մի մասնաւոր նամակով Մեծ. Կ. Եղեանը Պետերբուրգից մեզ գրում է, որ մի քանի արկղ հին լրագիր է ուղարկում մեր Մատենադարանին: Տասնեկներորդ գորում Հայոց կեանքի պատմութեան որոշ մասը ամբարտւած է լրագրութեան մէջ: Վիեննայի Մխիթարեանները գրելով Հայոց լրագրութեան պատմութիւնը, միևնոյն ժամանակ փորձեցին իրենց գրադարանում ժողովել Կարկաթայում հրատարակուած «Աղբարար» հնագոյն լրագրից սկսած բոլոր հայերէն թերթերը: Որքան մեղ յայտնի է, նոյա աշխատանքը պսակուել է յաջողութեամբ և Վիեննայի Մխիթարեան գրադարանն այժմ ունի հայ լրագրութեան ամենակատարեալ ժողովածուն: Վերջին ժամանակներս մի շարք հանգամանքներ նպաստեցին ո. Էջմիածնի մատենադարանին և յոյս կայ որ Մատենադարանը այդ կողմից գոնէ երկրորդ տեղը բռնի: Մի քանի տարի առաջ հանդուցեալ Աւետիք Ղուկասեանի ստորութեամբ Պոլսում ազգիս Վեհափառ Հայրապետը գնել տուեց Յովհաննէս աւագ քահանայ Մկրեանի ընտիր ժողովածուն՝ ապա, ինչպէս ժամանակին հաղորդել ենք, Աղէքսանդր երեցեանի գրադարանում բաւական շատ են հին լրագիրներէ ժողովածուները և ի վերջոյ դոցա հետ միացնելով մեր Մատենադարանի եղած օրինակները և Մեծ. Կ. Եղեանի ժողովածուն, կստանանք այնպիսի մի ամբողջութիւն, որ լրացնելը այնքան էլ դժուար չի լինիլ:

10. Մատենադարանին կից է վանքի նոր թանգարանը, որի մէջ կան պատմական հնութիւններ, յիշատակալից արժանի իրեր և նկարներ: Վերջիններս թէև թուով բաւական շատ են, բայց ընդհանրապէս խեղճ տպաւորութիւն են թողնում, որովհետև ըստ մեծի մասին կամ հասարակ ընդօրինակութիւններ են կամ հայ միջակ նկարիչներէ դորձեր: Յայտնի նկարիչներից ունինք Այվազովսկու երկու նկարը, որոնցից մէկը ներկայացնում է ո. Աթանի լեռուը շրջապատուած մրկայոյդ ծովով, միւսը խիստ մեծ զիւրքով—աշխարհի ստեղծադործութիւնն է: Գ. Բաշկինջադեանից ունինք մի փոքր նկար—Անիի աւերակները լուսնի լոյսով: Յիշատակութեան արժանի են Ամստերդամի Հայոց եկեղեցուց Գէորգ կաթողիկոսի օրով բերուած մի քանի նկարներ. երեք անցայտ հայերի պատկերները, Ռափայէլի Աստուծածէնը (Madonna de la Sedia) նուրբ ատեղնադորձած և մի անցայտ նկարչի դորձ, որ ներկայացնում է Աւետարանից «տուր զկայսերն կայսեր և

«Աստուծոյն Աստուծոյ», բաւական տարբեր Տիեզերանի համա-
նման նկարից, որի ընդօրինակութիւնը թանգարանի համար բա-
ւական յաջող նկարել է Արշակ Ֆետովաճեանը: Լրութեան
համար յիշենք նաև մի հատ մեծ վարագոյր գորշէն—տոնգնագործ,
որ Գարեգին վարտապետ Յովսէփեանը Նոր-Բայազէտի մի հայ
գիւղական եկեղեցում դտնելով, հետն առել բերել էր թագա-
ւան:

Յատուկ ուրախութեամբ յիշատակում ենք այն հանգա-
մանը, որ ամենավերջին օրերս թանգարանը ճոխացաւ երեք
յաջող ընդօրինակութիւններով, որ պատրաստել և նուիրել է
երիտասարդ նկարիչ պ Փ. Թեռէմէղեանը: Նա դեռ Պարիզից
ուղարկել էր Ս. Մատթէոս Աւետարանչի ընդօրինակութիւնը,
առնուած Ռեմբրանդի նկարից, ապա ս. Աստուածածնինը Ֆրան-
սիացի Միկեարդի (Miquerd) նկարից և Պարիզի Լուվր թանգա-
րանում գտնուած Տրգատ թագաւորի մարմարիայ արձանի ընդ-
օրինակութիւնը: Այդ արձանը, որ տեղաւորուած է Լուվրի ա-
ռաջին յարկում, արեւելեան արուեստին վերապահուած սրահ-
ներից մէկում, ներկայացնում է Հայոց թագաւորին արեւելեան
յատուկ տարադով—գլխին ֆուլգական գլխարկ, կարճ վեր-
նազգեստ՝ մէջքում զոտաւորուած և նեղ վարդիկ հագած:
Թագաւորը հանդարտ կանգնած է աջ ձեռնի դաւաղան,
իսկ ձախով բռնել է վերնազգեստը: Նկարիչը բացի ար-
ձանից, նրա յետին ֆոնի վրայ նկարել է մի ուրիշ արձան—
Միհր առտուածը չողած մի եղան մէջքին, դանակը խրում է նրա
կոկորդը:

Մեծագ Վարդապետ:

— 222 —

ՏԱՂԿԱՀԱՅԲ *

— Կաթուղիկոսական ընտրութիւն մ' ալ: — Կիլիկիոյ կաթու-
ղիկոսական ընտրութենէն ետքը՝ անհրաժեշտ հարկ եղած է՝
առանց այլ ևս յապաղման ձեռնարկել Աղթամարայ կաթուղի-

*) Կ. Պօլսի րեքրեից:

կոտական ընտրութեան, վասն զի՝ ամենայայտնի է թէ՛ Կիլիկիոյ կաթողիկոսական թեմօրէից Հայոց կրօնական ու կրթական վիճակէն շատ աւելի վատթար է Աղթամարայ կաթողիկոսական թեմօրէից Հայոց կրօնական ու կրթական վիճակը, որոց վրայ յաճախ ծանօթութիւններ հաղորդուած են Պատրիարքարանի և յաճախ նկարագրութիւններ հրատարակուած են լրագրաց միջոցաւ:

Աղթամարայ վիճակին համար արժանաւոր, զործունեայ աշխատոհ կաթողիկոս մը պէտք է: Այդ կաթողիկոսութեան յատկացեալ են 20-ի չափ թեմեր՝ 700-ի չափ գիւղաքաղաքներով ու գիւղերով, 35-ի չափ վանքերով: Այդ գիւղաքաղաքաց ու գիւղօրէից մէջ՝ կըսէ նորագոյն տեղեկագրութիւն մը՝ հազիւ 100-ի չափ քահանայ կայ, մեծ մասն տղէտ և հազիւ 30-ի չափ դպրոցներ, մեծադոյն մասն անուամբ միայն: Թողովուրդը բարոյապէս ընկած է. ուսման ու կրթութեան անտարբերութիւն, կրօնական դժացմանց սառնութիւն, մայրենի կրօնքն ու եկեղեցին լիովնելու հակամիտութիւն, ընտանեկան ոգւոյ ու սրբութեան տեղատուութիւն, ամուսնական կապերու քայքայում, ապօրէն կենսակցութեան աճումն ևլն. ևլն:

Այս նկարագրութիւնը առաւել հերիք է վիճակին ծանրութիւնը բացատրելու համար, և մեր կողմանէ ղեկողութիւններ ընելու պէտք չմնար: Նոյն չէ այս վիճակը. պէտք եղած կարգադրութիւնը կարելի յոյժ յապաղած է: Հարկ է մայրաքաղաքէս կամ դաւառէ մը բանիւքուն եկեղեցական մը յատկապէս Աղթամար զրկել կայսերական հրամանաւ և կաթողիկոսական ընտրութիւն կատարել տալ:

— Մաղաբեա ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի, աղորմութեամբ Աստուծոյ և շնորհիւ սուրբ Հոգւոյն և կամօք աղգին արքեպիսկոպոս Կոստանդնուպօլսոյ և պատրիարք Հայոց Թուրքիոյ:

Գերաշնորհ և շողեշնորհ թեմակալ Առաջնորդաց և Տեղապահաց և Փոխանորդաց, Արժանաշնորհ ու խալի քահանայից, պատուարժան դաւառական վարչութեանց, և ամենայն բարեփաշտ ժողովրդոց որ ի սահմանս Պատրիարքութեանս մերոյ, օրհնածայն աղջտնել. սիրոյ յայտ առնեմք:

Հրաման է սրբոյ և ուղղափառ եկեղեցւոյս կատարել ամ յամէ յերկրորդ կիւրակէի Հոգեգալստեան զՏօն յիշատակաց հիմնարկութեան տերաշէն և տերապահ կաթողիկէ Մայր եկեղեցւոյ Սրբոյ Էջմիածնի, և զհրամանն զոր ընկալաքս յերաշնորհ նախնեաց մերոց, կատարեցաք և մեր ցանգ ջերմեռանդն ըզձեւք: Շրջան հոլովման ժամանակաց հասուցանէ զմեզ յայսմ

ամէլ ի լրումն վեշտասաներորդ հարելքամեկի յօրէ յօրմէ կենդանի նահատակն և խոստովանող վկայն Գրիստոսի Տէր Սուրբ Գրեգորիոս յառաջդիտութեամբ բարեխնամողին Աստուծոյ վերաբերեալ ի վերապէն՝ վերաբերէր և զմեզ ի հաւատոս ճշմարտութեան, և հրաշալի տեսեանն ազգմամբ շինէր սուրբ զխորանն լուսոյ, ուր էջ Միածինն ի Հօրէ և լոյս փառաց ընդ նմա և եղոյց զվայրն նուիրական: Արդ մեծագոյնք են յեշտասեք, որք յսրելեան ամաց թուարկութեամբ ճոխանան և յատուկ տօնակնմութեանց լինին առիթք, որով և Մեր քստ հրամանաց հասելոց մեզ յԱստուածաբեալ Առաքելական Մայր Աթոռոյ և յԱթոռակալէ նորին ի որբազնադոյն կաթուղիւսէն Ամենայն Հայոց՝ հրաւէր կարդամբ սիրեցեալ դործակցացդ մերոց, լիճա-կաւոր Առաջնորդաց և Տեղապահաց և Փոխանորդաց, որպէս զի աղդ արասլիք յամենայն եկեղեցիս որ են ի թեմօրայս առաջնորդութեանդ և հոգևոր պաշտօնէութեանց նոցին և հաւատացեալ ժողովրդոց, առաւելադոյն պայծառութեամբ և փառօք կատարել զՏօն տարւոյս յութեցորդ աւուր մերձակայ ամսեանն Յունիսի, և աղօթս առնել վասն սրբոյ եկեղեցւոյն մերոյ՝ զի անսասան պահեսցէ զնա Տէր, վասն Մեծի և Մայր Աթոռոյս՝ զի անշարժ մնասցէ և պայծառ, վասն սրբազան Հայրապետիս մերոյ և վասն ամենայն պաշտօնէից եկեղեցւոյ՝ զի զօրացուցէ Տէր զամենեւին, վասն հաւատացեալ ժողովրդոց՝ զի օրհնեցին մեշտ ի Տեառնէ, վասն ամենայն աշխարհի՝ զի յաջողութեամբ և խաղաղութեամբ երջանկատոյն: Եւ մեր ամենեւեւին, սրելիք, որդիք լուսոյ Լուսաւորչին մերոյ, և ևս միաբան վասն ճշմարիտ և սուրբ հաւատոյն մերոյ զՏէր աղաչեսցուք և ասացուք ամենեքեան միաբանութեամբ. թագաւոր երկնաւոր զեկեղեցի քո անշարժ պահեա՛ւ և զերկրպագուս անուանդ քո պահեա՛ւ ի խաղաղութեան. եղիցի և եղիցի:

— Հաւատար մրցանակ Սմբատ Ժ. Վ. և Խաչիկ Էֆ. Լեւոնեանի. — Յալիսի Նիմիւրեանց զրական Յանձնաժողովն այսօր Ղալաթիոյ խորհրդարանին մէջ իր հանդիսաւոր նիստն ըրա-նախագահութեամբ ո. պատրիարքին և մասնակցութեամբ եկեղեցական, վարչական, կրթական և դրական մարմնաց ներկայացուցիչներուն, որք ամէն տարիէ առելի բազմութեամբ եկած էին այս անգամ: Նիստերուն մէջ կային Յակոբ Էֆ. Պոյաճեան՝ բողոքականաց ազգապետը, բրոֆ. Յակոբոս Էֆ. Ճէճիկեան և Հ. Մէնէվիշեան լրդ.: Կանաչ սեղանին շուրջը բազմած էին անգամբ Յանձնաժողովոյն: Տ. Մկրեան Հայրը կարդաց անգղեկա-զիրը: Յիշեցուց թէ մրցանակաբաշխութեան 15-րդ հանդէսն է

սա: Այս հանդէսը կատարուեցաւ ամէն տարի, մինչև 13-րդ տարին. և 1901-ին երկամեայի շրջանուեցաւ որպէս զի մինչև 120 լիւրայի Ա. մրցանակ կարենայ տրուիլ: Ահաւասիկ ներկայացուած աշխատութիւնը, Յանձնաժողովոյ ձեռնըն հասնելուն թուականին կարգովը:

1. Ներսէս Լամբրոնացի, զրեց Սմբատ Ժ. Վ. Սանատէթեան, առաջնորդ Շապին Գարահիտարի, իբրև աւարտածաւ 1896-ին, ըսցյ մատենագրական, կենսագրական, վարդապետական խնամեալ տեսութեամբ. 380 էջ:

2. Աղաբէգեան էֆ. զործը Կիլիկիոյ եկեղեցւոյն և իր հօտին վրայ, իբրև շարունակութիւն իր ուսումնասիրութեան. 652 էջ:

3. Քննական պատմ. Ժ. Գարու մատենագրութեան, զրեց Միհրան էֆ. Յովհաննէսեան: Տպեալ 1901. 124 էջ:

4. Պուլանքը, զրեց Բ. Ս. Ռուսահայ մատենագիր: Տպաւ գրեալ 1901. 291 ժողով էջ:

5. Հին օրեր, Պուէա Խաչատուր Մկառեան, զրեց Յ. Մըմընեան էֆ. 108 էջ:

6. Թեմական դպրանոցներու ծրագիրը. 1902-ին տպուած. զրեց Բ. Շահնաղարեանց:

6. Աղթամար և իւր կաթողիկոսութիւն, զրեց Խաչատուր էֆ. Լեւոնեան 513 երես:

8. Ծովքի կաթողիկոսարանը. Բարդէն Ժ. Վ. 1903-ին տպուած, 88 ժողով էջ:

9. Աշակերտին սիրտը մշակելու մեջոյները Համբ. Պէրպէրեան. 141 էջ:

10. Նախախնամութեան մատը: Վէպ, տպ. 1902. Ա. Ալթունեան էֆ:

Յանձնաժողովը նկատեց, որ բարերարին ոահմանած նիւթերէն դուրս են ճրդ. Շահնաղարեանցի դպրոցական ծրագիրը. Համբ. Պէրպէրեանի մանկավարժականը, որ սակայն արժանի է նպաստից Յանձնաժողովէն օգնութեան մը և Արշակ էֆ. Ալթունեանի Պօլսոյ կեանքէն վէպը: Արդէն վէպը յատկապէս դուրս թողուած է սոյն մրցանակաբաշխութեան ծրագրէն:

Նկատելի է նաև, որ զործ մը գոնէ 100 երես 10 բունթօ տպագիրի տարածութիւնն ունենայ, լրագրական յօդուածի մը սահմանէն դուրս ելած ըլլալու համար, և այն տեսութեան անընդունելի էին Մըմընեան էֆ. և Բարդէն Վ. զրաճները, որը արդէն աւելի ընդարձակ աշխատութեան մէկ հտորն ըլլալ կկարծուին և Յանձնաժողովը հուղէ ամբողջութիւնը տեսնել:

Ուստի հինգ դորժ միայն յանձնուեցան քննիչներուն:

Ա.—Ռէթէոս էֆ. Պէրպէրեան գնահատելի գտած է Սմբատ ծ. վի յօրինած գեղեցիկ յիշատակարանն Հայ. եկեղեցւոյ ամենէն նշանաւոր գէմքերէն միոյն համար: Սմբատ վ. հերքած է Լամբրոնացիին վերագրուած է յաւնասէր և լատինամիտ կարծիքները և անոր ուղղափառութիւնն ապացուցած է. գրուածին ոճն ալ յոյժ կանոնաւոր է:

Բ.—Գէորգ էֆ. Առլանեան Աղաբէգեան էֆ. ի դորժը զիտական չի գտներ, անձնական պրպտում, օտար հեղինակներու հետադատում, նա մանաւանդ յոյն և արաբացի հեղինակներէ լուսաբանութիւն չի տեսներ անոր մէջ, թէև կը գովէ հեղինակին եկեղեցատիրութիւնը:

Գ.—Հ. Գալէմբարեան վրդ. Թերի կը դանէ Յովհաննէսեան ուսումնասիրութիւնը, աղբիւրները պակաս, շատ մը հեղինակութիւններ ուշագրութենէ վրեպած, և միայն տաղաչափութեան կողմը լաւ գրուած կ'ըլլայէ:

Դ.—Մ. Նաթանեան էֆ. Պուլանըսի վրայ գրուածը Թերի կը դանէ այլ և այլ էական նկատմամբ, բայց փողովդին ընտանեկան կեանքը լաւ պատկերացուցած ըլլալը կ'ըլլայէ, միայն թէ յիշուած սովորոյթք միայն Պուլանըսի չեն վերաբերեր, այլ բոլոր դրացի գաւառներուն:

Ե.—Հրանտ էֆ. Սոստուր լնամեալ տեղեկագրով մը ձեռքնհատրէն ուսումնասիրած է Սաչիկ Լեոնեանի դորժը: Իր տուած տեղեկագիրն այսպէս կ'ամփոփէ չ. Մկրեան:

Պ. Սաչատուր Լեոնեանի «Աղթամար և իւր կաթողիկոսութիւնը» դորժին քննիչը խղճամիտ զննակեաց բովէն անցուցած է բաւական ստուար սոյն հատորը: Գործը, քննիչին դատողութեամբ, նոր է, սրովհետեւ ինչ որ նախընթացաբար գրուած կամ տպուած է այդ մասին, անկատար և կցկտուր է բոլորովին: Հեղինակն իր հիմը դրած է կիզակարծ հաւաքարանի մը վրայ, և այս բեմն զինքը գթեցնելու ծառայած է. ունի զանցառութիւններ և կամաւոր փոփոխութիւններ և կարծիքներ, որք չեն արդարանար, բայց այսու ամենայնիւ այդ ուսումնասիրութիւնը մեծ առաւելութիւններ կը ներկայացնէ աշխատութեան վերջը դրած ցանկերը բոլոր հետաքրքրական տեղեկութիւններ են: Գրողը տպրած է այն միջավայրին մէջ՝ որուն պատմութիւնը կըլէ, մօտէն ճանչցած է զիւրերն ու վանքերը, զորս կնկարագրէ, անձամբ քննած է, ինչպէս կըլէ ինք, շատ մը եկեղեցիներու արձանագրութիւններ, գերեզմանաքարեր, խաչքարեր, ձեռագրներու յիշատակարաններ, զորս

վկայութեան կիողէ, հաւաքած է աւանդութիւններ, և իր դրուածքին մէջ կը դրացուի այն վստահութիւնը, զոր մարդուն, երբ կգրէ կամ կխօսի իր քաջ ճանչցած և խնամով ուսումնասիրած իրերուն ու դէպքերուն վրայ: Կ'նչ ալ ըլլան իր թերութիւնները, անուրանալի է, թէ մեր եկեղեցական պատմութիւնը ճոխացնող նոր տարրեր երևան կը հանէ և ասիկա մեծ արժանիք մ'է:

Յանձնաժողովը կցաւ, որ 120 լիբայի մրցանակին ամբողջութեան արժանի գրական խոշոր երկեր չեն մատուցուիր: Բայց կանոնադիրը կներէ Բ. և Գ. մրցանակներ տալ: Ուստի յարդոյ քննիչներու եզրակացութիւնըն ի նկատ առնելով, հաւատարապէս գովելի դատւ թէ՛ Սմբատ ծ. վ.ին աշխատութիւնը, իբրև Լոկիկ դեղեցիկ դրսեւծ մը նշանաւոր հայ եպիսկոպոսի մը կեանքին ու գործին վրայ և թէ Խաչիկ էֆ. Լեոնեանի աշխատութիւնը՝ իր պարունակած նոր և անտիպ ծանօթութեանց համար, որով կուգայ ճոխացնել Հայ. եկեղեցական պատմութիւնը:

Ուստի թէ՛ միոյն և թէ՛ միւսոյն կուտայ 35-ական լիբա մրցանակ, և քսան լիբա Գ. մրցանակ մ'ալ կուտայ Պուլանքիի վրայ դրուածին:

—Նրուսաղէմէ կգրեն. —Միաբ. ընդհ. ժողովը դումարուեցաւ Պատրիարքարանի մեծ դահլիճին մէջ, ընդ նախագահութեամբ Ամեն. Տ. Յարութիւն ու Պատրիարք Զօր և տանապետութեամբ Տ. Նիկիէ վրդ. Չիչլիկերեանի, որ յայտարարեց թէ Ս. Աթոռոյ եկեղեցական անդամոց համագումարն է վաթսուն և չորս, որով խիական մեծամասնութիւնը կըլլայ երեսուն և երեք: Նրուսաղէմի մէջ ներկայ գտնուող եկեղեցական անդամոց թիւն է քառասուն և երկու՝ որ արդէն ներկայ է ժողովոյ մէջ, որով օրինական մեծամասնութիւնը կըլլայ քսան և երկու՝ որ տասիրոյ թեամբն ու գործունէութեամբը կխնամէ հոն խմբուած 20-ի չափ ժանր աղաները, ի դորձ կգնէ հնարաւոր նորոգութիւնները. սակայն կարելի խիտ մեծ է և անհրաժեշտ է նիւթական միջոց: Պատր. Փոխանորդ հայրը այդ վանքն իր մասնաւոր խնամոց առարկայ ըրած է, Աշտիշատի մէջ հանգչող մեծանուն վատաակաւոր Հայրապետին տուններ և զրացի զբոսնուելուն համար: Մինչև հիմայ թէ՛ նիւթապէս և թէ՛ բարոյապէս օգնած է Մասնավանքին. ու զելով աւելին ընել, անձամբ այցելեց այդ որբախօյրը, իր մօտ հրաւիրեց թեմականները, անոնց հետ մի առ մի աչքէ անցուց հաշիւները և նորոգութեան կարօտ տեղերը, վերահասու եղաւ, որ վանքին պարխ-

պը, հոյակապ զանգակատան պատուանդը, առաջնորդարանը, եկեղեցիին քիւերն անմիջապէս նորոգութեան պէտք ունին: Ներկաներու հետ խորհրդակցութեամբ որոշեց, որ վանքի թեմական եղող զիւղերու մէջ հանգանակութիւն մը կատարուի, որուն ցուցակն ալ պատրաստուելով յանձնուեցաւ վանահայրական փոխանորդին, որ շուտով գործին ձեռնարկէ: Մշոյ մէջ ալ այդ նպատակով հանգանակութիւն մը պիտի կատարուի:

Ե Ղ Ի Շ Է

(Շարունակութիւն).

Պիտի զիտել տանք նախ որ նախընթաց տան թարգմանութիւնը պարզ խուսափողական է, նոյն բառը (գոյացութիւն) թէ բնագրին և թէ թարգմանութեան մէջ միանգամայն երևնալով անայլայլ, որով խօսքը կը մնայ դարձեալ մի և նոյն շփոթութեան մէջ: Երկրորդ՝ որ այս կետադրութիւնը և մեկնողական գծերը որովք կը ներկայացուին այս համարները, այս ամէնը, կըսենք, նորահնար և քմածին են և ի հնումն գոյութիւն չունէին, ինչպէս յայտնի է բանասիրաց: Նա մանաւանդ յայտնի ապացոյց ալ չունինք որ երկրորդ համարը հակասակորդին ընծայուի, ուր հակասակն ալ միապէս ճիշդ և պաշտպանելի է:

Ուստի, և մինչև որ հարազատ ընթերցուած մը մէջ տեղ երևնայ ամէն տարակոյս բառնալու, մենք կը կարծենք թէ միացնելու է այս երկու համարները և մի սյլ իմաստով ըմբռնելու է խօսքը, զոր.

«Արդ՝ եթէ զմահ չար աստուածն արար՝ զինչ զոյա-
ցութիւն երևի մահու ի միջի. — և ոչ ինչ, բայց զբարի Աս-
տուծոյ զարարածսն խանդարեաց»:

Այսինքն.

«Եթէ մահը չար աստուծոյ գործն է՝ ասով ինչ ըրած
եղաւ, բայց եթէ բարի Աստուծոյ արարածները խանդարել»:

Հետեւեալ «Եթէ այդ այդպէս է» սկզբնաւորութիւնը մեր
այս իմացման չհակառակեր ընաւ, միայն եթէ աղայարար
Թարգմանուելու չէ:

Գանք այժմ մի քանի Պարսկերէն բառերուն քննութեանը:

VIII.

Ապարթանեմ

«Եւ այսպէս հպարտացաւ բարձրացաւ ի միտս իւր, ի
վեր քան զմարդկային բնութիւն ընդվզեալ ապարթանէր,
ոչ միայն յիրս մարմնական պաաւերազմացն, այլ մեծ ոմն զին-
քըն կործէր քան զբնութիւն հայրենի կարգին»:

Բոլոր ծանօթ օրինակները կարծեմ այս բառը այսպէս
ունին, իսկ Պոլսոյ տիպը՝ որ Անձեացեաց օրինակին վրայ ե-
ղած է, «ապարտասնէր» կը դնէ, «ապարթանէր» ին որոշ միաբ
մը չզանելով հայերէնի մէջ:

Սոյն մտօք կը Թարգմանէ պ. Հ. Ղուկասեանցն ալ՝ «Եւ
այնպէս հպարտացաւ գոռոզացաւ ինքն իրան, որ սանձաւ-
ձակ կերպով մարդկային բնութիւնից բարձր էր համարում
իրան, և ին»:

Չենք զիտեր օտարաղիք ինչպէս են Թարգմաներ, քան-
զի մեր մօտ չունինք, ինչ որ ալ լինի սա մեզ համար աներ-
կրայ է թէ այս բառը սխալ օրինակուած է և ապեհասան-ի
և սանձաւձակ-ի նշանակութիւն չունի: Առձեռն բառարա-
նը «հպարտ» յանդուգն, մեծարան» նշանակելով շատ լաւ

թափանցած է բառին իսկ իմաստին, թէ և խօսքին բերմունքէն առաջնորդուելով քան բառին ներքին զննութենէն:

Արդ՝ սոյն իմաստը օրինաւորել և հաստատուելու ամենէն յատուկ և յարմար եղբը կը թուի մեզ ապարթար բառը որ թէ՛ Պահլաւ և թէ՛ հին փարսի գրականութեան մէջ կը գործածուի և կը նշանակէ գեր ի վերոյ, բարձր քան, անհնարին բարձր և այլ այսպիսի գերազանցութեան մտքեր: Եւ կը տարբարուծուի այսպէս. «Ատար» կամ «ավար» որ կրճատուելով կը լինի «տէր (ت)» կամ «էր (و)» և ճշդիւ կը պատասխանէ մեր «ի վեր» կամ «վեր» ձայներուն: Իսկ «թար»ը որ արդի չէն է ծանօթ գերադրական մասնիկն է որ փակած է բառին ծայրը: Այս կալմութենէն մի՛ օրինակ և եթ ռենինը մենք վաթար բառին մէջ, որչափ կը յիշենք, ուր Պահլաւ քար ձայնը նոյնութեամբ պահուած է: Նոյն իսկ այն ք գիրը որ կը տեսնենք ապարթար-ին մէջ, կատարելապէս կը մասնէ բառին կազմական զաղանիքը, քանզի ուրիշ տեղ զործածուած չենք տեսներ այս դիրը սոյն մտք և յօրինումով, բացի ինչպէս յիշեցինք վաթար-էն: Ամէն այլ ուրեք, երբ ټ-ի և ڤ-ի մէջ լսել տեսնենք ձայնը, դ կամ s դարձուցած են. զօր. اختر=սխտար, سردار=սարդար, اسپندار=սանդարամեայ, և ինչ, որոց ոչ միայն մէջ մնաւ ունի ք դիրը:

Իրաւ է որ ապարթարեմ բայական ձևին չհանդիպեցանք դեռ պարսկերէնի մէջ, թերեւս կար եղիշէի ժամանակ և ապա խափանեալ, և կամ թէ եղիշէն ինքը հեղինակաբար հայացուցած լինի բառը բայ մըն ալ անկէ արտադրելով: Հաւանական են թաղրութիւններ են երկուքն ալ:

Յամենայն դէպս՝ ապարթանել-ը մի աղաւաղեալ ձևը կը համարենք մենք ապարթարել-ին որ բուն ուղիղ և նախնական բառն է և պէտք է որ ըստ այսմ ուղղուի նոր ապարթութեանց մէջ:

IX.

Պայմայեմ

Առ ձեռն բառարանին մէջ չգտանք այս բառը՝ զուցէ իբրեւ սխալ ի բաց թողած են, և Եղիշէի օրինակաց ոմանց մէջ ալ, ինչպէս է Պոլսոյ տիպը (1811)՝ պայմանեմ կը կարգանք: Սոյն բառը, որչափ կը յիշենք, մեր մատենադրութեան մէջ ուրիշ անց զործածուած չէ բացի Եղիշէէն, և այս եղականութիւնն է անշուշտ որ նշանակութիւնն անորոշ թողած է:

Յառաջ բերենք այդ հատուածը.

«Եթէ աշխարհն Հոսումնց, առ յոյժ յիմարութեան, աղիտարար մուրեւալ են և զրկեալ են ի կատարեալ զենէս մերմէ, յանձանց պայմայեն զինասն իւրեանց, զուք ևս ընդէր զհա նոցա մուրութեանն ցնորիք»: (Հրովարտակ Միհրեքսեհի):

Պ. Հ. Ղուկասեանցը, խօսքին բնական բերմանը հետեւելով, խոստովագարար կը թարգմանէ, «իւրանք իւրանց են միաս աախ»:

Մենք կը կարծենք որ պայմայեմ-ը ճիշդ բառն է, որ Եղիշէ զխաակցարար զործածած է. քանզի սոյն բառը պարսկերէնի մէջ ալ կը գտնենք پیمودن ձեռն առնել որոյ սահմանելու կայ 1 գէմբը կը լինի پیمایم (می) ճիշդ մերինին պէս և կը նշանակէ չափել կշռել: Եղիշէի ծագիկալ ոճին անհարապատ և անյարմար չէ, փոխանակ, մեզ պէս տափախարար, «անձանց իւրեանց միաս զործեն» ըսելու, աւելի կորովի և նկարուն բացատրութեամբ՝ «յանձանց չափեն զինասն իւրեանց» ըսել:

Ուստի, բոս մեզ, պայմայեմ-ն բուն բառը զոր պէտք է պաշել, և ոչ թէ պայմանեմ կամ այլ ինչ քմածին:

X.

Խանաստան

«Իբրեւ հաս նամակն յորքունիս, և ընթերցան ի մեծի խոնասանի յանդիման ամենայն բաղմութեան կարաւանին»:

Առձեռն բառարանը, այս բառին համար, «Պարսից թագաւորական պատուոյ անունն էր» կըսէ և, որ աւելի հետաքրքրական է, «ըհնութիւն» իմաստ մըն ալ կը յաւելու:

Բառին գործածուած տեղէն և խօսքին ընթացքէն յայտնի կերեւոյ որ թագաւորական պալատ-ի նշանակութիւն պիտի ունենայ. սակայն ո՛չ հին և ոչ նոր մատենագրութեան մէջ պատահած ենք այսպիսի բառի մը: Կրնանք շատ շատ ըսել որ թերևս խանսան կամ խանասան կարգաւու է خان արմատէն որ արդարեւ տուն՝ պալատ (اخ) նշանակութիւնն ունի: Արքունի պաշտոն նշանակելու համար թերևս ի գործածութեան էր Եղիշէի ժամանակ խանասան բառը որ հիմա սովորաբար اخچا կըսուի:

XI.

Քրտիկար

«Քանզի տղիտարար մոլորեալ է,ք ի ճշմարիտ օրինացս մերոց, և զստուածս անարգէ,ք և զլրակ սպանանէ,ք և զջուրս պղծէ,ք և զմեռեալս ի հող թաղելով զերկիր ապականէ,ք և frshikar չառնելով ոյժ տայ,ք Հարամանոյ»:

Այս «քրտիկար» բառը բոլորովին անձա՛հ և անիմաստ է այս տեղ, պէտք է Անձեացեաց օրինակին հետ frsar ընթեռնուել և ահա թէ ինչո՛ւ:

Քrshikar-ը՝ որ քճճէն է, միշտ Աստուծոյ համար կը գործածուի, իբր նմա յատուկ ստորոգելեաց մին, որպէս پروردگار և آموردگار և آداد, և ինչ, և բառարանք կը լուծեն ի ք (քէրտ, քիրտ=լործ, արարք) և ի ք (կար), մասնիկ որ բանի մը տէր և ստայիչ և ունեցող լինելու զաղափարը կուտայ: Իմաստից այս լծորդութեան հետեւելով կրնանք հասկընալ որ քճճ ստորոգելին Աստուծոյ յարմարցուած լինի իբրեւ արարիչ, հաստիչ, գործող, և ինչ:

Սեր ակնարկեալ համարին մէջ այնպիսի իմաստ մը անշուշտ անտեղի է. այդ համալը կը պահանջէ բոս մը որ, ոչ թէ Դուհրսեանցին իմացածին պէս «ստուածոց պաշ-

տօն մատուցանել» միայն նշանակէ որ սեղմեալ առում մ'է, այլ ընդհանուր համօրէն Զրադէշտական կանոնները՝ պարտուիրանները՝ խարուծիւնները պահել և կրօնական պարտաւորութիւնները ճշդիւ և անթերի կատարել, միով բանիւ, pratiques religieuses նշանակէ, և այս բառն է کردار որ ճիշդ ու ճիշդ այս միտքը կուտայ:

Զրադաշտեանց մէջ մի նուիրական եռամասնեայ բանաձև կայ որ թէ Խուրդ—Աւեստայի և եթէ բոլոր կրօնական զրոց մէջ ամէն տեղ և ամէն քայլափոխին ընդ առաջ կելլէ այն է.

منشن و کبشن و کنشن

որ արդի լեզուաւ կը թարգմանուի

انديش و گفتار و کردار

և կը պատասխանէ մեր

«Խորհուրդ, բան և գործ» կրօնական բանաձևին որոյ անշուշտ հիմ և տղբիւրն է, յորում کردار, ինչպէս կը տեսնուի, ամէն տեսակ գործ, արարք, ընթացք, վարք, բարք կը նշանակէ, և այս իսկ է անտարակոյս մեր հեղինակին ալ զիտումը: Քանզի յետ թուելոյ այն ամէն յանցանքները զորս քրիստոնէից կը վերագրէին, այն է. կրակը սպաննել, ջուրը պղծել, հողը տապկանել, միւս մնացածներն ալ հաւաքաբար հասկցնելու համար Յազկերաը կըսէ. «վերջապէս کردار չէք անել» այսինքն, մեր օրինաց համեմատ չէք վարուեր, մեր ծէսերը և արարողութիւնները չէք կատարեր = Vous ne pratiquez pas:

Ուրեմն «քրաար» ը որ Պոյսոյ տպին մէջ կը կարդանք բուն ուղիղ բառն է որ պէտք է պահել այս տեղ:

Եղիշէին մէջ մի ուրիշ տեղ ալ գործածուած է այս բառը: Երբ Վասակ և Նախարարը Արքունի Դուռը կանչուեցան և փութիշ ամրաստանութեան սկսաւ Սիւնեաց իշխանին համար որ իւր բոլոր պերճ և շքեղ հանդերձանօք եկած էր անդ. յայնժամ «եկն ել սենեկապանն յարքունուստ, հարցանէր ցնտ և տաէր. «Արքայ յղեաց առ քեզ, յորմէ՞ր գտեալ է քո զայդ ամենայն պատուական պատիւդ, աստ՝ վաղվադակի, վասն որոյ արդար վստասիրոց»: Եւ յուշ առնէր

նմա զամենայն բանս ատենին յորում դատապարտեցաւն. նաև զոր ոչ ևս անդ խօսեցաւն՝ զայն ևս յայտնէր նմա: Զի ոչ ըստ կարգի ունէր նա զտէրութիւնն Սիւնեաց աշխարհին, այլ նենդութեամբ և քսութեամբ ետ սպանանել զհօրեղբայր իւր զՎաղինակ, և յինքն տարաւ զտէրութիւնն՝ իբրև *frshlyk* արքունիս»: Պոլսոյ տիպ (1871), էջ 300 — 301: Այսինքն իբրև վարձ բաղմամբայ ծառայութեան, կամ ինչպէս կըսենք *چاکا* (կմբասար) = *pour services rendus à l'Etat*: Կը տեսնենք որ այս տեղ ալ զարձեալ *چاکر*-ը իւր գոյութեան իրաւունքը կը պահէ և ճշդիւ և լիովին կը պատասխանէ *service* (վաւտակ) բառին. ասանց հարկ լինելու իւր սովորական առումն հետացնելով բռնի և քաշքշուական իմաստներու ենթարկելու: Ուրիշ բան է եթէ ընդունենք որ Եղիշէին ժամանակը թերևս այս առմամբ ալ կը զօր-ծածուէր. ասոր ալ սակայն տպացոյց կը տալիսի:

XII.

Կեշտ

Այս բառը, սոյն ձևով և ուղղագրութեամբ Պարսիկ լեզուին մէջ գոյութիւն չունի: Սա թուի լինել խանդարեալը *فک* բառին (*کیش*) զոր և Եգնիկ յաճախ կը զործածէ և միշտ այս վերջին տառագրութեամբ*: Սխալ է ուրեմն կեց և *فک*-ը իբրև երկու տարբեր բառեր ընդունել և պահել մի և նոյն նշանակութեամբ. առաջինն իբր յայտնի աղաւաղութիւն ի բաց թողլի է:

XIII.

Դարիթեր

Մբբոցն Սահակայ և Յովսէփայ և այլ չորս ընկերաց նահատակուելէն վերջը, ղիականց մասին պատմուած զրոյց-

* Շատ լաւ նշմարած է այս կէտը Պ. Հ. Ղուկասեանց որ կըսէ «Եգնիկ Կողբացու. «Քէշ Պարսից» բառն երեւի նոյն է, ինչ որ կեշտ Պարսից»: Ծան. 26, էջ 14:

ներէ և արասքոյ կարգի անսխիւնէն ան աստիճան շփոթու-
թիւն և արհաւիրք ինկած էր արքունի զօրաց մէջ որ «մին-
չե խուճապել նոցա ընդ միմեանս, դեռ ևս զիրեարս սատա-
կէին: Եւ այսպէս տաղնապեալք և ցնորեալք, մինչև այր
զընկէր ի փախուստ չգիտէր ընդ որ երթայր: Ի խորհուրդ
մօին նախարարքն երեքեան, և սկսան զարմանալով ասել-
ցմիմեանս.

«Զի՞նչ գործեսցուք, զի՞նչ արասցուք վասն անքնին ա-
ղանդոյն քրիստոնէից ...: Եթէ լուռ լինիմք այսպէս, մեզ և
անձանց մերոց կասկած իսկ է. և եթէ տանեմք զդոստ ա-
ռաջի թաղաւորին, լսելով նորա ի դոցանէ զայդ ամենայն
մեծամեծ սքանչելիս, դուցէ և օրինացս մերոց քակտումն ինչ
հասանիցի,»:

«Եւ պատասխանի մոզպեան և ասէ ցնոսա. «Ո՞չ զիս
ոստիկան արարին ի վերայ ձեր երկոցունցդ. զի՞ այդչափ նե-
ղեալ տաղնապէք յանձինս ձեր, զուք զդործ ձեր կատարե-
ցէք, և զհրամանն արքունի ի դուրս տարայք: ... Եւ եթէ
զարհուրեցայք ընչ յոգիս ձեր, վաղագոյն առաւօտուցն ի
դարիքեր եկայի, գի վաղիւ անդ մովպեսան մովպես ուս-
յաչէ, և նոյն հաճեալ և հաւանեցուցէ զմիտս ձեր»:

Պարսիկ մատենադրութեան մէջ, որչափ որ խուզարկե-
ցինք, դարիքեր բառ չգտանք: Կայ Զրադաշտեանց բերանը
սովորական զարձած մի բառ արծա, զոր նոքա արծ, կը հնչեն
և ասով իրենց տարուշանը (آتشگاه) կիմանան: Պիտի ըսելինք,
անկասկած թէ մեր բառը սոյն արծ-ն է որ իւր Դարիմիհր
ձեռն այլայլած և աղաւաղած է, եթէ մի աւելի յարմարա-
գոյն բառ չգտնուէր որ թէ՛ նշանակութեամբ և թէ՛ մանա-
ւանդ շէնքով աւելի մօտ դար հայ ձայնին: Սոյն այս բառը կը
տեսնենք մենք արծ-ի մէջ յորում արծ ծանօթ դուռն է եթէ
հասարակ ամսամբ և եթէ «Իռն (արքայական), Ապարանք,
Պալատ» նշանակութեամբ: Իսկ արծը (թէ՛ Է-ով և թէ՛ Ի-ով),
մահաւատկան զրիչներէ, սովորաբար քրիստոնէից աղօթարանին
յատկացուած է, իբր անարդական արհամարհողական մի
բառ: Սա անշուշտ ի հնումն ալ զօրծածական էր Զրադաշ-
տեանց աղօթատեղւոյն համար և ապա երբ իսլամ մտանա-

զիրք երեցան, Գարր ու քրիստոնեայ միապէս շփոթելով իրենց ատելութեան մէջ, նոյն յորջորջումը երկու քին ալ պատշաճեցուն: Թէպէտ այժմ Զրադաշտեանց մէջ դադրած է սորա գործածութիւնը և փոխարէն, ինչպէս ըսինք (درمهر) կըսեն, այլ սակայն անտարակոյս կերևի որ درديرն ալ ժամանակին հաւասարապէս գործածական եղած է: Այսպէս կընդունի նաև մեր գիտնական բարեկամ Արտաշիր—Ջի որ Պոմպոյի Զրադաշտեանց կողմանէ ընդհանուր Տեսուչ և Այցելու է Պարսկաստանի համագենից և որոյ կարծիքը մեծ կշիռ ունի անշուշտ այս կարգի հնախուղական խնդրոց մէջ: Ասոր ի նպաստ կը վկայեն նաև համայն առաջին կարիգ աղատամիտ ազգային բանաստեղծք:

«Մոզերու Ժողովարանը եկաւ սիրելիս, բաժակ ի ձեռին»: Նոյնը զարձեալ. درهم دیرمغان نیست چو من شیداى «Բոլոր մոգախումբ Ժողովներու մէջ չկայ ինձի պէս խելացնոր»: Մի ուրիշ տեղ ալ.

دلم رضومه بگرفت و ضرقه سالوس

کجاست دیرمغان و شراب ناب کجاست

«Սիրտս յափրոցաւ մենարանէն ալ, ձգնաւորի կապոյէն ալ. Ո՛ւր մոգուց սրբավայրն և ո՛ւր գինի անապակ»:

Այս կարգի ասացուածներուն մէջ գինիի յաճախ յիշատակութիւնը մոլորեցնելով հասարակ անպատմադէտ մահմտականները՝ կարծել տուած է նոցա թէ Դիր-ը գինեհումն նշանակութեամբ առնուած է: Բարդ حافظ և իւր Դպրոցին պատկանող բոլոր առաջնախարգ բանաստեղծները ան աստիճան քաջ գիտէին իրենց նախնի կրօնից և աւանդութեանց վերաբերեալ բաները որ կատարեալ գիտակցութեամբ գործածած են ազօթավայր և գինի ի միտսին, քանզի բոլոր մոգ-գեղնական տօնից և արարողութեանց մէջ գինին անփրկելի և անբաժան մասը կը կազմէր պաշտամանց, ինչպէս մենք ալ յաճախ առիթ ունեցանք տեսնելու.

تو و تسبیح و مصلى و ره و زهد و ورع

من و میخانه و ناقوس و ره دیر و کنشت

Կեղծաւոր մօլեռանդի մը ուղղելով.

«Գոհն ու քո աղօթքդ ու միմունջդ և սրբակեցութիւնդ ու պահեցողութիւնդ (քեզի)».

Ես ու գինետուն ու զանդակ (քրիստոնէից) և մոզափայլի ու եկեղեցիի ճանապարհն (ինծի)»:

Ուր ահա մոզափայլ (دير) և եկեղեցի միասին գործածուելով տարակոյս չեն ձգեր թէ ինչ մտք կը մբռնէր حافظ այս ڊير բառը:

Նոյն իմաստը ճշգուած կը տեսնենք ڪلشراز հետեւեալ տողերուն մէջ ևս

من و تو چون نمائد درميانه

چه كعبه چه كنشت و ديرخانه

«Երբ որ ևս ու դու չմնայ մէջ տեղ».

Ինչ (տարբերութիւն ունի) Քապա, ինչ եկեղեցի և ինչ ڊيرخانه (ատրուշան)»:

Եւ ուրիշ տեղ մըն ալ حافظ դարձեալ փոխանակ գիտիի հետ յիշելով՝ կրակի հետ կը յիշատակէ ڊير.

از آن بدیر مغالم عزیز میدارند

که آتشی که نمیرد همیشه در دل ماست

«Անոր համար ինձ շատ յարգ ու պատիւ կուտան մոգուց աղօթափայլին մէջ».

Որովհետեւ (դիտենեթէ) անշէջ հուրը մեր սրտին մէջն է».

Առանց ուրեմն աւելի երկարարանելով՝ կեզրակացնենք թէ ڊير-ը ի հնունդ առեղիշեալ, նոյն իսկ կրակատունը կը նշանակէր և տարակոյս չունինք եթէ մեր «գարիթեր» ին ալ նախատիպը սոյն այս ڊير-ն է. միայն թէ ձախողաբար եկած ք-ն դ-ի պիտի փոխուի: Յայնժամ խօսքին բուն իմաստը կը պարզուի այսպէս.

«Վաղն առաւօտուն ատրուշանը եկէք ուր մեծ մովպեպը պաշտօն պիտի կատարէ. նա ձեր մտքերը կը հանդարտեցնէ»:

XIV.

Հանդերձապետ

Այս բառը բարդեալ ձևի մէջ ճիշդ ուղղագրուած է—
 քերանդերձապետ—իսկ միայնակ հանդերձապետ տպուած,
 որմէ կը հետևի թէ հանդերձեղինաց վերակացու ըմբռ-
 նուած է: Առձեռն բառարանը՝ անդերձապետ ճիշդ ուղղա-
 գրած է: Եստիպն նշանակութիւնը մոլթի մէջ ձգած է «մո-
 գերու պաշտօն մը ըսել անցնելով, իսկ Պ. Հ. Ղուկասեանցը
 նոյնութեամբ փոխադրել է առանց թարգմանելու կամ ծա-
 նոթագրելու:

Արդ՝ «անդարձ»-ը (اندر) հին լեզուի մէջ «կտակ», խոր-
 հուրդ, խրատ» կը նշանակէ յորմէ մարթ է հետևեցնել եթէ
 «անդարձապետ»-ը կամ Կտակաց Հոգաբարձուն էր, որպէս
 թէ ըսէինք ناطق واقف կամ Աւագ Քարողիչ կամ Աւագ
 Խորհրդական: Մեր՝ ի Պահլաւ լեզուէ ըրած մի քանի թարգ-
 մանութեանց մէջ որ ի մօտոյ լոյս կը տեսնեն, պիտի զիտուի
 որ այս երկրորդ մասը առնուած է միշտ յատուկ دېزراند
 յորջորջմամբ որ նոյն իսկ մեր անդարձապետն է:

Ուրեմն «անդերձապետ»-ը մի բարձրագոյն պաշտօնեայ
 էր որ իւր խոհանութեան՝ լրջութեան և սրբութեան բեր-
 մամբ թէ խորհրդական էր Արքայից Արքայի և թէ բնաբա-
 օսաց ի հանդիսաւոր պարագայս:

Իսկ «քերանդերձապետ»-ը որուն համար «գանձապետ»
 կըսէ Առձեռն բառարանը, վերինին մի աւելի պաշտօնակա-
 նութիւն առած ձևն է (دېزراند) որ Արքունի կամ Պարա-
 տան Քարողիչ ըսել կը լինի, ինչպէս և առ մեզ էին յայն-
 Ժամ Դրան Երէցք և Դրան Եպիսկոպոսունք: Եղիշէի մէջ
 գործածուած տեղւոյն պատշաճութիւնն ալ կը ցուցէ արդէն
 որ զանձու և զանձապետի հետ չէ գործը այլ՝ Արքային
 մօտ մեծ աղբիւցութիւնն ունեցող ծանրախոհ և բանիրուն

* Կը ըսենք որ սոյն առմամբ մենչե Կիմա ալ Թեփլիսեցոյ
 լեզուին մէջ կը գործածուի «անդերձ»:

Խորհրդականի մը՝ ինչպէս կը տեսնուի հետեւեալ համարին մէջ:

Առաջին բաղխման անյաջող ելքէն յուսահատ՝ մոգական փաստիկն կըսէ.

«Արդ եթէ այդ այդպէս է, և քեզ կամք չէ ունել զմոգութիւնս մի՛ ինչ պատկառեր դու երկիւղիւ յարքայէ. ես զրեմ և ցուցանեմ ի դուռն մովպետան մովպետի և դերանդարձապետի և մեծ հաղարապետինս ...»:

Այս խմբին մէջ զանձապետը, յայտնի է որ, մուտ չկրնար ունենալ:

XV.

Բողոքայիտ

Այս բառը եղիշէն կը գործածէ իբրեւ մին ի մասանց մոգական ուսման: Ահա իւր տողերը.

«Նաեւ զոր մեծ պարծանս համարէին ըստ իւրեանց մոլորութեանն կարգին, Համակզեն անուն էր. գիտէր և զԱմպարաքաշն, ուսեալ էր և զԲոգպայիսն, ունէր և զՊահլաւին և զՊարսկադէնն: Քանզի այս հինդ կեշաք են որ դրաւեալ ունին զամենայն օրէնս մոգութեանն ...»: Բ. տպ. Կ. Պոլ. 1871, էջ 314—15:

Բոլոր այս համարը խորին և մանրակրկիտ հետազոտութեան կարօտ է, թէ բառերը և թէ իմաստները ճշդելու համար թէ ինչ են ստուգին Ամպարաքաշը, Պաշլաւինը, Պարսկադէնը ևւն: «Բողոքայիտ»-ի վրայ դարձնելով առ այժմ մեր ուշադրութիւնը, կըսենք որ ճիշդ այս գրչութեամբ և հնչմամբ բառ չկայ բոլոր Աւեստական դրականութեան մէջ: Երեւի սա աղաւաղեալ է «Ոչբայիտ»-էն որ մին է Կանոններէն երեք Աւադ Երհնութեանց, այն է. ایزیش ازبایش, որոց իւրաքանչիւրն իրեն յատուկ կարգն և տեղն ունի: «Ոչբայիտ» էն որչայեմ բայ ալ կոյ փառաբանմ-ի մտքով*:

* Տե՛ս մեր «Գործք Սքտաշըն Բարեկանի» Պահլ. Թարգմանութիւնը:

Թէպէտ և, ինչպէս ըսինք, կանխահաս է այս հինգ կեշտի զանազանութեանը վրայ այժմէն որոշ գաղափար մը յայտնել, սակայն խօսքին ընթացքէն և գործոյն հանգամանքէն այնպէս կը դուռնալուի որ կրօնական ծիսից՝ կարդաց և կանոնաց կականարիւի, որոց մին էր նաև «Ոչբայիս»-ը:

Կստարեալ աներկմտութեամբ կարող ենք ուրեմն ուղղել մեր այս անծանօթ և անգոյ «Ռողպայիս»-ը և իտեղի փոխանակել ուղիղ՝ յայտնի և որոշ իմաստ յայտնող «Ոչբայիս» ընթերցուածը*:

Բ.

Եզնիկ**

XVI.

«Եւ զաճելն և նուազել լուսնի ընդ պատնիւք իմն մտանել և ելանել ասէն իմաստունք: Եւ նշանս անտի ասն, զի է երբէք՝ յորժամ յաճմունսն իցէ և ինոյն, շուրջ զանօթովն ծանրանայ, որպէս թէ ընդ սակաւ ինչ փեռեկոյ մն, ծերպից նշոյլք երևեսցին» էջ 216:

«Ծանրանայ» բառը Տ. Յ. Հիւնքեարպէյէնտին «Ծրանայ» կուղէր կտրղալ: Եւ արդարեւ ալ այս տեղ շատ յարմար բառ մը չթուեր ծանրանայ. մինչդեռ լուսոյ ցոլման գաղափարին հետ շատ աւելի պատշաճ և նպատակայարմար կուգայ ծրանայ, եթէ պատշաճագոյն բառ մը չգտնուի ձեռագրաց մէջ:

Յիշեալ հմուտ քահանայն մի կարեւոր տեղափոխութիւն ալ մատնանիշ կընէր այս տեղ որ կարծեմ հետեւեալն է զոր ժամանակին մենք Պոլսոյ ազգ. թերթերէն միոյն մէջ նշանակած ալ ենք:

Կարդա՛ 217 երեսի 2-դ պարբերութենէն անդին ուր

* Տէս նաև անդ՝ ի ծան:

** Մեր մօտը դառնուածը Վենետիկն արեւ է (ՌՄՆ) որմէ պիտի ընենք մեր կոչումները:

*** Յայտնի է որ Եզնիկին գրչէն ելած չէ այս յոգնակի բայը:

կախարդաց՝ հնազիտութեամբ՝ լուսինը երկիր իջեցնելու վրայ է խօսքը:

«Եւ չէ հնար լուսնի յերկիր իջանել, որպէս կախարդաց տեսեալ ի ժամանակի ... բարբառնջեն թէ զլուսին իջուցանիցեն, որում չեն *** մարթ լինել, թէ որքան դբաւ զումաշխարհս մեծ է՝ թէ ի կալ մի փոքրիկ ամփոփիցի ...:

.... Այլ զի ոչ երբէք իջանէ՝ յայտ անտի է, զի ոչ շիջանելն որ տեսանէ զնորայ և ոչ զամբառնալն: [Եւ եթէ կացեալ միտ դնիցես, անդէն անդէն մթացեալ անօթն լուսաւորի առ սակաւ սակաւ, մինչև ամենեկին յարդարի]: Զի թէ իջանելոյ ինչ հնար գոյր, թէպէտ և զիջանելն որ ոչ տեսանէր, սակայն չհամբառնալն ամենեքեան տեսանէին»:

Յայանի կը տեսնուի որ այգ փակ առնուած խօսքը նոյն պարբերութեան նախընթաց և հետևորդ տուններուն հետ բնաւ ո՛ր և է առնչութիւն մը չունի, այլ՝ օտար, առ կախ մնացած մի խօսք է անոնց մէջ տեղը: Բարձ ուրեմն այս տունը այն տեղէն և ահա իմաստները սքանչելապէս կը զուգուին կը պապուին միմեանց հետ: Իսկ այն անջատեալ մասը բեր զեռեզէ, վերի 216 երեսի համարին վերջը, ան ալ այն տեղ իւր պատշաճաւոր դիրքը և իմաստը կստանայ և հեղինակին զիտումը կը պարզուի այսպէս:

«Եւ զաճելն և նուազիլ լուսնի՝ իրրեւ բնդ պատենիւք իմն մտանել և ելանել ասն իմաստունք: Եւ նշանս նշանս անտի տան, զի է երբէք յորժամ յաճմունսն իցէ և լնլոյն, շուրջ զանօթովն ծանրանայ, որպէս թէ բնդ սակաւ լնչ փեռիկումն ծերպից՝ նշուք երեւեցին: Եւ եթէ կացեալ միտ դնիցես, անդէն անդէն մթացեալ անօթն լուսաւորի առ սակաւ սակաւ, մինչև ամենեկին յարդարի»:

Եւ միւս կողմէն, կարդանք երկրորդ նշանակուած պարբերութիւնն ալ առանց այս օտար միջանկեալի:

«Այլ զի ոչ երբէք իջանէ՝ յայտ անտի է, զի ոչ զիջանելն որ տեսանէ զնորայ և ոչ զամբառնալն: Զի եթէ իջանելոյ ինչ հնար գոյր, և ինչ»:

Ահա երկու կողմանէ ալ իմաստները լի՝ յօդակապ և քաջայարմար:

XVII.

Գ. Գրոց մէջ Եզնիկը ձայն փիլիսոփայից հետ ի պայքար կը մանէ և երկու տեղ կը բաղխի Պղատօնին. մի՛ (էջ 224) այն կարծիքին համար թէ աստուած և հիւզ և իզոս կը զնէր նա էութեամբ, այսինքն թէ կերպարանաց և ոչ բնութեանց արարիչ կը համարէր զԱստուած. միւսն՝ (241) այն կէտին համար թէ Պղատոն, իւր բոլոր իմաստութեամբ, չէր կրցած ըմբռնել և ճանաչել զԱստուած ինչպէս պարտ և պատշաճն էր: Մարտը դեռ չսկսած, ընդհանուր ակնարկով մը կը պատարասէ Եզնիկ իւր ընթերցողները՝ ըսելով. «Եւ այլք բազումք ի փիլիսոփայից աստապելական բանիւք բանդագուշեալք, խոստանան զԱստուծոյ պատմութիւնս կատարել: Որք զԱստուածն ոչ ճանաչեն, և ոչ զարարիչն յարարածոց մեկնել զիտեն, զի՛արդ զԱստուծոյ ճառել ժառերիցին: Եւ մանաւանդ որ քան զամենեւինն իմաստնադոյն համալին զՊղատոն, որ վասն Աստուծոյ և վասն ողւոյ և վասն արարածոց խօսել յօժարեցաւ»:

Այս նախապատրաստականէն յետոյ, իբրեւ քաջամարտիկ ակոյեան, անվեհեր ասպարեզ կիջնայ Հոյ հանձարը և ձայն կուտայ իւր սոսիսին.

«Եւ արդ» կըսէ, «ընդ նմա իսկ մարտիցուք զոսութեան բանիւք, որ քան զամենայն փիլիսոփայն աստուածապաշտադոյն երեւի Յունաց: Զի նորա ասաւել գտանի գծանուցեալ զԱստուած, և ոչ զարարչութիւնն արարածոց: Զի յորժամ զնորա մեծարոյ կարծիան գձձեցօւք, և հանցուք զնա յաչաց իւրոյն խարեցելոց, ապացուցցուք թէ ո՞վ Աստուած է և զինչ նորա արարածք»:

Այս դոս և խիզախ խոստումէն ետքը, զոհացուցիչ երկարութեամբ և կանոնաւոր ճառ մը կապասուի: Արդ սորա տեղ ի՞նչ կը տեսնենք. հաղիւ մի քանի սող սկզբնաւորութիւն մը, և կը փակուի զիբքը:

«Եւ մի ինչ, զոր առաւել անձառ համարի Պղատոն, այս է՝ թէ միշտ էր Աստուած, և արարածս ինչ ոչ ունէր. զորոյ զկամսն սիրեմ՝ վասն զԱստուածն խնդրելոյ, և զամբարտա-

ւանութիւնն ոչ գովեմ»։ Այս է ահա խոստացեալ վիճարանական ճառը, եթէ ասով Պղատոնը կը տապալի։

Աւերեմն աեղի կայ կարծելու թէ ամբողջ այս ճառը մէջ տեղէն անյայտացած է։ Ինչ մեծ և անպնասխտելի դանձ մը պիտի լինի Հայ լեզուի և մատենագրութեան համար, եթէ այդ կտորը յանկարծ մի գանխուլ անկեան մէջ մոռցուած փոշոտած ձեռագրի մը մէջէն դուրս գար։

Գ.

Ա.գաբանգեղոս

XVIII.

Աշտիշատ

Այս բառը մեր մատենագրութեան մէջ միշտ այս ձևով կը տեսնուի, թէ Աղաթանգեղոսի մէջ, թէ Խորենացւոյ և թէ Ըստ նոցանէ այլոց։ Սակայն մեզ սխալ կը թուի այս ընթերցումը որ պէտք է լինի «Յաշտիշատ»։

Քանզի աես կամ աեսի արմատով բառ մը չենք տեսներ հին պարսկերէնի մէջ որ իմաստով Աեսիւաւս-ին յարմար դայ։ Կայ իբրաւ آشتی բառ մը որ մեր հաւատքին կը պատասխանէ և այս խնդրէն դուրս է։ Մի միայն մեր յաւատքին է որ կնճիւր կը լուծէ և ահն դժուարութիւն կը բառնայ, վաւերականութեան ամէն հաւատալիքը կրելով իւր վրայ։

«Յաշտ»-ը թէև մերայնոյ մէջ իբր զոհ առնուած է միշտ, և թերեւս այնպէս այ էր իրենց ժամանակին, բայց հիմա ինչպէս Զրադաշտեաններէ առուգեցինք, այսպիսի սովորութիւն մը չկայ, այլ պարզապէս նուիրարեութիւնս զօր. հաց՝ կաթ՝ գինի՝ պտուղ և անուշահոտ խէժեր որոնցմով درون (տեղան) յարգարեւով՝ քահանայն (دستوى), Աւետայէն աղօթքներ կը մրմնջէ, զենդ լեզուաւ և կը սրբազործէ և ապա կը բաշխէ ժողովրդեան ի վայելս ինչպէս քանիցս ներկայ դանուեցանք։

Մասնաւոր յաւատքներ կան մասնաւոր և այլ և այլ նպատ-

տակներու և յիշատակներու համար: անօթ ամբասպանդֆ (հրեշտակապետք) իրենց յատուկ յագուհաես-ն (یزن و یشت) ունին, զոր. Որմիզդ* — յաշտ (هرمزد یشت), Սրուշ — յաշտ (سروش یشت), Վահռամ — յաշտ (ورهرام یشت), ևլն: Արեգակը իւր յատուկ պաշտօնն ունի خورشید یشت (Արե — յաշտ): Իրանու հին դիւցադունք իրենց յատուկ յաշտերն ունին (آبان یشت) Դենի — Մազդեզն իւր յատուկ յաշտն ունի (دین یشت) և այսպէս շատեր:

Եթէ արեամբ և եթէ անարիւն, յաես-ը մի կրօնական արարողութիւն կամ պաշտօն է ուրեմն որ յիշատակի վասն կը կատարուի մասնաւոր զիպաց և պարագայից մէջ և ճիշդ այս իմացուածով ալ զործածուած է Աղաթանգեղոսի մէջ ուր խօսքին ձեւը այնպէս մը եկած է որ զրեթէ ստուգաբանուած է բառը: Դիւրութեան համար զինքն այդ ամբողջ պարբերութիւնը.

«Եւ իբրեւ եկն եհաս ի սահմանս Հայոց, լուաւ Գրիգորիոս՝ թէ Վահագնի մեհեանն մնացեալ է յերկրին Տարօնոյ, մեհեանն մեծազանձ, լի ոսկով և արծաթով, և բազում նուէրք մեծամեծ թագաւորաց ձօնեալ անդ, ութերորդ պաշտօն հռչակեալ, անուանեալն վիշապաքանն Վահագնի. յաեսից տեղիք թագաւորացն Հայոց մեծաց, ի սնարս լերինն Քարբեաց ի վերայ գետոյն Նփրատայ, որ հանդէպ հայի ի մեծ լեռանն Տօրոսի, որ և անուանեալ ըստ յաճախապաշտաման տեղեացն յԱշտիշատ. զի յայնժամ ևս զեւ շէն կային երեք բազինքն ի նմա»:

Եթէ ուշագիւր կարդանք այս համարը, կտեսնենք որ ինքն իւր մէջն ունի խնդրոյն կատարեալ լուծումը: Վահագնի մեհեանն եղած տեղը «յաշտից տեղիք» կոչելով՝ տարակոյս չձգել թէ այժմու աղաւաղեալ «Աշտիշատ»-ը կրմբընէր «Յաշտիշատ» այսինքն՝ ուր յաճախ պաշտօն (յաշտ = یشت) կը կատարուէր, և զայս կարի քաջ կատարուցանէ մի քանի տող խտորեւ ասածը. «որ և անուանեալ ըստ յաճախապաշտաման տեղեացն «յաշտիշատ»:

* Այս անուամբ մի հրեշտակապետ կայ:

Այս վերջին համարի մէջ ակներև է որ ադէտ ընդօրինակողի մը կողմանէ յ-ն նախդիր կարծուելով չարաչար զատուցուած է բառին մարմնէն, եթէ ոչ խօսքին քերականական շարքը և իմաստն ալ յայտ յանդիման կը ցուցնեն որ Աստուծոյ ուղղական հօլով աէր բայի պէտք է լինի առանց որոյ անիմաստ և անտրամաբանական կը մննայ խօսքը: Աւելի բացայայտութեան համար, պէտք է մի բուժ ևս դնել «տեղեացն» ի վրայ և ընթեռնուլ. «որ և անուանեալ ըստ յաճախապաշտման տեղեացն՝ Յաշտիշատ».

Ուրեմն «Աշտիշատ»-ը յաւատարմապէս «Յաշտիշատ» է, որով կը պարզուի բառին ստորագ յօրինուածն ալ՝ իմաստի պատշաճութիւնն ալ:

Վերջաբան

Այս տեղ վերջացնելով մեր այս հակիրճ տեսութիւնը, պարտք կը համարենք յիշել որ մեր այս դիտողութիւններէն ոմանք թերևս ուրիշ բանասիրաց կողմանէ ալ քննութեան առարկայ եղած է լինին ժամանակին: Եթէ ի ձեռին ունենայինք զանոնք, կամ բնու այս աշխատութիւնը չէինք հաներ ի լոյս և կամ սիրով և յօժարովոյթ կը յիշատակէինք, զանոնք անոնց տալով ի հարկէ նախադատութիւնը:

Մենք այսպիսի խնդիրներու մէջ առաջնութեանց յետնութեան յաւակնութիւններ չունենալով, ուրախ կը լինինք մանաւանդ տեսնելով և իմանալով որ այլք կանխած են զմեզ մի և նոյն հայեացքներու մէջ: Քանզի սովաւ աւելի ևս հիմ և հաստատութիւն կառնեն յայտնուած զաղափարները, այլ և այլ կողմերէ, անկասաբար, մի և նոյն արդիւնքը դուրս գալով:

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

«Արաբացի մատենագրեր Հայաստանի մասին».

Հանգէս Ամսօրեայ ամսագրում Բ. Խալաթեան սկսել է հրատարակել այս վերնագրով թարգմանական յօդուածներ. նախընթաց մի քանի համարներում Հայաստանի և Կիլիկիոյ նահանգների ու գաւառների ցուցակն ըստ Խնճիճեանի և Ալիշանի արտատպելուց յետոյ, որի նպատակն ինձ համար հասկանալի չեղաւ, Ապրիլի համարում, եր. 122, հհ. անցնում է բուն նիւթին, սկսելով թարգմանել Բելադորի պատմչի «Գիրք նուաճմանց աշխարհաց» (كتاب فتوح البلدان) յայտնի պատմական երկի մի գլուխը, որ կըրում է «Հայաստանի նուաճումները» վերնագիրը: Քանի որ մեր պատմութեամբ և մատենագրութեամբ հետաքրքրուողները յիշեալ թարգմանութիւնից, իբրև նոր աղբիւրից, պէտք է օգտուեն, ուստի կարևոր եմ համարում մի քանի նկատողութիւններ անել: Պ. Խալաթեանի թարգմանութեամբ Բելադորու պատմութեան այդ կարևոր հատուածը միանգամայն թերի ու յեղաշրջուած պէտք է հայ ընթերցողներին ներկայացուի:

Թուելով այն անձանց անունները, որոնք բերանացի աւանդութիւններ են հաղորդել իրեն, Բելադորին ասում է (եր. 193, տող 2 ներք). «Նոցա աւանդածներից մի մասը մերժեցի, միւսներին առաւելութիւն տալով» (de Goeje թարգմանում է, Bel. Gloss. եր. 43, մի մասը միւսով լրացրի), այս նախադասութիւնը կարևոր է մատենագրական տեսակէտից, ցոյց է տալիս պատմագրի քննական ոգին, որ և պարզ երևում է պատմութեան շարունակութեան մէջ. նա արդարև լսած աւանդութիւններին անպայման հաւատ չի ընծայում, այլ քննադատօրէն է վերաբերում. Բ. Խալաթեան յիշեալ նախադասութիւնը թարգմանել է.

«նոցա պատմածը ես միմեանց կցեցի եւ մի առ մի կրկնեցի», որով Բեւադորին ներկայանում է մեզ մի դիւրահաւան, ամէն մի լսածին առանց այլեայլութեան հաւատացող ու բառացի կրկնող մարդ: Ըստ Բեւադորու (եր. 194, տ. 6, վեր.) Հայաստանի յունական մասը կառավարում էր Արմենիակոսի օրէն (صاحب ارمينيا). Արմենիակոս բառը նախադասութեան մէջ նախընթաց բառին յատկացուցիչ է և կարող է միայն մի տեղի — երկրի, նահանգի և ընդ. — անուն նշանակել: Ըստ Իբն Խորդադբեհի¹, որի ցուցումները Փոքր Ասիայի աշխարհագրական բաժանումների մասին քաղել է Գեղեցիկ իւր Über die Byzantinische Themenverfassung աշխատութեան մէջ, որ թարգմանաբար հրատարակուում էր Վեննայի Հանդիսում, յունաց 12 Պատրիկներից 6-ը կառավարում էին կայսրութեան նահանգները. դոցանից մէկն էր Արմենիակի պատրիկը (Ibn Chord. հր. de Goeje, եր. 109). Իբն Խորդադբեհն որոշում է այս նահանգի աշխարհագրական դիրքը (եր. 108) ասելով, որ սահմանակից է Անդորային: Ըստ Կողմաւայի² Արմենիակ մի վարչական շրջան էր, 'ամալ (آمد), Հայաստանի հիւսիս — արեւմտեան կողմը (Qod. եր. 255, հր. de Goeje): Աւելի ճիշտ որոշում է այս նահանգի աշխարհագրական դիրքը Իբն ալ Աթիր³ իւր Լիակատար պատմութեան մէջ (Chronik, ed. Tornberg, III, 65). Իւր ժամանակ Արմենիակոս գտնուում էր Ղլիճ Արսլանի որդոց իշխանութեան տակ և ամփոփում էր Մալաթիա, Սիվաս, Կեսարիա, Կոնիա և սահմանակից տեղերը, մինչև Կոստանդնուպոլսի նեղուցը (خليج القسطنطينية): Այս կարևոր ցուցումները Բ. Խալաթեանին յայտնի չեն եղել, ուստի և թարգմանել է «Արմենիակոս իշխան», փոխա-

1. † 844-ի և 848-ի մեջոցին. ա. Բրոկհելմանն, Gesch. der arab. Lit, I, 225.

2. † 922. Բրոկհելմ. նոյնը, 228.

3. † 1234, Բրոկհելմ. նոյնը, եր. 345.

նակ «Արմենիակոսի իշխանն», թէև նախադասութիւնն ինքն ըստ ինքեան իրաւունք չի տալիս այդպէս թարգմանելու¹։ Հայաստանի (Վրաստան և Աղուանք միասին) նախկին վիճակը ներկայացնելիս Բելադորին ասում է, (եր. 194. տ. 7, վ.) որ Խաղարները արշաւում և անպատճառում էին և երբեմն հասնում էին մինչև Դայնավար. թարգմանութեան մէջ կարգում ենք Խաղարներ կարշաւէին երկրի խորքերը և երբեմն ևլն. ընդդժաժ խօսքերը բնագրում չկան։

Պերոզի որդի Կաւատի մասին Բելադորի պատմում է, որ շինեց Շիրուան երկրի և Ալանաց դրան մէջ տեղը թրժած լողիւսից պարիսպ, իսկ պարսպի հանդէպ (կամ երկարութեամբ) 360 քաղաք. [այդ քաղաքների տեղը որոշելու համար պատմչի ցուցումը կարևոր է, և հէնց այս կարևոր ցուցումը թարգմանութեան մէջ չկայ, ըստ Խալաթեանի Կաւատ շինում է ի միջի այլոց «թըրժած կաւից պարիսպ, իսկ դրանից յետոյ 360 քաղաք»։ Ապա գալիս են թարգմանութեան մէջ հետեւեալ տողերը. «այս տեղերում նա բնակեցրեց ժողովուրդ, որ կոչեց Սինական ևլն»... Պարզ է, որ նա դերմնունն այստեղ վերաբերում է Կաւատին, ուրեմն այս և յետագայ դորժերը,—Շուքիի, Գամբեճանի և Դողանիւց դռների շինութիւնը Առանում, Սուղդաբելի² շինութիւնը Վրաստանում, Պերոզկաւատի, Դաղիկէ, Բարիքա դռների, Ալանաց դրան, Սամցխէի, Դարգման և Շամշուղէ բերդերի շինութիւնը,—այս ամէնը վերագրում է թարգմանիչը Կաւատին, մինչդեռ ըստ Բելադորու այս բոլոր դորժերը կատարողն է Կաւատի որդին Խոսրով Անուշըռուան։ Շինութիւնն առաջ է եկել նրանից, որ թարգմանիչը բնագրից երեք տող (եր. 194, տ. 3—5 ներք.) մէջ է

1. Մասնաւոր խօսակցութեան մէջ իմ նկատողութեանը պ. Խալաթեան պատասխանեւ է, թէ ինքը այդ սխալը յետոյ է հասկացել։

2. Սուղդաբելի Խոսրով Անուշըռուանի ձեռքով շինուելու մասին տես նաև Tabari III, 1416. Ibn al Athtir VII, 45.

տուել. այս երեք տողերի բառացի թարգմանութիւնն է. «ապա թագաւորեց Կաւատից յետոյ նրա որդին Անուշըռուան Խոսրով՝ որդի Կաւատայ և շինեց Շաբիրան քաղաքը և Մասկատ քաղաքը, ապա շինեց Բաբ-էլ-Աբուար (Դրանց դուռն) քաղաքը. իսկ դրունք կոչուելու սլառ ճառն այն է, որ նա շինուած է լեռների միջի մի անցքի վրայ». սրան հետևում է բնագրի մէջ այն, ինչ որ թարգմանիչն է պատմում:

Դուգանիոյ (Ծովդէից ?) դրանց շինութիւնն յիշելով, Բելադորին (եր. 194, տ. 1 ն.) մի շատ կարևոր տեղեկութիւն է հաղորդում այդ ժողովրդի յեղադրութեան համար. այդ նախագաօութիւնն է. «սորա (դուգանացիք) մի համայնք են (آل), որ ասում են, թէ իրանք Խուդայմայի որդի Դուգանի ցեղից են». թարգմանութեան մէջ կարդում ենք. «և դրունք Դուգանիոյ, բայց տեղի բնակիչք կը պնդեն, թէ շինել է Դուգան Բ. Ասադ, Բ. Խուդայմա» (?): Արաբական դրութեան անժանօթ մէկին այս շփոթութիւնը միայնգամայն անհասկանալի կը լինի. խշուղիւրն այն է, որ ցեղ և շինեց բառերը արաբերէնում գրւում են միատեսակ, ى, սակայն կարդացւում են, նայելով կապակցութեանը, բա'նի (ցեղ) և բա'նա (շինեց). ամբողջ մեղքը ծանրանում է հրատարակչի վրայ, որ ձայնաւոր նշանները չէ դրել. Բ. Խալաթեան կարգացել է երկրորդ ձևով, և ցեղը դառել է թարգմանութեան մէջ շինեց, թէպէտև այդ բառից առաջ բացառական ى (մին) նախադրութիւնը կայ, որին դոյական պիտի հետևի: Ինչպէս արգէն յիշուեցաւ, բնագրի որոշ, ճիշտ արտայայտութիւնները թարգմանութեան մէջ չեն պահպանուած, ուստի և պատմական և աշխարհագրական կարևոր ցուցումներն ստացուել են խիստ անորոշ: Բելադորի ասում է, որ Խոսրով շինեց Դուրդուքիյա, որ ասանելու դուռ է. Խալաթեան թարգմանում է. «շինեց (կաւատ) Դուրդուքիյա (քաղաքը), որ ունէր 12 դուռ», այս նախագաօութիւնն արաբերէն պիտի լինէր ولها اثنا عشر بابا, իսկ բնագիրն է ولها اثنا عشر بابا وهى (և ու 12 դուռ է): Յետագայ

նախադասութիւնը կասկած չի թողնում, որ այստեղ խօսքը քաղաքի դռներէ մասին չէ. Բեւադ. խօսքերն են. «այդ դռներէ իւրաքանչիւրը մի քարաշէն գղեակ է»։ Ըստ Բեւադորու Խօսքով դարձրեց Սուղդարիւ քաղաքը Վրաստանում թշնամեաց գէմ գօրանոց, այսինքն այնպիսի քաղաք կամ աւան, որտեղ բերդապահ կամ սահմանապահ զօրք է նստում. ըստ Խալաթեանի (Կաւատ) դարձրեց այն «թշնամեաց գէմ դիսանոց»։ Ըստ Բեւադորու (Եր. 195. տ. 3, վ.), «Վրաց երկրի այն մասում, որ սահմանակից է Յունաստանին, շինեց (Խօսքով) մի գղեակ, որ կոչւում է Դուռն Պերողկաւատ, մի գղեակ, որ կոչւում է Դուռն Լաղիկա, և մի գղեակ, որ կոչւում է Դուռն Բարիկա (կամ Բարկայ?)»։ Ըստ Խալաթեանի «Յունաց սահմանագլխի վրայ շինեց (Կաւատ) Դուռն Պերողկաւատ, Դ(ուռն) Լաղիքայ, և Դ. Բարքայ ամրոցները»։ Բեւադորուն յայտնի է եղել, որ յոյն—արաբական (բրաքայից առաջ յոյն—պարսկական) սահմանը ձգւում էր Միջերկրական ծովի ափից մինչև Կովկաս լեռները, ուստի և ընթերցողին անորոշութեան մէջ չթողնելու համար որոշ ցոյց է տալիս յիշեալ շինութեանց աշխարհագրական դիրքը, «Վրաց երկրի այն մասում, որ մօտ է Յունաստանին»։ Եւ, Խալաթեան այս ճիշտ որոշումն արդեօք կարե՞ր չէ համարել, թէ յոյն—արաբական և յոյն—վրացական սահման նոյնն է կարծել։

Մենք գրեթէ ամբողջը նորից պիտի թարգմանէինք, եթէ կանգ առնէինք ամէն մի անճշտութեան վրայ. մեր նպատակն է սակայն բնագրի և թարգմանութեան այն տարբերութիւնները ցոյց տալ, որոնք միանգամայն յեղաշրջում են Բեւադորու պատմութեան այդ, մեզ համար կարևոր, հատուածի միտքը։ Բեւադորի պատմում է (Եր. 196, 7 ն.), թէ Խօսքով Անուշըւտան Բաբ—էլ—Աբուաբի պաշտպի մուտքի վրայ 100 հօգի պահապան կարգեց, մինչդեռ առաջ նոյն տեղի պահպանութեան համար հարկաւոր էր յիսուն հազար զինուոր. Խալաթեան թարգմանում է,...

«100 մարդ հեծեալօր դրեց մուտքը պաշտպանելու հա-

մար, ապա այդքեղ կարիք կար 5000 (հինգ հազար) զօրք պահելը: Բնական է, որ պարսպի շինութիւնից առաջ սահմանի պահպանութիւնն աւելի գոյնար էր, ուստի և պարսիկներն ստիպուած էին 50000 (և ոչ 5000) զինուոր պահել այնտեղ, իսկ 100 զինուոր բաւական էր պարսպի շինութիւնից յետոյ. թարգմանիչն ընդունել է ان دژ (նրանից յետոյ, երբ = առաջ) իբրեւ دژ (յետոյ):

Ըստ բնագրի (եր. 196, 5 ն.) Խոսրով Անուշըռուան թողնում է Կովկաս լեռների իշխաններին իրանց իշխանութեան մէջ շահի տիրոջտով. դրանցից էին Ֆիլանի իշխանը, — Ֆիլանշահ, Մասկաթի իշխանը, որի իշխանութիւնը Բելադարու ժանանակ վերացել էր, Լիրանի իշխանը — Լիրանշահ. թարգմանութեան մէջ շփոթուել են երկրների անունները իշխանների անունների հետ և ստացուել է «ևս Ֆիլանին, որ էր Ֆիլանշահ... Մասկատին, որի տէրութիւնը թուլացած էր (?)... Իրանին, որ կը կոչուէր Իրանշահ, Շարվանին, որ կը կոչուէր Շարվանշահ. նոյն երես (Հանդ. ամս. Յունիս, 177.) ծան. 5. Խալաթեան հետեւելով Մարքարտին (Eränsahr, 119) ուղղում է ایران — ایران. այս սրբագրութիւնը մեր կարծիքով անտեղի է, քանի որ այստեղ խօսքը Կովկասեան լեռներում գտնուած մի նահանգի մասին է. հաւանական չէ, որ երկու տեղում ևս (ایران, لیرانشاه) ձեռագրի աղաւաղումով բացատրուին, մանաւանդ որ արտագրողների համար Իրան բառը շատ աւելի ծանօթ և սովորական էր, քան Լիրան, ուրեմն և հսկանակ շփոթութիւնը ایران փոխանակ ایران ի աւելի հաւանական էր:

Ըստ բնագրի (եր. 197, 5 ն.) Յունաց երկիրը վարչականապէս բաժանուած էր զանազան մասերի, որոնք կառավարւում էին առանձին իշխաններով. Արմենիակոսին իւխում էր նրանցից մեկը, որի մանից յետոյ երկրի վրայ իշխեց նրա կինը, որ կոչւում էր Դալի. պարզ է, որ այս նախադասութեան մէջ Արմենիակոս երկրի անուն է և ոչ իշխանի, մինչդեռ թարգմանութեան մէջ կարգում ենք, «նրանցից (իշխաններից ի հարկէ) մեկը, Արմենիաքոս իրան

Թագաւոր հրատարակեց (?). նոյն սխալը կրկնուում է նաև մի ուրիշ նախագասութեան (եր. 197, 5 ն.) Թարգմանութեան մէջ: Բեւադորի պատմում է (եր. 197, 8 ն.) թէ Հաբիբ իբն Մասլամա արշաւեց Հայաստանի վրայ 6000, ըստ ոմանց 8000 հոգով Ասորիքի և Միջագետքի զօրքերից. Խալաթեան Թարգմանում է. «Հաբիբ արշաւեց 16000, ըստ այլոց 18000 զօրքով Ասորիքի և Միջագետքի բնակիչներին»: Թուերի այս շփոթութիւնը պատահական, կամ տպագրական սխալի արդիւնք կը համարէինք, եթէ նոյնն ուրիշ տեղում ևս կրկնուած չլինէր. ըստ բնագրի (եր. 197, 1 ն.) Մոավիյա ուղարկում է Հաբիբի մօտ 2000 մարդ, ըստ Խալաթ. Թարգմանութեան՝ 1000. Սալման գնում է Հաբիբի մօտ 6000 մարդով Քուֆայի զօրքերից (եր. 198, 4 վ.), ըստ Խալաթեանի՝ 16000 բաբելական (?) զօրքով. ըստ բն. (197, 5,) Հաբիբ մնում է Գալիգալա՝ յում իւրայիններով միասին մի քանի ամիս, ըստ Թարգ. մի ամիս. ըստ բն. (198, 6 ն.) Օսման պատուիրում է Վալիդին՝ ուղարկել Մոավիյային օգնութեան (յոյների դէմ) 8000 մարդ, ըստ Թարգ.՝ 18000. Նկատելու է նաև, որ Խալաթեան أهل բառը Թարգմանում է բոլոր դէպքերում բնակիչ, ժողովուրդ, և այնպէս է դուրս գալիս, թէ արաբաց զօրքը բաղկացած էր ասորիքի և միջագետքի և հիւսիսային բնակիչներից. այսպէս՝ եր. 197, 7 և 2 ն. أهل الشام و الجزير و Թարգմանած է Ասորիքի և Միջագետքի ժողովուրդ, եր. 198, 9 վ. أهل الكوفة — բաբելացի, եր. 198, 10 և 3 ն. أهل الشام — ասորիքի. սակայն أهل այս բոլոր դէպքերում ոչ թէ բնիկ ժողովուրդն է, այլ այդ երկրներում բնակուող արաբները, արաբ զօրքը:

Առաջ տանենք համեմատութիւնը, և կը տեսնենք աւելի տարօրինակ շփոթութիւններ. Բեւադորին պատմում է, (եր. 198, 8 ն.) որ Սալման իբն Ռաբի'ա Օսմանի խաւիֆութեան օրով ուղարկուեց Հայաստան, դերեց և աւարեց և դարձաւ Վալիա իբն Օգբայի մօտ, որը Մոսիլի Հասիայումն էր, 25 թուին (Հիջրէի). Թարգմանուած է. «Սալման վերադառնում է Ալվալիդ բ. Օգբայի մօտ, ըստ

աւանդութեան (!) Մոսուլի բնակիչների այս բանը տեղի ունեցաւ 25 թուին»։ Խալաթեան շփոթել է այստեղ մի-միանց հետ حديث և خديثة. առաջինը նշանակում է լուր, պատմութեամբ, աւանդութիւն, իսկ երկրորդը տեղի անուն է։ Թարգմանչի ուշադրութիւնն ենք հրաւիրում նոյն Բե-լադորու պատմութեան 184 եր. 7 ն. հետեւեալ նախա-դասութեան վրայ.

فلما كانت سنة ١٢٩ شخص المنصور عن بغداد حتى نزل حدث الموصل
قالوا و لما اختط هزيمة الموصل و أسكنها العرب أتى الحديث و كانت قرية قديمة فيها بيعتان و ابيات
النصارى فسعيت الحديث لأنها بعد الموصل و يقال ان هزيمة
نزل الحديث أو لا

Այսպէս ուրեմն Հատիսան մի աւան էր Մոսիլի մօտ, մի հին աւան, որտեղ կային երկու եկեղեցի և քրիստո-նեաների տներ։ Կարեւոր չեմ համարում ամբողջ հատուա-ծը բառացի թարգմանել, յուսալով որ Խալաթեան բնա-գիրը կը հասկանայ և կը համոզուի, որ քաղաքի անունը թարգմանել է «ըստ աւանդութեան Մոսուլի բնակիչների».

Նման շփոթութիւններ են նաև հետեւեալները. Բելա-դորին (եր. 194, 4 վ.) ասում է, որ իրեն պատմել են երկու կարնեցիներ՝ Մահամմետ (իզէպ, ոչ Մահմետ) իբն Բիշր և իբն Վարզ. թարգմանութեան մէջ կարդում ենք... «բ. Բիշր և իբն Վարզ Քալիան»։ ստիպուած ենք հայ ըն-թերցողին բացատրել, թէ ինչպէս երկու կարնեցիներ խօսքը դառել է Քալիան. Խալաթեան ընդունել է القاليان իբրև յատուկ անուն կամ մականուն, մինչդեռ այդ եր-կակի թիւ է القالى յարաբերականից, որ նշանակում է կարնեցի։ Այսպէս նաև Արտաշատ անունը հե-տևում է բնագրի մէջ մի բացատրութիւն— و هي قرية القرمز. բառացի նշանակում է. սա գրմզի (որդան կարմրի) ա-ւանն է. թարգմանութեան մէջ գրմզը հասկացուել է յա-տուկ անուն «Արտաշատ, որ է ալ-Քիւմիզ»։ Սակայն պ. Խալաթեան իր արաբագիտութեամբ դեռ աւելի մեծ սխալման է անում մեզ. ըստ բնագրի (204, 1 ն.) Մոա-վիյա ուղարկել էր Հաբիր իբն Մասլամային բանակով Օս-

մանին օգնութեան, երբ սա պաշարուած էր, թարգմանիչը մեզ հաւատացնում է, թէ «Մոավիան ուղարկած էր նրան Ջայջ (?) Օսմանին օգնութեան», և դեռ ծանօթութեամբ էլ փորձում է դրա աեղը, որ միմիայն թարգմանչի գլխում գոյութիւն ունի, Մեդինայի շրջակայքում ցոյց տալէ Ամբողջ դաղտնիքը նրանումն է, որ جيش բառը, որ բանակ է նշանակում, թարգմանիչն ընդունել է իբրեւ յատուկ անուն, արաբական ձևը فى جيش, որ նշանակում է բանակի մէջ, բանակով, դուրս է եկել (գէպի) Ջայջ: Պ. Խալաթեանին դժուար թէ յայտնի չլինի, որ մեր նախդրիւ տրականը արաբերէնում արտայայտւում է կամ հայցական հարմար կամ الى (և ոչ فى) նախադրութեան միջոցով:

Ինչպէս արդէն առիթ ունեցանք համոզուելու, արաբական բառերի արտաքին տեսքը ձգել է թացգմանչին միւրօրութիւնների մէջ. Դուին քաղաքի բնակիչներին տուած թղթի մէջ (եր. 200, 6 ն.) Հաբիբ ապահովութիւն է խստօրէնում ի միջի այլոյ նոցա ողջութաներին. թարգմանութեան մէջ ողջութառուն բառը դառել է առևտուր, այն հասարակ պատճառով, որ بيع (եղակին بیعة = եկեղեցի,) նոյնպէս է գրւում, ինչպէս և بيع (նաև بیعة) = առևտուր: Այս գէպքում սակայն չպէտք է թիւրիմացութիւն տեղի ունենար, քանի որ հրատարակիչը ձայնաւոր նշանները գրել է. նոյն սխալը կրկնւում է նաև Հաբիբի Թիֆլիզի բնակիչներին տուած թղթի մէջ: Պատմելով (եր. 199, 8 վ.) Դալիդալա քաղաքի պաշարումը 133 թ. յունաց կայսեր կողմից ուղարկուած Քուսան (?) անունով հայի ձեռքով, Բեղադորին աւելացնում է, թէ այդ փաղափ բնակիչներն այդ ժամանակ քիչ էին. ըստ թարգմանչի Կուսան եկաւ և պաշարեց քաղաքը մի փանի օր: Դուինի բնակիչներին տուած թղթի բնագրում առուած է, «մենք պայմանի համաձայն մեր խօսքին հաւատարիմ կը մնանք, որչափ ժամանակ որ դուք հաւատարիմ մնաք և գլխահարկ ու հողահարկ վճարէք», թարգմանած է. «մենք պարտաւոր ենք մեր պարտքը ձեր վերաբերմամբ կատարել, մինչև որ

դուք ձեր մեր վերաբերմամբ կասարեք»: Եր. 202, 4 վ. Հաբեբի թիֆլիզի քաղաքացիներին ուղղած թղթից յետոյ Բեղադորի բերում է Ջեռուան. իբն Աբդալլահի նոյն քաղաքի բնակիչներին ուղղած թղթի պատճենը. բնագրի բառերն են. «Ջեռուան իբն Աբդուլլահ էլ Հաքամից գրեց թիֆլիզի ժողովրդին մի թուղթ, որի պատճենն է»... հետևում է թուղթը. թարգմանիչը Հաբեբի թղթին անմիջապէս կցում է. «սորա պատճեն գրեց Տիֆլիսի բնակիչներին Ջառուան ի. Աբդալլահ ալ Հակամի». այնպէս է հասկացում, թէ Ջառուան գրել է նախնիքաց, այն է Հաբեբի թղթի պատճենը. պ. Խալաթեան գոնէ ուշագրութիւն դարձնէր այս երկրորդ թղթի բովանդակութեան վրայ, որ շատ տարբեր է առաջինի բովանդակութիւնից: Ըստ բնագր. (Եր. 203, 5 վ.) Թարթառ (ի դէպ الثرثر երբէք չի կարելի Զուրզուր տառադարձել ինչպէս թարգմանիչն է անում, և ի դուր է առաջարկում الترتور կամ الترتو սրբագրութիւնը, ۛ համապատասխանում է Թ ին, մեր ք ին.) գտնում էր Բարդայից մի փառաւսից պալաւ հեռաւորութեան վրայ. ըստ թարգմ. այդ գետը քաղաքից սակաւ միջոցով հեռու էր:— Ըստ բնագրի (Եր. 203 5 վ. հհ.) Բարդայի բնակիչները փակեցին նրա (Սալմանի) առաջ քաղաքի դռները, Սալման նեղեց (կամ պաշարեց) քաղաքը մի ժամանակ... ըստ թարգման. «փակելով բնակիչներին դռների յետերը, նա մի քանի օրուայ ընթացքում գրաւեց քաղաքը». ապա մոռանալով նախնիքաց տողերը՝ շարունակութիւնը թարգմանում է. «բնակիչք խաղաղութիւն կապեցին նորա հետ և բաց արին դռները»:—

Բուզայի մասին պատմիչն ասում է (Եր. 203, 4 ն.) թէ Հայաստանի, Ատրպատականի և Շիմշատի կուսակալն էր. ըստ թարգմանչի Բուզա հովանաւոր հանդիսացաւ Հայաստանին, Ատրպատականին և Շիմշատին. Եր. 205, 4 ն. հհ. Սուլէյման բէն Աբդուլմելիք Հայաստանի վրայ կուսակալ է կարգում Ատիյ բէն Ատիյին... իսկ Սուլէյմանից յետոյ նրան (Ատիյին) Հայաստանի վրայ է կարգում

Օմար բեն Աբտ ուլ Ազիզ խալիֆը (Օմար II.). Ատիյի ա-
նունով է կոչուում է Բայլականի դեռը نهی عدى . այս հա-
տուածը թարգմանուած է. «Սուլէյման ի. Աբգալլահ (?)
կառավարեցրեց Հայաստանի վրայ Ազի ի. Ատի. . . . ապա
նա նշանակեց Օմար բեն Աբտուլ Ազիզին, փայտակարանի
نهی عدى ի տիրոջը»: Եթէ թարգմանութիւնը միայն ունե-
նանք մեր առաջ իբրեւ աղբիւր, ստիպուած պիտի լինենք
ընդունելու, որ Օմար իբն Աբգուլազիզ խալիֆը Հայաս-
տանի վրայ կուսակալ է նշանակուած եկել, (!?) և նորա
անունով ստացել է Բայլականի դեռը نهی عدى անունը.
Սուլէյմանի և Օմար II ի օրով Հայաստանի կուսակալ
եղել է Ատի բ. Ատիյ. (այս մասին տես իմ հետազոտու-
թիւնը. Zeitschr. für arm. philologie, 1903. Heft III, S. 179.)

Բաւական զուարճալի են նաև թարգմանչի ծանո-
թութիւնները, բայց այդ մասին հետեւեալ անգամ. մեր
նկատողութիւնները հակառակ մեր կամքին շատ երկա-
րացան:

Շարունակելի

Մ. Ղ.

Քրիստոնէութեան Արեւալուսին կամ պատկերներ Ներոնի ժամա-
նակից. Գ. Վ. Ֆարրարի. Ռուսերէնից թարգմանեց Մխիթար
վարդապետ. 1903. Վաղարշապատ, էջ՝ 711, գին 2 ռ. 50 կ.:

«Այս գիրքը ոչ նորավէպ է և ոչ վէպ, ասում է հեղինակն
իր յառաջաբանում, ուստի և այդ տեսակէտից քննադատել չի
կարելի»: Ֆարրարն, որի անունը միայն բաւական է ցոյց տալու
թէ ինչքան լուրջ զբուածքի հետ զործ ունենք, իր սոյն երկով
կամեցել է ցոյց տալ, «Թէ ինչպէս քրիստոնէութիւնը, որ ըստ
մարդկային հայեցողութեան իւր ծագումով այնչափ ստոր էր և
աշխարհային մեջոյններով այնչափ թոյլ, կարողացաւ դարձանալ

կերպով յազթել քաղաքակիրթ աշխարհի կուրութեան, փառքին և իմացութեան»: Իսկ դրքի բովանդակութիւնն է, դարձեալ հեղինակի բառերով ասենք, նկարազրութիւն «հեթանոսական խաւար»ի, «որի միջից ծագեց քրիստոնէութեան արշալոյսը»:

Այդ ապականուած խաւարում միաթամանակ պատմութեան բեմի վրայ դուրս են դալիս Ագրիպպինա և Ներոն: Առաջինը, որ ամուսնացել էր Վլադիսոս կայսեր հետ և իր նախկին ամուսին Գոմեաիոս Ահնարարից ունեցած ներսն որդուն որդեգրել էր տուել նրան, որդուն կայսր դարձնելու և իր աղքատութիւնն աւելի ևս զօրացնելու համար 54 թուին դադարնի թունաւորում է Վլադիսոսին: Սրա օրինական ժառանգներն էին իր հարազատ զաւակները Բրիտանիկոս և Ոկտաւիա: Բայց որանց զրկելով՝ Ագրիպպինան անյատարկ կայսր է հռչակել տալիս ներսին, այն քաղցր յոյսով որ սրա իշխանութիւնն անսւսնական կը լինի և կայսրութեան ղեկը իր ձեռին կ'ունենայ: Բայց Ագրիպպինայի փառափրական ձգտումները յաջողութեամբ չեն պսակուում: Ներոնն աւելի հակուում է իր չարասիրտ, անբարոյական ընկերակիցներէ կողմը քան թէ հարազատ մօր: Անփորձ և շփացած կայսր մոլութիւնները շատերն են փայլալոյսում, բայց նրա վրայ մեծ աղքեցութիւն են դրժում նախ՝ Ոթոն, որ յետոյ 69 թուին կայսր հրատարակուեցաւ պրետորեաններէց և երկրորդ՝ Տիգրիլինոս, որի նկարագրը հանդէս բերած լինելու համար յիշենք հեղինակի իր իսկ խօսքերը՝ «նոր էր սկսուել իւր ասպարէզը, սակայն անբարոյական պաշտօնի սերելիներէց նա՛ եղաւ ամենաանդուծ, ամենանեղուոր և ամենաիշացած մարդը», երրորդ՝ Ոթոնի կիներ Պոպէան, որին խլեց Ներոնը իրա ամուսնուց, Ոթոնին հեռացնելով Հռոմից: Իսկ Ներոնի իւրայիններէ գործակցութեամբ կամ նրանց խորհրդով կատարած անթիւ անհամար դադանութիւններէց յիշենք դիւաւորները՝ առաջինի Բրիտանիկոսի թունաւորումը, Ոկտաւիայի դիւաւորումը, Ագրիպպինայի դէմ լարած դաւերն ու սպանութիւնը, չորս հարիւր սարուկներէ կոտորածը, Հռոմի արուեստական հրդեհը՝ որ աւեր դարձրեց քաղաքի համարեա երկու երրորդ մասը տասն օրուայ ընթացքում, հազարից աւելի քրիստոնեաների տեսակ տառապանքներն ու նրանցից պատրաստած «կենդանի ջահերը» և ուրիշ ամէն տեսակ անգթութիւններ, որոնց նկարագրութիւնն անգամ սարսափ է աղքատ ընթերցողին...:

Այս բոլորը մանրադնին դիտողութիւններով հանդէս է բերել հեղինակը՝ զուգընթացաբար պատմելով և մի բուռն քրիստոնեաների մարտի, առաքինի և համբերաշիւ կեանքը, նրանց

կրած հալածանքն ու այդ հալածանքի մէջ ցոյց տուած արու-
թիւնն ու տոկունութիւնը: Քրիստոնեաները՝ իրանց հեթանոս
հաւեաններէ հեռ բազդատած շատ քիչ էին, բայց առաջին
դարու այդ երկարատե մաքառման մէջ միակ ճշմարիտ յաղ-
թութիւնը իրանք, այդ աննշան համարուած համայնքի անգամ-
ներն են տանում: Ներոնն ու իւրայինները մահացնելով ուրիշ-
ներին՝ բաց արին իրանց համար մի կորստաբեր ճանապարհ, որ
տանում էր դէպի պարտութիւն և ամօթ: Փրկչի հետեողներն՝
ընդ հակառակը մահանալով՝ ոչ միայն իրեցեցին իրանց պատիւն
ու կեանքը բարոյական անկումից, այլ և իրանց շրջապատող
հեթանոս աշխարհին ցոյց տուին նոյն իրկութեան ուղին, խոկա-
կան մարտը և բարոյական կեանքի ճանապարհը: Հեթանոսու-
թեան թանձրամած խաւարի միջից ծագեցաւ քրիստոնէութեան
կենսաբեր արշալոյսը: Նահատակներէ արիւնով սղոյղուած հոգի
վրայ հիմ ձգեց հռոմէական եկեղեցին:

Վերին ատիճանի դրաւիչ և օգտակար է Ֆարբարի սոյն
գիրքը: Այստեղ ակնբան ճշգրտօրէն նկարագրուած հին հռոմէ-
ական կեանքը ընթերցողին կը վերացնէ մի բոլոր դէպի անցած
դարերը, ուր հեթանոսութիւնն իր հոկայ սթափ կռուում էր մի
խումբ անդօր, անսպառազէն մարդկանց հետ, և կամբապնդէ
հաւատը նրանց, որոնք քրիստոնէական վտեմ կրօնի ստուերն են
տեսնում միայն: Սենկեիչի Յո՞ երթաք, Լորդ Լիտտոնի «Պոն-
պէյի վերջին օրերը» ու Ֆարբարի «Քրիստոնէութեան արշալու-
սին»ը կաղմում են մի համաշունչ երբորդութիւն, երբեք մէջ էլ
նոյն քրիստոնէական ուղին է տիրում: և ուրախուի է որ այս-
օրուայ հայ գրականութիւնն ունի սոյն երեքի էլ թարգմանու-
թիւնը:

Գալով հ. Միքիթար վարդապետի թարգմանութեան՝ քաղցր
է մեզ խոստովանել, որ քացի մի քանի մանր մուներ թերու-
թիւններէր՝ ամբողջի փոխադրութիւնն յաջողուած է: Թեթե
աշխատութիւն չէ այնպիսի մի դրքի թարգմանութիւնը, որ
հակառակ մեզմ, մանրատառ ապագրութեան՝ պարունակում է
700-ից աւելի էջեր: Ճիշտ է, որ սա թարգմանութեան թարգ-
մանութիւն է, քանի որ բնագրին անգլիերէն է, բայց էլի սա-
հուն կերպով կարգացում է: Տեղ տեղ միայն պատահում ենք
տողերի, ուր կամ լնդբառութիւնն հայերէն քերականութեան
հակառակ է, կամ ամբողջ դարձուածն հայերէնի սղուն և, կամ
տեսնում է բառերի սխալ կիրառութիւն, թէև որոնք էլ ամ-
բողջութեան մէջ շատ աննշան տեղ են բռնում:

Ներուի՝ մեզ մի քանի այսպիսի սխալներ մատնանիչ անել:

Էջ՝ 373. «որոնք ... գրում էին հօռւ երզնիստութիւն-
ներ իւր վրայ, դրոշմելով իրան ամեն տեսակ հայնոյական խօս-
քերով» (իկն. ուղղելով իր անուան ամէն տեսակ հայնոյական
խօսքեր)։

Էջ՝ 456. «ամենքս սովորած ենք բարի լինիլ դեպի միմեանց»
(իկն. ներդաշնակ լինել միմեանց)։

Էջ՝ 460 «սահայն այժմ եկել է խնդրելու ոչ թէ ամուս-
նութեան համար, այլ հասարակ ապահովութեան համար». այս
համարները մեզ յիշեցնում են դերմաներէնի um etwas bitten-ը,
այն ինչ հայերէն տալով ենք «մի բան խնդրել» և ոչ թէ «մի
բանի համար», հետևապէս հարկ էր տեսլ «... եկել է խնդրե-
լու ոչ թէ ամուսնութիւն այլ հասարակ ապահովութիւն»։
Այս կարգի սխալներ դժբախտաբար շատ են պատահում մեր
ներկայ գրականութեան մէջ, ուր շատ քիչերն են ուշ դարձ-
նում բայերի սեռի և նրանց խնդրառութեան վրայ։

Էջ՝ 620. «նա որսկեց նրանով (արիւնով) յատակը» (իկն.
որսկեց (արիւնը) յատակի վրայ)։

Էջ՝ 395. «և առաջ քան թէ կարողացաւ կանգնել» (իկն.
և դեռ չկանգնած)։

Էջ՝ 408—409. «գրա համար նա գուրա էր գալիս միայն
արևը մայր մտնելուց յետոյ և սովորաբար օգտուում էր մարդ
չեղած կածաններով» (իկն. ճեմում էր ամայի (կամ յետ ընկած)
կածաններում)։

Էջ՝ 480. «հազիւ կարողանում էր խօսք դնել իւր զգաց-
մունքները զեղելու համար» (իկն. իւր զեղումն զգացմունք-
ներն ամբողջովին արտայայտելու համար)։

Էջ՝ 381. «Սնայտ է թէ ինչ կը լինի վաղը—կեսանք
թէ մահ ... պատուաւոր սուսեր ձեռքին, թէ նրան կոկոր-
դում» (իկն. թէ՞ այդ սուսերը կոկորդում)։

Էջ՝ 373. «համարում էր արտակարգ ստորացուցիչ» (իկն.
չափազանց ստորացուցիչ)։ Սոյն արտակարգ, ինչպէս նաև լիա-
կատար բառերը ամբողջ թարգմանութեան մէջ դրեթէ միշտ
սխալ իմաստով են գործածուած։ Դրանց վրայ կարելի է տեսլ-
ցնել նաև այլապէս. այնինչ և ուրիշ մի քանի բառեր էլ, որոնց
համար աւելորդ ենք համարում մի առ մի էջերը նշանակել
այստեղ։ Չմտանանք յիշել և դերաբիսոս բառը, որ կարծում
ենք Antichristus բառի թարգմանութիւնն է։ Դերաբիսոս, որ-
քան զիտներ, հայր թարգմանչի իրա ստեղծածն է, բայց դժ-
բախտաբար նոյն միտքը չի տալիս ինչ որ Antichristus բառը,
վերջինս նշանակում է Ֆրիստոսի հակառակորդ, մինչ դերաբիս-

սոս, ընդհակառակը, Քրիստոսին փոխանակող: Նոր Կառկարա-
նում այդ բառի փոխարէն գործ է ածուած Նեոն և, կարծում
ենք, սա աւելի ընդհանրացած բառ է և ճշտիւ արաայայտում
է Antichristus բառի իմաստը:

Մի անհարկի նորութիւն, որ աչքի է ընկնում հայր Մի-
թարի լեզուի մէջ, պայմանական եղակի երրորդ դէմքի վերջա-
ւորութիւնն է՝ եր-ի տեղ իր, օրինակ կը հետեւիր, կը տեսնիր,
կը զարմացնիր ևն, փոխ- կը հետեւէր, կը տեսնէր, կը զարմացնիր-ի:
Թէ ինչ միտք ունի այս նորութիւնը, չկարողացանք ըմբռնել:

Գրքի վերջում Հ. Թարգմանչը գրել է վերկակաների մի ցանկ,
որ պարունակում է 64 վերկակ. բայց սրբադրութիւնն այնքան
անխնամ կերպով է կատարուել, որ կրկինն և գուցէ աւելի կը
լինէին այդ վերկակաները, եթէ ամբողջ տառափախները, որոն-
ցով լի է գիրքը, տեղ գտնէին այդ ցանկում:

Գրքի գինն է 2 ռ. 50 կ., որ այնքան էլ մատչելի չէ հառա-
բակ ընթերցողին, բայց ով կարող է գնել, երանի թէ գնէ և
կարդայ:

Մեսրոպ արքեպիսկոպ Մախուդեանց.

ՍՏԱՅՈՒԱԾ ԳՐԲԵՐ

28. «Կարմա» (Թարվիզ, 1903 թ. 45 էջ) փոքրիկ պատ-
մութիւն է, որ անդիւններէնց ռուսերէն է Թարգմանչի Լ. Տոլստոյը,
Թարգմանութեանը կցելով մի նախաբան: Պատմութեանը բուդ-
դայական կեանքից է և «Կարմա» բառը բուդդայական հաւա-
տաւիք է—մարդու ընտելութեան էութիւնն ու այս կեանքի
ամբողջ բախտը, անցեալ կեանքի արածներէ հետեանք է, հե-
տեապէս ապագայ կեանքն էլ ներկայի արդիւնք պիտի լինի:
Այդ հիմնական դադափարի պատկերացումը հնդկի հեղինակը
մարմնացրել է Պանդու անունով հարուստ վաճառականի անձ-
նաւորութեան մէջ, որը իւր կեանքում շուշափելի գործերով
ղլուծ է բուդդայական հետեալ ճշմարտութիւնները. «Այլ ցաւ է
պատճառում ուրիշին, չարիք է անում իրեն: Այլ օգնում է ու-
րիշին, օգնում է իրեն: Թող վերանայ անձնական խաբէութիւնը
և գուր կ'կանգնէր առարկնութեան ճանապարհի վրայ»:

Այս մտքերը, որոնց նման շատերը կան Պանդուին խրատ տուող բուռնապաշտական վանականի խօսքերում, յիշեցնում են քրիստոնէական վարդապետութեան վեհ սկսգբունքները և այդ է պատճառ, որը Տոլտայը ուշադրութիւն է դարձրել այդ պատմութեան վրայ, և թարգմանել իւր լեզուով, իսկ այժմ ե, ծ. Վ. Մուրատեանը թարգմանել է հայերէն:

Այս գրքոյկը մենք նկատում ենք և նրա վրայ կանգ առնում նաև մի այլ պատճառով: Օրացոյցի գերբով 45 էջից բաղկացած գրքոյկը մի մեծութարական նոր երևոյթ է նրանով, որ լոյս է տեսել Պարսկաստանի Թավրիզ քաղաքում, ուր թեմի առաջնորդ եղիշի ծ. վարդապետը յաջողել է արագատիպ մեքենայ տանել և տպագրական գործ սկսել: Քաղաքակիրթ աշխարհի կատարած յառաջադիմութեան ընթացքը, անկասկած, ոչ մի ձեռնարկութեամբ այնպէս արագ չի լինել և ոչ էլ այնքան օգտակար, որպիսին կարող է տալ կարգաւորուած դպրոցը և նրա հետ միացած գրքերի մատակարարումը ընթերցող ժողովրդին: Եւ ո՞ր ժողովուրդը ներկայ ժամանակում աւելի մեծ կարելի ունի այդ բանում քան Պարսկաստանի բնակիչները և ի մասնաւորի այնտեղ ապրող հայերը: Հարկաւ, այժմ տպարան բաց անելը այլևս մեծագործութիւն չէ. այժմ տպարանատէրերը պարզ վաճառականներ են, սակայն Պարսկաստանում այդպէս չէ, ուր տէրութեան երկրորդ մայրաքաղաքը, Թավրիզը առաջի արագատիպ մեքենան է տեսնում, այն էլ շնորհիւ մի հայ վարդապետի: Պարսկաստանում տպարան ունենալ և գրքեր տպել դեռ շատ դժուար է և կ'մտղթենք որ այդ օգտակար ձեռնարկութիւնը յարատևի:

29. «Ազգային կրթարան-Որբանոց ի Կիպրոս-սեդեկագիր Զսարեբջանի» (Նիկոսիա, տպարան Ազգային կրթարան-Որբանոցի, 1903, 36 էջ)

30. «Տնական դաստիարակութիւն մայրեւոյ ուղղուած, Անգլիերէնէ քարգմանեց Պօղոս Ալեքսանեան, աշակերտ կրթարան-Որբանոցին» (Նիկոսիա, 1903, 30 էջ. գինն է 1 պէնի, 10 սանտիմ):

31. «Կիպրոս կղզի Ա. Աւխարհագրական եւ պատմական տեւորիւն, Բ. Հայ գաղղականութիւն, գրեց Բակուրան» (Նիկոսիա, 1903, 122 էջ. գինն է 1 շիլին 1 ֆր: 25 սանտ.)

Յիշատակած երեք գրքոյկներից իւրաքանչիւրը յատուկ հետաքրքրութիւն ունի: Կիպրոս կղզու մասին մեր ունեցած տեղեկութիւնները բաւական հարուստ են, միայն թէ ոչ մասնագէտ ընթերցող հասարակութեան դիւրամատչելի չեն: Այդ կղզին հայոց թագաւորութեան վերջի հարստութեան ծննդա-

վայրն էր, այժմ՝ ևս կարող է յարմար գաղթավայր լինել այն բաղմամբիւ հայերի համար, որոնց բնակութեան համար հայրենի հողը բռնակալ իշխողները շնորհիւ անտանելի է դարձել ու որոնք ստիպուած են հեռու Սմերիկայում և այլուր կրօնի և կեանքի ապահովութիւն որոնել: Պ. Բակուրեանի զբօսյիւր լոյս է տեսել խիստ յարմար ժամանակում. նրա պատմական և աշխարհագրական նկարագրութիւնները հիմնովին ծանօթացնում են կղզութիւն անցեալի և թէ ներկայի հետ և մեզ ցոյց են տալիս մի երկիր, որ Հայաստանին մօտ լինելով հանդերձ, անյայտ էր մնացել ընթերցող հասարակութեան մեծամասնութեան:

Կիպրոսի «Ազգային կրթարան-Որբանոցը» մտել է իւր գործունէութեան վեցերորդ տարին և, ինչպէս կարելի է դատել ներկայացրած տեղեկագրից, շարունակում է յառաջադիմել, թէև բաւական տանգաղ քայլերով: Նիւթական միջոցները պահասում են. տարեկան ծախքը—մօտ 6000 ռուբլի, հոգացում է տարեց—տարի հաւաքած կամուրջ նուէրներով, որ պատահական կերպարանք ունի և չի կարելի յարատեւ համարել: Դպրոցական տարէշըջանում սովորել են ընդամենը 32 աշակերտ, որ համեմատած ծախքի հետ, շատ քիչ է, միայն չափով մոռանալ, որ աշակերտները գիշերօթիկ են: Կղզւում քիչ է հայ ազգաբնակչութեան թիւը, երթեւեկ աշակերտներ տալ չեն կարող:

Միջոցները պակասութիւնը և հայ ազգաբնակչութեան սակաւութիւնը չէ յուսահատեցնում ուսումնարանը պահպանող խնամակալութեանը. նա գործում է եռանդով և յոյս ունի այդ կղզւում մի նոր Միւթարեան ուխտի նման կրթական մի նոր հաստատութիւն ստեղծել. «Աւելորդ է մի անգամ ևս շեշտել թէ ներկայ պարագայներու ներքեւ Կիպրոսի հաստատութիւնը կրնայ ազգային լուսաւորութեան ազգայն վաւարաններէն մին լինել և մինչև անգամ մի փոքր նմոյշը դառնալ Ս. Ղազարու Միւթարեան հիմնարկութեան, ինչպէս որ կը վաւերին մեզմէ շատեր...»: Եւ իրաւամբ, եթէ դործի նախաձեռնողներն ունենան Միւթար արքայօր ոգևորութիւնը, նրա անհամեմատ անձնադրութիւնն ու տոկունութիւնը, համոզուած ենք, կարող էլ լինին Կիպրոս կղզւում երկրորդ Ս. Ղազար տեղեկ նորագոյն պահանջներին յարմար: Դրա լուսարոյն զբաւակնել անդղիական կրթութեան և աշխարհահայեցողութեան բացարձակ առաւելութիւնն է: համեմատած միւս երուպական ազգերի հետ, որի շնորհիւ անդղիացիք շարունակում են օրինակ ծառայել նոյն իսկ այդ ազգերին, ուր մնաց եթէ հայերին:

32. Սանկս. Պետերբուրգի Հայոց եկեղեցապատկան գոյների

վարչութեան հաշիւից (Ս. Պետերբուրգ, 1903, 54 էջ) երևում է, որ անցեալ 1093 թ. եկեղեցին մուտք ունեցել է 137,213 ռ. 9 կ. ծախք 96657 ռ. 79 կ. Մուտքի գլխաւոր աղբիւրը կաղմում է եկեղեցու տան և կրպակների արդիւնքը—127,939, իսկ եւբը՝ տան կառավարելու և ծախուց համար 25,627 ռ., եկեղեցու պաշտօնեաների կառավարութեան և բարեգարգութեան համար մօտ 40,000 ռ., մնացեալ 31,000 ռ. ուսանողների, ուսումնաւորանական հաստատութիւնների և չքաւորների համար է ծախսուած: Իբրև նորութիւն հաշուի վերջում առաջին անգամ ապագրուած է թոշակ և նպաստ ստացող ուսանողների անունները, թուով 74 հոգի:

33. Հազար ու մի խաղ. ժողովրդական երգարան, առաջին յիսնեակ, խմբագրեցին Կոմիսսա վարդապետ Եւ Մանուկ Աբեղեան (Վաղարշապատ, 1903 թ. դէնն է 10 և 15 կող. 75 էջ): Առաջ և բաւական յաջող լիբրէրիցն է, որ հայ բանասէրները աշխատում են ժողովրդական ըստ մեծի մասին բնական բաժան երգերի տները միացնել և ամբողջութիւններ կայացնող երգերով մեր առաջը դնել: Առաջի յիսնեակը պարունակում է իւր մէջ յետին երգ, բոլորն էլ յարմարեցրած են երգելու և բոլորն էլ ունին իրենց յատուկ եղանակները: Յետին երգից միայն 14 են ժողովրդի քերնում ամբողջ յատուկ երգեր, մնացած 36-ը խմբագրողներն են միացրել, օգտուելով 25 հազար քառատողերի ժողովածուից: Միանաբանի Քնար Հայկական լայն ծրագրով մշակած ժողովածոյքը ի միջի այլոց ապագրելով ժողովրդական Զանգիւլումներ, ճաշակ տուեց հայ ժողովրդի բանաստեղծելու, երգեր յօրինելու կարողութեան մասին: Գնալով աւելի տարածուեց ժողովրդական բանահիւսութեան հետաքրքրութիւնը, մանաւանդ Գարեգին Կալիսկոպոս Սրբանձեանի նշանաւոր աշխատութիւններից յետոյ և այժմ հայոց մատաղ գրականութիւնը պատկառելի աշխատանք ունի կատարած ժողովրդական բանահիւսութեան հաւաքելու և մասամբ ուսումնասիրելու խնդրում: Այդ աշխատանքը սկսել է արդէն իւր պատուէները առլ: Յովհաննէս Թումանեանը «Մուրճի» այս տարուայ համարներում հրատարակեց Գուլիթ և Մհէր ժողովրդական վէպը մշակուած և բնաւոր ստանաւորի դարձրած, Յարութիւն Թումանեանը «Առմայ» ի մէջ թատերական դրամաքի վերածեց Հազարան Բլբուլ հէքիաթը, իսկ սոցանից առաջ այդպիսի նկարներէց լայն շաւիով օգտուել է Ղ. Աղայեանը: Հ. Կոմիտասի և Մ. Աբեղեանի զբոյցիւր տարբեր է յիշած աշխատութիւններից, այստեղ ժողովրդից առածը ամբողջութեամբ պահուած է. խմբագրողները իրենցից մի բառ ոչ աւելցրել և ոչ էլ պակսեցրել

են, այլ միայն ցիր ու ցան տները միացրել են ամբողջ երգերի, յարմարեցնելով ժողովրդի հնարած եղանակներին: Այսպիսի աշխատութիւն աւելի ծանր է և պատասխանատու: 25 հազար քառասներկոյ ընտրութիւն կատարել, մանաւանդ երբ բոլոր տները հիմնական դադարները միատեսակ առարկաների շուրջն են պատում, կրկնում ենք, ծանր է և անհատական ճաշակի մեծ տեղ է թողնում:

Արդեօք խմբագրողները կարողացել են յաջողութեամբ լուծել իրենց ստանձնած խնդիրը: Հարցի պատասխանը ստացւում է ըստ ամենայնի զբաղւած կերպով երբ ծայրէ ի ծայր կարգում էք գրքոյիդ, որի մէջ խիստ յաջող ընտրութեամբ միմեանց հետ կապ չունեցող տները միացրուել և երկար կամ կարճ երգեր են ստացուել: Իբրև նմուշ արտատպենք առաջին երգը՝ բողիկոցած հինգ տնից, որից վերջինն առաջինի կրկնութիւնն է:

Հոյլ արէք, սարեր ջան, հոյլ արէք,
Իմ դարդին դարման արէք:—
Սարերը հոյլ չեն անում,
Իմ դարդին դարման անում:

Ամպէր, ամպէր, մի քիչ զոյլ արէք,
Վարար անձրև թափէք, ծոյլ արէք.
Գէշ մարդու օր-արիւր
Սև հողի տակով արէք:

Հոյլ արէք, ամպէր ջան, հոյլ արէք,
Իմ դարդին դարման արէք:—
Ամպերը հոյլ չեն անում,
Իմ դարդին դարման անում:

Սարեր, ձորեր, դաշտեր ու ջրեր,
Մարմանդ-մարմանդ վազող աղբիւրներ,
Մի վեր կացէք, իմացէք,
Տեսէք իմ սըրտի ցաւեր:

Հոյլ արէք, սարեր ջան, հոյլ արէք,
Իմ դարդին դարման արէք:—
Սարերը հոյլ չեն անում,
Իմ դարդին դարման անում:

Դարդկեց ու ցաւեց տանջուած երգիչ—ժողովուրդը դիմում է բարձրագագաթ սարերին հով խնդրում, երկնքի վրայ սաւառնացող ամբերեց վարար անձրեւ խնդրում, որ ծով դառնայ գէշ մարդուն կլանի և վերջում յուսահատուած իւր շրջապատող բնութեանը վրայ է կոչում իւր սրտի խոր ցաւերը նրան պատմում: Որքան իրական և ժողովրդի բազմաչափ իրական ճշգրիտ նկարներ:

Շատ պարզ և միատեսակ են ժողովրդի սիրտն ու հոգին մաշող, նրա սրտի քնքուշ լարերի վրայ ազդող դաճախարները. ժողովուրդը ծով դարդեր ունի, նա սիրում է հողը, մշակում է օգնական կանչելով Աստծուն, բնութեան ծոցում օր ու դէշեր է անցնում, ոչխարի հօտն արածացնելով. բայց ամենատուաջին տեղը բռնում է սերած էակի—եարի կարօտը: Երգերի մեծադոյն մասը երկու սիրող սրտերի խոր զգացմունքներն է արտայայտում և պէտք է ասած, իմբադերները մի քանի դէպքում աննման ընտրութիւն են կատարել, օրինակ հետեւեալ երգը.

Կապուտ քուռակ հեծել եմ, Արաղ, Արաղ, ջան Արաղ,
Արաղին մօտեցել եմ. Բինդեօլից բըխան Արաղ,
Ա՛խ, ջա՛ն Արաղ, Ընկել եմ ես քու ծոցը,
Վա՛խ, ելմա՛ն Արաղ: Մի տար ման ի ման, Արաղ:
Արաղ ինձ մի ճամբայ տուր,— Խօր գետը ծով դառել ա,
Իմ եարին կարօտցել եմ: Ինձ էլ հետը տարել ա.
Մի նամբայ տուր, Խեղճ աղջկին այնպէս դիտէ,
Ներամ եարիս հիւր: Սէրս իրենից սառել ա:
Արաղը չունի գեամին,
Կըրծըրիս ա տալի քամին.
Ես մի զարիբ ջան ունիմ,
Չըհասնեմ Ոսկեծամին:
Ա՛խ, Արաղն է շատ վարար,
Դուրս ելնելու չունիմ՝ ճար.
Եւր, ոսկի ծամըդ բաց թող,
Քաշէ ինձի, քեզ մօտ տար:

34. Ս. Գնունի, շէղ գեղարուեստական Ալբոմ (ԹԻՖԼԻՉ 1903 թ. դինն է 1 ր. 40 է) Այս հրատարակութեան մասին արդէն գրել ենք անցեալ համարում (Արարատ. էջ 6057), նոր համարը պարուկում է մեր ազգային դրական առաջնորդում դործողները մի քանիսի պատկերները, թուով 10-ը, մասամբ դիտարկեալ ընդլուծեամբ:

25. Ասրպասականի Հայոց հիմնական և Հայաստանայց Եկեղեցու ծխական կանոնադրութիւն (Թաւրիզ 1903, դինն է 2 զւան, 40 է. 66 էջ)

Ազգիս Վեհափառ Հայրապետը տարոյս սկզբին հաստատել է այս կանոնադրութիւնը, որ Ատրպատականի առաջնորդը ներկայացրել էր նախագէտ քննել տալով երեք «մասնագէտ և կանոնադէտ յանձնաժողովները» ձեռքով: Կանոնադրութիւնը պարունակում է. Ա. ընդհանուր կանոններ, յօդուած 1—22 թեմական իշխանութիւն՝ Ա. թեմական ժողով, յօդ. 23—24, Բ. թեմական առաջնորդ, յօդ. 35—42, Գ. թեմական խորհուրդ, յօդ. 43—54, III գործակալութիւն, յօդ. 55—75, Դ. ծխական համայնք (եկեղեցի) յօդ. 66—73. և ծխական կանոնադրութիւն յօդ. 1—100:

Եթէ իրաւ է, որ ամենալու խմբագրուած օրէնքները դործադրող մարմիններն ապիկարութիւնից և անիրաւութիւնից մնում են միայն իբրև պատմական յիշատակարաններ—Տաճկաստանի պէտական օրէնսդրութիւնը հիմնուած է Նապօլէոնի հռչակաւ որ օրէնսդրելի վրայ—անուրանալի է նմանապէս, որ կարգ ու կանոնի ձգտումն ու յաղումն ունեցող ժողովրդի համար մեծ նշանակութիւն ունի այն աշխատանքը, որ զօրք է դրում ուղիղ հայեացք տարածել նրա իրաւանց և պարտականութեանց մասին: Դաշտվրդի համար հրատարակուած այգւրիսի կանոնադրութիւնները մեծած առաւել չեն մնում, ժամանակ անցնելուց յետոյ աննկատելի կերպով շատ յօդուածներ ստանում են դործնական նշանակութիւն իրական կեանքի մէջ: Ատրպատականի համար հրատարակուած եկեղեցական կանոնները՝ հիմնած Հայաստանեայց եկեղեցւոյ դարերով որբազօրծուած կանոններն և սովորութիւնների վրայ, պէտք է որ մեծ զարկ տան ժողովրդի ինքնազիտակցութեան և աւելի կենդանացնեն եկեղեցական կեանքը: Այդ երկրում իրաւունք և արգարութիւն չափազանց վտխոյեական դաղափարներ են, նոցա սահմանը որոշողը հոգեւոր և մարմնաւոր վարչութեանց գլխին եղող պատահական անհատներն են և ժողովուրդը սովորել և ընտելացել է այդ բանին: Որքան մեծ բարեք է, երբ զբաւոր կերպով այդ ժողովրդի ձեռքն էր տալիս մի հրահանգութիւն և նա աւանդում է թէ ինչ պարտքեր ունի իւր առաջնորդը և ինչպիսի սահմանափակումներ կան նրա դործունէութեան մէջ: Հանդուցեալ Կոայի արքեպիսկոպոս Տէր-Աստուածատրեանը առաջինը եղաւ, որ Նոր-Ջուղայում առաջնորդական խորհուրդ հաստատեց և կանոնադրութիւն հաստատեց իւր թեմի համար: Առաջնորդական խորհուրդը բաւական յաջող և դոհացուցիչ եղանակով վարում է եկեղեցական և դպրոցական դործերը և, որքան յայտնի է, ունեցել է բարեբար ազդեցութիւն: Ապագան ցոյց կ'տայ թէ Ատրպատականի

թեմում որպիսի հետևանքներ կ'թողնի հրատարակուած նոր կանոնադրութիւնը, միայն նրա լոյս տեսնելը մենք յիշատակում ենք իբրեւ մի ուրակառիթ երևոյթ:

36. Առողջապահիկ թերթ, կիսամեա ցկարագարք հանդէս լամբադիր-հրատարակիչ զր. Վահան Արծրունցի. առաջին շրջան, № 1, 1903—1904: Հրատարակիչ բժիշկ Արծրունին հայ գրական-նութեան մէջ քաջածանօթ անձնաւորութիւն է. նրա սխառ գործը կարօտ չէ առանձին յանձնարարութիւններէ, առաջին համարում աշխատակցող բժիշկներէ անունները պերճաւորաւ ապա-ցոյց են, որ նոր թերթի հրատարակութիւնը մասնագէտ բժիշկ-ները իրենց որտիւն խիստ մօտ են ընդունել և եթէ զրա վրայ էլ աւելացնենք թերթի նպատակը—«Առողջ հասարակութիւնը արտադրում է աւելի աշխատանք, քան վատաւողը, և այսպիսով նա հարստանում է, իսկ հարստութիւնը տալիս է և միւս բարեքները, որոնցից կադմուում է այն, ինչ որ անուանում ենք ընդհանուր առմամբ առաջադիմութիւն ... թերթի նպատակն էլ հէնց այն է, որ տայ ժողովրդին զւերամատչելի ձեով այն գի-տելիքները, որոնք անհրաժեշտ են ամեն մէկին իւր առողջու-թիւնը պահպանելու համար»—, կմնայ մեզ միայն ի բոլոր սրտէ բարեմաղթել, որ անհրաժեշտ և այդքան յաջող պայմաններում սկսուող թերթը հայ հասարակութեան ամենալայն խաւերում, սխառ գիւղացու խրճիթից, մինչև քաղաքացու ապարանքը, մուտք գտնի և տարածումն ունենայ: Այդ բանին շատ է նպաստելու երկշաբաթեայ թերթի գնի աժանութիւնը—2 ռ. 10 կ (10 ֆր.) մաս մաս վճարելի, որով բաժանորդները կոտանան նաև ձրիա-բար 4 մինչև 6 նկարազարթ գրքոյկներ:

Մեսրոպ վարդապետ

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼՔ

Ստորգրեայ ցաւակիր.—Իտալացի ինժինէր պրոֆ. Պինօն վեր-ջերս հնաբէլ է ջրի տակի նաւակ, որը ամբողջովին պողպատից է շինուած, նաւի տակը անիւներ կան, որոնցով նա զլորւում է ծովի յատակի վրայ: Բացի սրանից նաւակն ունի երկու եր-կար լծակներ, որոնք ձեռքերի պէս բռնում են ջրի տակը զրա-

նուաժ այս կամ այն առարկան: Նաւակի ապակեայ պատուհաններէց արտացոլում է շատ պայծառ էլէքտրական լոյսը, որ ահագին տարածութեան վրայ ցերեկուայ պէս լուսաւորում է ջրի զանդուածը և թոյլ տալիս 200 մետր հեռաւորութիւն ունեցող առարկաների պատկերները քաշելու: Նաւակն 9 մետր երկարութիւն և 5 մետր լայնութիւն ունի: Մի քանի ժամանակ առաջ հնարողն այս նաւակը փորձի ենթարկեց, իմանալու համար, թէ նա որ չափով համապատասխանում է իւր նպատակին: Ճենովայի ծոցում դիմամտք մի փոքրիկ մակոյկ ջրի տակը սուղեցին և պրսֆ. Պինօն յանձն առաւ 40 սաժէն խորութիւնից դուրս հանել այն: Իւր օգնականի հետ պրոֆեսորն ընկղմուեց ջրի յատակը. չանցաւ տասը բոպէ և ահա նաւակը նորից երևեցաւ ջրի մակերևոյթի վրայ, իւր պողպատէ ձեռքերում բռնած ունենալով ընկղմուած նաւակը: Պէտք է նկատել, որ նաւակի տեղն որոշ յայտնի չէր Պինօն, այնպէս որ օտիպուած եղաւ ջրի տակը յատակի վրայ մի քանի պտոյտներ դործել, մինչև որ նաւակը տեսաւ. այս բոլորի համար միայն 10 բոպէ հարկաւորուեց:

Աւստրալիայի ստակիսիսի այրերը.— Աւստրալիայի ամենաերևելի վայրերէց մէկը պէտք է համարել Կապոյտ լեռներէց մէկին՝ Մօուլեդ Վիկտորիա դադաթի այրերը: Աւստրալիական բնութեան այս սքանչելիքներն իրանց գեղեցկութեամբ և փառաւորութեամբ համարձակ կարող են մրցել Հին և Նոր Աշխարհի նոյնանման հրաշալիքների հետ:

Մօուլեդ Վիկտորիա սարը Սիդնէյից հեռու չի գտնուում, այնպէս որ ճանապարհորդներն այցելելով Սիդնէյ քաղաքն, աւելորդ չեն համարում տեսութեան գնալ նաև վերոյիշեալ այրերին, որոնք Խնդանեան են անուանուում: Հեռաւորութիւնը 40 անգլ. մղոն է, որ պէտք է ձիով անցնել, որովհետև դեռ ևս երկաթուղու գիծն անցկացրած չէ. ճանապարհն անցնում է գեղեցիկ էվկալիպտ ծառերի միջով, որոնց նօսր շարքերի միջից հեռու հորիզոնում երևում են գեղատեսիլ Վապոյա լեռները: Վեց ժամից յետոյ հասնում էք. այրի մօտ հանդիպում էք փորձուած ուղեկցի, որ պատրաստ է ձեզ առաջնորդել: Նրա ուղեկցութեամբ դուք վախժխելով ներս էք մտնում ստորերկրեայ կամարների տակ և յանկարծ ձեր աչքի առաջ բացւում է ամենագեղեցիկ այրերից մէկը:

Այս առաջին այրը զարմացնում է ձեզ իւր բազմազանութեամբ և գեղեցկութեամբ. ստալակտիտային դահլիճի զանազան

տեղերից կախուած են էլեքտրական լապտերներն, որոնք առաւել ևս դեղեցկացնում են առանց այն էլ դեղեցկ պատկերը. թւում է թէ ամենահանճարեղ դեկորատորի ձեռքն են բանեղ այստեղ, այն աստիճանի ընտանին նման չեն պատերի և առաստաղի ստալակտիտային դուրս ընկած մասերը. դրանք աւելի յիշեցնում են փառաւոր կերպով զարդարուած և նկարուած դահլիճներ: Բոլորովին անհատաշատի է թւում, որ գոյների այսքան հրաշալի շողշողանքներն և քնքոյշ, քմածին ծալուածքներն անշարժ քարէ պատերի ընտանի գոյներն ու ձևերն են, և սպասում ես, որ թեթև քամուց նրանք կշարժուեն և կծածանուեն, ինչպէս թեթև հիւտուածք:

Այրերի պայծառ կիսաթափանց հիմնական ֆոնի վրայ տարածւում են լեռնային այլ բաղադրութեան մութ—շագանակադոյն երաններն, որոնք իրար հետ միաւորուելով սքանչելի նկարներ են գոյացնում և այսպիսով ընդհանուր տեսարանն աւելի գրաւիչ դարձնում: Սակայն ստիպուած էք լինում ձեր հիացմունքին վերջ տալ և անցնել մեզ դահլիճները:

Քարէ պատի մէջ մի նեղ անցք է բացւում, որ ձեզ տանում է հարեան այրը. սրա ստալակտիտային զարդարանքները նախընթացից աւելի քնքոյշ ու փառահեղ են. հետաքրքրուող ճանապարհորդները պաշտպանելու համար պատերի վրայով թեթև մետաղեայ ցանցեր են տարուած: Այստեղ ամենից առաջ ձեր ուշադրութիւնն է դրաւում մի կողմը դանուած գեղեցկ կերպով ձևաւորուած կիսաթափանց ստալակտիտի սիւնը, նա մօտ 5 ոտն. 8 մօտն. բարձրութիւն ունի: Այստեղ յիշենք, որ ստալակտիտ են կոչւում այն կաղմութիւններն, որոնք վերևից ներքևն են իջնում, իսկ ստալագմիդ՝ որոնք վերևն են բարձրանում: Այս այրի մնացած ստալակտիտի և ստալագմիդի կաղմութիւններից յիշենք մի քանիսի անուններն, որոնք այնքան էլ բանաստեղծական չեն՝ «եղան լեզու», «ընծու խտի ոտները», «բերայական քիթը» և այլն:

Այնուհետև ճանապարհը տանում է դէպի այսպէս կոչուած «բիւրեղեայ քաղաքները»: Եւ իրօք, կրային բաղադրութեան այս զանգուածները տեսնելով, երևակայութիւնն ակամայից գաճաճների ընտանիքներն է յիշեցնում, այնքան նման են որոնք մարդկային շինութիւններին իրանց ձևերով և դասաւորութեամբ, թւում է թէ փոքրիկ պատնէշներն ու ամրութիւնները շրջապատուած են անտառներով և բիւրեղեայ լճերով, և դժուարութեամբ ես հրաժարւում այն մտքից թէ, այս բոլորը հմուտ արուեստագործի ձեռքերի արդիւնքը չէ: Փոքր ինչ հե-

առ ուղեկիցը ձեր ուշադրութիւնը դարձնում է երկու սափենից աւելի բարձրութիւն ունեցող և երկու ստնաչափից աւելի արամադիժ մի մեծ ստալակախտային սիւնի վրայ. որպէս զի կաթիլ առ կաթիլ ծորելուց այս մեծ ստալակախտը կազմուի, երկրաբանները հաշուելով 10 միլիոն տարի է հարկաւոր:

Հետևեալ դահլիճը կրկին անգամ զարմացնում է ձեզ իւր հանքային կազմութիւնների նրբութեամբ և թեթեւութեամբ կարծեո թէ աչքիդ առաջ կախուած են քարացած ամենանուրբ ասեղնադորժ ժապաւէններ և քարակ սպիտակ թելեր. այս բոլորը ըստրոլին թափանցիկ է, այնպէս որ նրանց միջից կարելի է պարզութեամբ որոշել մինչև անգամ այրի պատերի դոյնը: Սրանից քիչ հեռու ձեզ ցոյց կտան մի այլ, որ կոչւում է «արքայական ագամանդներ». այստեղ առատաաղն ու պատերն ծածկուած են անթիւ բերեղներով, որոնք իրայլում են և խտկտան ագամանդները նման շողշողում: Մեծ հայելին, որ անդրադարձնում է այրի յատակը, ստորերկրեայ դահլիճին աւելի ևս կախարդական տեսք է տալիս: Այնուհետև դուք մտնում էք «ս. Ղուկասի այրն», որ Նեսլանեան այրերից ամենամեծն է, նա ունի 36 սափեն երկարութիւն, 20 սափեն լայնութիւն, իսկ բարձրութիւնը շատ և շատ է: Այստեղ ամենամեծ հետաքրքրութիւն զարթեցնում է այնպէս կոչուած «կոտրուած սիւնն», որ միացնում է այրի առատաաղն ու յատակը: Ամենայն հաւանախնութեամբ այս ստալակախտային սիւնը անհամեմատ աւելի ուշ է կտրուել, քան նա գոյացել է ու ամրացել. կոտրուելու պատճառն երեւի առատաաղի կամ յատակի կրած փոփոխութիւնից է առաջ եկել. վերջինս էլ ստորերկրեայ ոյժերի արձագանքի արդիւնքն է: Յամենայն դէպս այս սիւնը ներկայումս շատ տարօրինակ կերպարանք ունի: Գեղեցիկ տեսարան է ներկայացնում նաև «կորալական կլրճը». սրա պատերն ու յատակը ծածկուած են զանազան բաղադրութիւններով, որոնք բարակ թաղիքի նման են և ծածկուած են ձիւնանման սպիտակ հատիկներով. այստեղի մի քանի կազմութիւններ իրանց ձևով և դոյներով կատարելապէս նման են մարջաններին, իսկ երբեմն՝ խաղողի ողիւղներին: Մնացած այրերից մէկում գտնուում է այնպէս քոչուած «հիստերիա» կախարդական քարէ կազմութիւնն, որը ոչ միայն հիանալի դոյններովն ու գեղեցիկ ձևերով է զարմացնում, այլ և հիացնում է դիտնականներին նրանով, որ ըստ երևութիւն մեքենայադիտութեան բոլոր օրէնքներին հակառակ է. քարէ սիւները փաթաթւում են իրար վրայ, վերեն են բարձրանում, ներքեն են կախուում, թեք դիրքով կախ ընկնում և այսպիսով

կախարդական պատկեր դոյացնում, որ ոչ մի քանի հետ չի կարելի համեմատել: Ընդհանրապէս Ենդեանեան այրերի ստալակախտային կազմութիւններն իրանց բազմազանութեամբ և հոյակապութեամբ շատ զարմանալի են և եթէ մանրամասն նկարագրուելու լինէին ըսլոր հրաշալիքներն, ամբողջ հատոր կհարկաւորէր. իսկ մեր տուած կարճառօտ նկարագրութեամբ միայն շատ թոյլ դաղափար կարելի է կազմել այն մասին. թէ հանքային մեռած թաղաւորութիւնը սառերեկրեայ մթին դժուարամատչելի այրերում ինչ տեսակ գանձեր է բովանդակում:

Տարաբաղդաբար զանազան պաշտպանողական ցանցեր, դրութիւններ և այլն, որոնք պաշտպանում են այրերն ազանճանապարհորդներէ յափշտակութիւններից, սաստիկ խանդաւում են տպաւորութեան ամբողջութիւնը սթանալ, իսկ այրերի ապագայ բազդը կախուած է ձեռք առնուելիք միջոցներից:

Ֆինլանդիայի արդիւնաբերական զարգացումը.— Կէս դար առաջ Ֆինլանդիան մեծ մասամբ երկրագործական երկիր էր. ներկայումս երկրագործական—արդիւնաբերական երկրների շարքն է անցել, բնական հարստութիւններով երկիրն շատ աղքատ է, կլիման ցուրտ է, հում նիւթերն էլ քիչ: Ապրիտալիստական անտեսութեան զարգացումն այսպիսի երկրում ամենից տուելի լաւ հաստատում է, որ նրա ծանրութեան կենդրոնը ոչ թէ երկրի բնական պայմանների մէջ պիտի որոնել, այլ համայնական: Ապրիտալի հետ առաջ է եկել և քանուոր դասակարգը. երկրի անտեսական դրութեան համար մեծ նշանակութիւն ունի արտաքին վաճառականութիւնն, որ 1850 թ. մինչև 1900 թ. առաւելումը 44 միլիոն ֆինլ. մարկից հասաւ 468 միլ., այսինքն տաճարապատկուեց: Անտառների առատութիւնն և էփան շարժիչ ոյժի շատութիւնը արդիւնաբերութեան համար շատ զօրեղ միջոց դարձան, ուստի և վերջին տաճարամեակներում շատ առաջ դնաց: Այսպէս, 1887 թ.—1898 Ն. արդիւնաբերական գործարաններն 5615-ից դառան 7787, բանւորների թիւը հասաւ 91055-ի: Ֆինլանդական արդիւնաբերութեան համար բնորոշ է այն հանգամանքն, որ արդիւնաբերական ձեռնարկութիւններն ամենից տուելի հաստատուած են դիւղերում և խոշոր կենդրոններից հեռու են: Այս հանգամանքը բացատրում է նրանով, որ ջրի էփան շարժող ոյժեր, ինչպէս՝ ջրվէժներ և այլն, ինչպէս և էփան բանւորները դիւղերում կարելի է գտնել. բացի զրանից, գործարանների մի մասը, որ ներքին սպառողութեան համար իրեր է պատրաստում, աշխատում է տեղական վաճառանոցներին:

մօտ լինել: Քաղաքներից արդիւնաբերութեան մէջ առաջին տեղն է բռնում Տամմերֆորս—Ֆինլանդիայի Մանչեստերը, յետոյ՝ Հելսինգֆորս, Աբօ և այլն:

Ֆինլանդական արդիւնաբերութեան և վաճառականութեան գլխաւոր նիւթն է փայտը: Հանքային հարստութիւններից կան՝ երկաթ, պղինձ, կապար, ոսկի և արծաթ, բայց որանք շատ քիչ քանակութեամբ են ստացւում: Արդիւնաբերութեան որ ճիւղն էլ վերցնելու լինենք, կտեսնենք, որ զրանք ի նպաստ ունենոր դասակարգի են, որ և վայելում է երկրի հարստութեան պտուղները: Մինչ կենսական առաջնակարգ պետոյքները քանի գնում թանգանում են, աշխատող դասակարգի վարձատրութիւնը մնում է նոյնն, որով և աւելի վատթար վիճակի է մատնւում: Երկրի ընդհանուր քաղաքակրթութիւնը միջոց է առել բանուորներին յետ չմնալ ընդհանուր առաջադիմական հոսանքից: Էլ չխօսելով դրագարանների, ընթերցարանների և դպրոցների մասին, որոնք բանուոր դասակարգի համար առատութեամբ բացուած են, յիշենք, որ լրագրին օրէցօր աւելի և աւելի է տարածւում նրանց մէջ:

Տ. ՄԵԼՔԻՍԵՂԵԿ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

Հեռագիրն գուժեց որ Յուլիսի 12-ին ցերեկուան ժամի 5-ին երկարատև հիւանդութիւնից վերջն առ Աստուած փոխեցաւ ամենապատիւ Տ. Տ. Մելքիսեդեկ արքեպիսկոպոս Մուրատեանց—Զմիւռնիոյ վիճակին Հայոց սիրելի Առաջնորդն և բազմարդիւն Հովիւն:

Երջանկայիշատակ հանգուցեալն ծնուած էր 1834-ին Նոյեմբերի 22-ին Արցախի Քաւս կամ Քուստի գաւառի (այժմ Դաղախ) Տաւուշ¹⁾ Թովուզ գիւղում, նորա մկրտու-

1) Այս գիւղն տուած է Հայ կրօնաւորութեան, գրականութեան և վարժապետութեան շարքում երեք հռչակաւոր անձինք—Յովհաննէս եպիսկոպոս Տուեցի, Յովհաննէս-Վանական վարդապետ և Մելքիսեդեկ Արքեպիսկոպոս Մուրատեանց:

Թեան անունն էր Գարեգին: Մանկութեան ուսումը և դաստիարակութիւնը ստացած էր իւր հայր Գրիգոր քահանայ Սուրատեանից, շարունակել էր Սանահին վանքում և ապա Ներսիսեան թեմական դպրանոցում, դաստիարակուելով լուսահոգի Պետրոս Շանչեանցի խնամքով:

Աշակերտական շրջանը աւարտելուց յետոյ ուրարը ստացած էր երջակայիշատակ Ներսէս ե. կաթողիկոսից Թիֆլիսում՝ սրտագին օրհնութեամբ և հայրական խրատներով հանդերձ, որից և պտտուիրուած էր հետեիլ կուսակօնութեան, գրեւ զեղեցիկ քառօրէնք և ուրարով խօսել Թիֆլիսի Մայր-եկեղեցում գրած քարոզները: Քանիցս ներկայ գտնուած էր անձամբ ինքն Ներսէսն և կրկին կրկին օրհնած իւր օրդեկիր քարոզիչը:

Հանդուցեալ կաթողիկոսի մահից յետոյ, 1864-ին Շուշու հոգաբարձութիւնից՝ Շուշու թեմական դպրանոցի համար տեսուչ է հրաւիրուում Պետրոս Շանչեանցն: Սա ի շաբա՝ ժամանակին ընտիր ուսուցչաց՝ հրաւիրում է և իւր սիրելի սան Գարեգին Սուրատեանցը:

1865-ին թեմական դպրանոցի թշնամիներէից վերջին ծայր վշտացած հեռանում են Շուշուց Շանչեանց և իւր սանն—Գարեգին Սուրատեանցն: Վերջինս գրելով երգում է այն հրաշալի և այլաբանական երգը, որով նմանեցնում է դպրանոցը բուրասանի և ուսումնականութեան երախտները կոկոն վառի:

«Մնաս բնրով, բուրաստան, ախտնս վարդերդ չը տեսի,
Սիրուն տեւրիդ կարօտած, պայծառ զարդերդ չը տեսի.
Երկնային շալ ու ցօղով լուացած պատկերդ չը տեսի,

Արշալուսի հետ ծիծաղող՝ բացած աչքերդ չը տեսի»:

1866-ին կուղեւորի ս. Երուսաղէմ ուխտի և լուսահոգի Եսայի ս. Պատրիարքից՝ կընդունուի իրրեւ յատկապէս Աստուծուց յղուած անձն: Բացուած էր Սուրատեանցի առաջ լայն ասպարէզ գործունէութեան, զի մեծ սիրով ընդունեց թէ՛ ճեմարանի տեսչութիւնը և թէ՛ «Սիօն» ամսաթերթի խմբագրութիւնը: Երկու պաշտօնը ևս կատարում էր ամենայն անձնուիրութեամբ սրբութեամբ և նախանձելի յառաջադիմութեամբ:

1869-ին Յունիսի 22-ին Կաթուղիէէ Էջմիածնի տօնին Մակար վարդապետին հետ Եսայի ս. Պատրիարքից վարդապետ ձեռնադրուեցաւ Մելքիսեդէկ անուանուելով։ Բայց այդ երկու ծանր պաշտօններից Մելքիսեդէկ վարդապետն բաւական ժամանակ վարեց և Տնօրէն Ժողովոյ անդամութիւն և Ընդհանուր Ժողովոյ ասեմապետութիւն։

1872-ին հանգուց. Եսայի Պատրիարքից նուիրակ յղուեցաւ Մելքիսեդէկ Եւրպոյոյ հայերը միմիկարելու, այդ առարկելութիւնն մեծ պատիւ բերաւ Սրբոց Յակովբեանց Հայոց միաբանութեան, և նորա հոգեբուղիս և ներշնչեալ քարոզներով մեծապէս զօհ մնաց Ժողովուրդն և հետզհետէ բարձրացաւ քարոզչի պանծալի անունն։

1875-ին Կ. Պօլիս զնաց Մելքիսեդէկ վարդապետն, 1876-ին ընտրուեցաւ Առաջնորդ Զմիւռնիոյ և 1877-ին ստանձնեց պաշտօնը։ Իւր սրտաբաւղիս քարոզներով Ժողովրդեան միջից հալածուեցան հեռ և առեւելութիւն, միացան սրտերն և ձեռներն, շինուեցան ս. Լուսաւորչի Հիւանդանոցն և երկու ուսումնարաններն, կազմուեցան փութով կոմսական, ֆադաֆական և սնեսսական Ժողովներն ընտրեալոյն անձերից, վճարուեցաւ ազգային պարտքն, նորոգուեցան ազգային կալուածներն և պայծառ գիրքի և օրինակիլի մաքրութեան վերածուեցաւ ս. Ստեփաննոս մայր-եկեղեցին։

1880-ին Ժողովրդի ընդրութեամբ Եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ Տ. Մելքիսեդէկ սրբազանն և 1884-ին և 1885-ին ձայնից բողոքութեամբ ընտրութեան կաթուղիկոսացու ընտրուեցաւ։ Այնուհետեւ տկարութեան պատճառաւ հրաժեշտ տալով Առաջնորդական պաշտօնից՝ քարոզիչ նշանակուեցաւ Գատը—Փեօյին—Փաղբեղոնին։ Սակայն Զմիւռնիոյ մոտաւոր զարգացած հայ Ժողովուրդն, որ լաւ իմաստասիրած էր Մելքիսեդէկ սրբազանի նիստը և կացը, անընչասէր բնաւորութիւնը և յաջողակ դործունէութիւնը, բնաւ չուզեց ձեռքից թողնել իւր սիրելի Առաջնորդը (որը թէև շատ տեղերից առաջնորդ ընտրեցին կամ հրաւիրեցին, բայց ամենեւին չզնաց) այլ նորից ընտ-

քեցին և դարձեալ տարան Ձմիւռին, ուր և երկարատե
հիւանդութիւնից յետոյ փոխեցաւ առ Աստուած:

Յաւերժայիշատակ Սրբազանն, բացի «Կռունկ» «Հիւ-
սիսափայլ» «Մասիս» ևն թերթերին թղթակցելուց և
«Սիօն»-ը խմբագրելուց՝ թողած է գրաւոր երկեր:

Եղծ Բանաքաղութեան Չամուրճեան.

Պատմութիւն նոր Կտակարանի,

» Եկեղեցական,

Հոգեւական աստուածաբանութիւն

Պատմութիւն քրիստ. եկեղեցւոյ.

(Թերևս լինին և անտիպ երկեր):

Հանգուցեալն գիտէր ռուսերէն, գաղիերէն և գերմա-
ներէն:

Ոչ թէ կենսագրութիւն է այս, այլ կենսագրութեան
հակիրճ և գլխաւոր դժերն: Սրբազանի վաղաժամ մահն
անգարմանելի կորուստ է ազգի և եկեղեցւոյ համար:

Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի: Հանգիստ
ոսկերացդ, Եղբայր, գնան, հանգչիր այն Քրիստոսի մշտնջե-
նաւոր հովանու տակ, Որը անյադ սիրով սիրում, յարգում
և պաշտում էիր:

Մ. Ե. Բ.

ՍՈՒՔԻԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՊԱՐՈՆԵԱՆ

Լոնդոնում Սեպտեմբերի 6-ին վախճանուել է Սուքիաս
վարդապետը, որ Վենետիկի մէջ ուսած և վարդապետու-
թիւն ստացած, վերջը վերադարձաւ հայ եկեղեցւոյ գիրկը
և հոգեւական պաշտօն ստանձնեց սկիզբը Մանչեստրում
և ապա Պարիզում: Երբ ազգիս Վեհափառ Հայրապետը
Երուսաղէմից կատարում էր իւր ճանապարհորդութիւնը,
Սուքիաս վարդապետը Պարիզի հայերի կողմից Վիեննա

Նորան ներկայանալու էր եկել: Նա յայտնի էր իբրև ուսումնական և իւր դործունէութիւնը ամբողջովին նուիրած էր գիտնական աշխատութիւնների. «Բիւզանդիոն» թերթը նորա մասին գրում է.

Սուրբառ Վ. Պարոնեան ծնած էր 1831-ին Կ. Պօլսոյ մէջ, Հայ-հռոմէական ծնողքէ: Գոտտարակուեցաւ Վենետիկի Միլիթարեանց քոլ, և 1854-ին արեղական ձեռնադրութիւնն առաւ Վանքին մէջ: Կանուխէն ճաշակ ցուցած էր լեզուաբանական, հնախօսական ու բանասիրական աշխատութիւններու, և լիագոյն յազուրդ տալու համար նախասիրած ուսումներուն, զնաց Լոնդոն և Բարիդ, և աշխատեցաւ Բրիտանական Մուսէոնին և Բարիդի Ազգային Մատենադարանին մէջ: Հայ հռոմէական հրատարակութեան ներքին ինդիւրներուն մէջ, Հ. Պարոնեան հակահասունեաններէն էր, և թէ այս պատճառաւ, թէ իր աշխատութեանց բերմամբ, տակաւ պաղեցաւ հռոմէական վարդապետի պաշտօնավարութենէն, յորմէ արդէն ձեռնթափ էր Լոնտոն և Բարիդ գտնուած միջոցին, ուր իր ապրուստն ալ կ'ապահովէր Միաբանութենէն անկախաբար, այն դումարներով զոր կ'ոտանար Բրիտանական Թանգարանին և Բարիդի Մատենադարանին վարչութիւններէն, հոն գտնուող հայերէն ձեռագրերը ցուցադրելու իր աշխատութեան փոխարէն: Տ. Ներսէս Պատրիարքի օրով, երբ խումբ մը Հայ հռոմէական եկեղեցականներ ու աշխարհականներ Ազգ. Եկեղեցին դարձան, Պարոնեան Վրդ.՝ն ալ թողուց Հռոմայ Եկեղեցին, և իր դարձն հեռագրաւ ընդունուեցաւ, և իրեն արածնութիւն արուեցաւ վեղար դնելու: Հետեաւ պէս, Պարոնեան Վրդ., որ իր քահանայական ձեռնադրութիւնն առած էր Նար Պէյ և Մետրոպ ձերմակեան Վրդ.ներուն հետ միատեղ, Ազգ. Եկեղեցին դարձաւ Տ. Մազարեա Վ. Օրմանեանի և այլոց հետ:

Ասով սակայն իր կեանքին ընթացքն զգալի փոփոխում մը չկրեց: Ազգ. Պատրիարքարանը զինք Մանչէսդրի Հայոց հոգևոր հովուութեան կոչեց: Ժամանակ մը ետքն ստիպուեցաւ թողուլ այս պաշտօնը, որովհետեւ Մանչէսդրի Հայք կ'գանգատէին որ թէպէտ բարեկիրթ, բարեհամբոյր ուսեալ, զարգացեալ մարդ, բայց իրըն հայ եկեղեցական անբաւական էր. զի Հայ. Եկեղեցւոյ Ժամերդութիւն չէր լրած, Հայ. միջավայրի մէջ չէր ապրած, որով Հայ. Եկեղեցւոյ երգեցողութիւններուն եղանակը չէր գիտեր, կամ խիստ քիչ, և ճիսակաատարութեան ալ իր հմտութիւնը թերի էր, նոյն իսկ Հայ հռոմէական Եկեղեցւոյ ծէսերը

քիչ անգամ ի դորժ դրած ըլլալով իր երկարժամանակեայ օտարութեան մէջ:

Հանգուցելոյն այս թերութիւնն անխուսափելի էր, բայց և այնպէս ժամանակ մ'ալ Բարիդի մէջ աշխատեցաւ իբրեւ հոգևոր հովիւ: Սահայն իր զօրաւորագոյն կողմն երբեք իր կրօնաւորութիւնը չեղաւ, այլ իր բանասէր աշխատութիւնը: Բազում ինչ պրպտած երևան հանած էր ձեռագրաց մէջէն Հայ լեզուի ուղղութեան համար, և Հայկազեան Բառարանի մանրակրկիտ սրբադրութիւն մը յօրինած է: Յիշեալ երկու Մատենադարաններու հայ ձեռագիրները ցուցակագրելէ ետքը, Ներոպայի բոլոր Մատենադարաններն ալ պատեցաւ, կամ ցուցակներն հաւաքեց, և տեսակին մէջ տակաւին գոյութիւն չունեցող մեծագոյն ցուցակ մը կազմել սկսաւ, ուր յիշուած են ամեն լեզուէ այն ամեն գիրքեր, որք կրնան շահագորդուել հայ բանասէրն ու ուսումնասէրը: Այդ ցուցակէն նմոյշ մը դրկած էր Սահակ Մեսրոպեան դրահան մրցանակի յանձնաժողովին, որ չէր կրնար լռի մոտնակի ցուցակ մը վարձատրել, բայց ձեռնարկութեան օգտակարութիւնը ճանչնալով, խոստացաւ դրամապէս օգնել՝ ի կատար ածելու և տպագրելու միջոցը տալու անոր:

Բայց Սուքիաս վ. Պարոնեան յատկապէս պիտի յիշուի իր նախանձտխնդիր պաշտպանութեամբ Քերթօղասօր յիշատակին, ընդդէմ ծանօթ հրատարակութեան Պ. Մատթիա Գարադաշեանի: Սուքիաս վրդ. «Արեւելեան Մամլոյ» մէջ սկսաւ իր պատասխանը, զոր տակայն չկրցաւ ամբողջացնել, և կըսուի թէ ձեռագիր թողած է, ապագային մէջ աւելի հիմնական աշխատութեան մը մօտը կազմելու համար: Միեւնոյն ատեն շատ մը ուսումնասիրութիւններու ձեռք դարկած էր, բայց չէ կրցած բան մը ամբողջացնել, այնքան խղճամիտ էր՝ ո՛ր և է կէտ տարակուսական չձգելու համար: Հետեւապէս, իբրեւ հեղինակ, ամբողջացած և հրատարակած գործերով չի կրնար ճոխանալ իր համբաւը, բայց իր ձեռագրերուն մէջ ճշմարիտ գանձեր կան, որոնցմէ օր մը կարելի պիտի ըլլայ օգտուիլ:

Սուքիաս վարդապետին Հոնդոնից տարիւ թաղել են Մանչեստրում, Դեղսբերի գիւղի մօտակայ գերեզմանատանը: Եկեղեցին Սուքիաս վարդապետի մահով կորցնում է իւր համեստ, գիտնական և առարկինի անդամներից մէկին, որին ի սրտէ մագթենք:

Հանգուցէ Տէր զհոգի նորա ի լոյս երեսաց իւրոց:

ՅԱԿԵԼՈՒԱԾ «ԱՐԱՐԱՏԻ» 1903 Թ. ՕԳՈՍՏ-ՍԵՊՏ.

2.

2-ր № 613,50 [= Կարեն. 599] Ժողովածու
աղօթքների, ճառերի, տեսիլքների, կաշեկազմ,
փոքրագիր, 8×12,5, թուղթ, բոլորգիր, զանա-
զան գրչներեց: Գրքի հնագույն մասը էջ 9^մ—
190^բ մի գրչեց, գեղեցիկ և վարժ բոլորգրով,
շատ աեղ երկաթադրի հետքերով. ամենայն
հաւանականութեամբ ընդօրինակուած երկաթա-
գրեց: Տեղն և թուականն անյայտ: Մեզ հետա-
քըքրող մասն էջ 12^մ—23^մ:

V=Յովհան Մանգախունու մատենադրութիւնք,
երկ. ապագ. վենետ. 1860, էջ 216—219:

[2. էջ 12^բ—16^բ]

ԽԱԽՍՔ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻՈՅ

Խրատ եւ գովութիւն նգնաւորաց եւ յանդիմա-
նութիւն ծուրից եւ արհամարհողաց զպատիրանս
Աստուծոյ:

- ⁵ Առն մանողանի ուսելոյ և խմաստնոյ, որ ունի զգի-
տութիւն որոշողութեան, որոշել զչարն ի բարւոյն, ա-
ներկեան պահել զանձն յամենայն իրաց չարաց: Եւ
չարիքն այս են: Եթէ յանկարծ երբեք ուրեք խարե-
ցաւ և անառակեցաւ և տարածամ եկեր և արբ, և
⁴⁰ կամ եթէ ժամ մի դատարկ անցոյց ի կեանս իւրում,
և կամ թէ բան մի դատարկ խառնեցաւ յաւուրս իւր-
Սակոյն վրան այնր պարտի զցայդ լալ և զղջանալ, և
առ վաղիւն զգուշանալ մտաց իւրոց, և վարժել զանձն-
իւր, և նահանջել զցոփութիւն լեղուի իւրոյ, և կա-
⁴⁵ ցուցանել զմիտս ի հաստատութեան և ի բնութեան իւ-

2. 1 2. մանգախունոյ 6 2. անարկեան 12 2. վրան այլն
2. զցադ

բռնմ, զի մի դարձեալ նստին բծով ծուլացի և խաբեացի, և լինիցի սովորութիւն կրթութեան իւրեանց: Զորս ապա մեծաւ աշխատութեամբ ոչ կարացէ հանել զարմատացեալ բիծ անձին իւրոյ, այլ անցեալ ըստ այս
 20 երկու մեղանս առն մոնողոնի՝ աւելի քան զայս եթէ մեղանչէ՝ նա իբրեւ [զիս] անխմաստ և բաղմամեղ է և ամենաթշուառ:

Զի մերժեցաք յայսմանէ և հեռացաք յայնմանէ. թողաք զայս և չառաք զայն. եւաք յայսմանէ և չհա-
 25 սաք այնմ:

Արդ՝ մոնողոն, որ հացիւ և ջրով յագի, և քնով զմայլի և զանձն առ մոնողոն ունի, նա որպէս զիս անմիտ է և հպարտ, վասն զի ոչ կարէ գիտել զբիծ ան-
 30 ձին իւրոյ: Քանզի ի գործ և ի գիտութիւն կոչեցաւ մարդ, իմանալ զլաւն և տոնել զբարին, որոշել զչարն ի բարւոյն:

Արդ՝ կրաւնաւոր, որ ճաշէ և ննջէ, քան զայն անառակութիւն ինչ ոչ կայ, քանզի Լիտթիւն կենաց զփառասիրութիւն և զսպասութիւն ուսուցմանէ, և կարաւ-
 35 տութիւն կենաց զխոնարհութիւն կարապետէ: Մի կշռեր զքեզ առանց մեղաց, վասն զի ասէ՝ Սուտ են որդիք մարդկան և ի կշիռս իւրեանց մեղանչեն: Ծա-
 նիր և տես նախ զքեզ, եթէ որոնց ակտից յաղթեցեր և մերժեցեր ի քէն, և ապա ունիս համարձակութիւն
 40 առ Աստուած:

Զի համարձակիս, քանզի չես մտեալ ի լուծ կրաւնաւորական կարգաց: Զի՞ փառասիրես, քանզի չես անցեալ ընդ նեղ և ընդ նուրբ ճանապարհն, որ տանի ի կեանս: Զի՞ բարձրամտես, քանզի չես անցեալ յաս-
 45 սարիսի տուրեառիկ մրցանակի փորձութեան: Զի՞ մեծամտես, զի չկարացեր հրաժարել յաշխարհէ և առնել զբոյն քո յանապատի և լինել ազաւնի անապատա-

172. ի քանց — իւրեանց? 232. հեռեցաք 272. մոնողն 312. ի բարւոյն 332. կա 352. եթէ ոտոն 1422. կարգից

սէր: Որ երկխօսաց թեաւքդ կոչնոց ի կոչունս աղռնա-
 ւացեալ շրջիս, իբրև զանստացուածսն անապատական
 50 լեռնէ ի լեռն թռչիս: Զի հպարտանաս թանակեր բերա-
 նովդ իբրև զհանապաղօրդ զճարակաւորսն, որք իւերինս
 անցուցանեն զաւուրս իւրեանց խոտաբոյժ ոռճկաւք:
 Քաջաց յստակ են միտք ջրարբուաց և առողջ մարմինք
 խոտակերաց:

55 Զի պարծիս, որ հանապաղ յաղեալդ ես հացիւ և
 ջրով և զմայլեալ քնով և դատարկութեամբ, քանզի
 ասէ, թէ Զգործող ձեռաց՝ անկեր բերան: Զի խորխո-
 տիս, քանզի դատարկակեացք չունին համարձակու-
 թիւն առ Աստուած:

60 Դատարկութիւն առիթ անկման ի ձեռն ակտից,
 չլինելոյ ընդունելական աղաթից նորա: Աղաթք դա-
 տարկաց՝ դատախազ անձանց, և աղաթք մշակաց՝
 բարեխաւս աշխարհի, և քրտունք աշխատողաց՝ բժիշկ
 անձանց և աղաթք նոցա հաճոյ Աստուծոյ: Որպէս ա-
 65 սէ՝ Զվաստակս ձեռաց քոց կերիցես, երանի է քեզ և
 բարի եղիցի քեզ:

Զի փառասիրես, որ չե ևս ես հաստատեալ զմիտս
 քո սիրով, սրբութեամբ և խնարհութեամբ: Մի խա-
 բիր ի մտոց քոց, զի չես հասեալ ի կէտ կատարեալ
 70 ջանիւ և աշխատութեամբ: Զինչ ունիս զոր ոչ աշխա-
 տեցար, և եթէ աշխատեցար՝ զի պարծիս իբրև զչաշ-
 խաեալ:

Զիք ոք որ կարգայ և ի միտ առնու, և ոչ դոյ,
 որ ուսանի և առնէ: Զիք ոք հոգևոր, և ոչ գտանի
 75 անապատառէր:

Հրաժարեցաք յաշխարհէ և չհրաժարեցաք ի ստա-
 ցուածոց: Հրաժարեցաք ի ծնողաց և չհրաժարեցաք
 ի ծանաթից: Հրաժարեցաք ի կենաց, և չհրաժարեալք
 ի տանտիկնաց: Հրաժարեալք ի տանց, և չհրաժարեալք

80 ի դրաց: Հրաժարեալք յանապատաց, և չհրաժարեալք
 յիշխանաց: Հրաժարեալք ի հարկաց, և չհրաժարեալք
 ի բանակաց: Հրաժարեալք ի հոգոց և չհրաժարեալք
 ի խորհրդոց: Հրաժարեալք ի կենաց և չհրաժարեալք
 ի մեղաց: Հրաժարեալք ի լերանց, և չհրաժարեալք
 83 ի հրապարակաց: Հրաժարեալք ի ճարակաց, և չհրա-
 ժարեալք ի բազմականաց: Հրաժարեալք ի պահոց, և
 չհրաժարեալք ի կոչնոց:

Ի հանդիսի վատաց բազումք անցանեն և ի հան-
 դիսի կրաւնաւորաց սակաւք: Յասպարիսի [...] բազումք
 90 անցանեն և յասպարիսի վարուց սակաւք: Զգլխո բանից
 բազումք ունին, և զգլխո մտաց սակաւք: Զգլխո մարմ-
 նոյ բազումք ունին և զգլխո հոգւոյ սակաւք, ըստ բա-
 նին տեսան, եթէ Բազումք են կոչեցեալք և սակաւք
 են ընտրեալք:

93 Հոգմ սաստիկ ոչ կարէ շարժել զծառ հաստատուն,
 և ախտ ձանձրութեան զմիտս հաստատունո: Միտք ձան-
 ձրկիտ իբրեւ զծովու ալիս յաճեալ ծփին, և աչք նո-
 րա զտեսաւղս խնդրեն: Ախտ ձանձրութեան կերիչ է
 սրտի, գերիչ է մտաց: Յաւ խորհրդոց արգելիչ է կա-
 400 մաց, խափանիչ է յաւժարութեան: Խստագոյն [է] ցա-
 սումն քան զցաւս մարմնոյ:

Արդ՝ այսու գիտացիր զառողջութիւն առն վանա-
 կանի, յորժամ զտեղի ունիցի և բնաւ ամենեւին չան-
 ցուցանիցէ ժամ մի դատարկ, այլ սաղմոսէ, ազաւթէ,
 403 կարգայ, դրէ, ուսմանի, ուսուցանէ, կարէ, կարկատէ,
 արբանեկէ, և լինի իբրեւ զծառ հաստատուն ի միում
 վայրի, և տայ զպտուղ իւր ի ժամու անթափ տերևով:

Արդ՝ երանեմ լեռնակեցացն հանապազորդաց,
 որք հրաժարեալ են յաշխարհէս, հեռացեալ ի ստա-
 440 ցուածոց, արձակեալ ի կանանց, ազատեալ ի տանտիկ-
 նաց, զատեալք յիշխանաց, մեկնեալք ի հարկաց, աւ-

91 շ. զգլխո 92 շ. զգլխո հոգոյ 93 շ. խնդրեն 99 շ. ցաւք
 102 շ. վանական 103 շ. զմի տեղի, «մի» ջնջման կէտով: 105 շ.
 կարգա 107 շ. սա 108 շ. հանապազորդոց

տարացեալ ի բանակաց, արտաքսեալք ի տերանց,
որոշեալք ի հոգոց, քեցեալ ի խորհրդոց, մաքրեալ
ի չարին սերմնացանութենէ, սրբեալ ի մեղաց և լեալ
415 անստացուած, ունելով զմիտս իւր[եանց]

(Թուղթ ընկած, մնում է թերի):

1132. ուրոշեալք 1142. սերմամնացութենէ [—սերմնամնացութիւնկամ սերմնացանութիւն]: 73—114 Այս ճառի մասն է՝ ուրիշ խմբագրութեամբ և նոր հատուածներով V-ի մէջ հետեւեալք:

«Ասան վարդապետաց: Ոչ գտանի վարդապետ խոնարհ և ոչ աշակերտ հնազանդ. ուսեալն հպարտանայ և ագէտն խոռանայ. չիք որ որ իրաւամբ վարի, և ոչ որ որ արդարութեամբ կայ. գիտունն անաւառի և ագէտն փառասիրի. գիտունն չտնարհի և ագէտն չհնազանդի. ծերն ստատելով հրամայէ և փոքրն ստատիութեամբ պատասխանէ. ծերն զպատիւ խնդրէ և փոքրն զհանգիստ. չիք որ որ իմանայ և չիք որ որ ուսանի և առնէ. չիք որ որ ոգեսէր է և չիք որ որ անապատասէր է. հրաժարեալք յաշխարհէ և չհրաժարեալք ի ստացուածոց. հրաժարեալք ի ծնողաց և չհրաժարեալք ի ծանօթից. հրաժարեալք ի հոգոց և չհրաժարեալք ի խորհրդոց. հրաժարեալք ի հոգոց և չհրաժարեալք ի մեղաց. հրաժարեալք ի լերինս և չհրաժարեալք ի հրապարակաց. հրաժարեալք ի պահս և չհրաժարեալք յըմպողաց: Եւ արդ բազումք են կոչեցեալք և սակաւք են ընտրեալք:

Արդ զոր օրինակ եկեղեցին կոչեցաւ քահանային, և չէ օրէն նմա այլ կին ունել՝ բայց ի միոջէն. զի եթէ աշխարհականն չհրամայէ երկու կանայս ունել՝ այլ մի, ինա յարել, զնա սիրել, նուրաւ կեալ, զի այս է հրաման տեսուն. և դարձեալ հոգին ամուսին կոչի, և զեկեղեցին ամուսին կոչէ, արդ նոյն օրինակաւ և վանականին վանքն կոչի, զվանքն եկեղեցւոյն է ծնեալ. քանզի ասէ առաքեալ թէ զլուս կնոջ՝ այլ է, և փառքն կնոջ՝ այլն, և օրէնք կնոջ՝ այլն: Արդ յորժամ վանաց երէցն զլուս և փառք և օրէնք վանացն իցէ, ի տեղւոջն կացցէ և աեսցէ զժողովուրդ իւր. զի թէ դու որ առաջնորդ ես՝ ոչ կաս ի կայի, այլոց զեմիւրդ կարես ասել թէ կաց ի կայի, երկիր ի տեսունէ և հնազանդէ՝ աստուծոյ վարդապետաց: Արդ որք զլուրեանց անձանց զպատուին չկարեն հաւատաւաւ պահանջել, զլուրեանց անձինս արձակ համարձակս արածեն, զայլոց անձինս նղովիւք հաշն և մաշն. ինքեանք երկխարաւ ստանանայիւ զհետ տերանց և սիկնայ յաճեալ ծիին, ե ի կրօնաւորաց և ի վանականաց իբրեւ յանարդաց գարշին և խորշին. չկարէ որ երկուս աեսանց ծառայել: »

3-

[ԼԶ 17^ա—23^ա]

Նորին ի նոյն գրոց.

Արդ՝ են վանականք, որ գիտեն զխորհուրդս մտաց
իւրեանց և գիտութեամբ որոշողութեամբն և հանա-
պաղ հարթիկ վաստակաւքն յաղթեն նոցա, աստ փա-
5 ռաւորին և անդ սլտակին։ Եւ են վաստակաւորք, որ
տգիտութեամբ և անորոշողութեամբ խորհրդաւք վա-
րին, խառն ի խռոռն վաստակին, երբեմն թուլանան և
երբեմն պնդին, աստ տանջին և անդ են վաստակա-
ւորք, որ կեղծաւորութեամբ, փառասիրութեամբ, հը-
40 պարտութեամբ և խիտս վարուք ասորերէն հարկանեն
զմարմինս իւրեանց. աստէն ի վաստակոցն տանջին և
անդ ի տերունական պատուհասէն։

Են մոնողներ, որ ի սկզբանն յաղթեն ախտից իւ-
րանց և ի վախճանին յաղթին, առնուն և ոչինչ։ Եւ
45 են, որ ի սկզբանն յաղթին և ի վախճանին յաղթեն
և առնուն ընդ միջինսն։ Եւ են, որ ի սկզբանն յաղ-
թեն և ի վախճանին, և առնուն ընդ առաջինսն։ Մո-
նողսն յորժամ յաղթէ խորհրդոց իւրոց և հալածէ
ղբիժ յանձնէ իւրմէ, յայնժամ լինի ծանաւթ տեառն,
20 և առնու շնորհս ի տեառնէ, և ունի համարձակութիւն
մատուցանել զաղաւթս իւր տեառն։

Արդ՝ որ հարթիկն վարին՝ նորա ի սկզբանն յաղ-
թեն և ի վախճանին զոգիտն շինեն և զմարմինն առողջ
պահեն։ Իսկ որք երբեմն պնդին և երբեմն թուլանան
25 ի սկզբանն յաղթեն և ի վախճանին յաղթին. նորա

3. 3 2. աւրոշողութեամբն 4 2. զհարթիկ 10 2. նախա-
պէս այսորերէն յետոյ յն քերտած ասորերէն 22 2. հարկ տալա-
միջում ին հարկին, որ ուղղում ենք հարթիկն

զմարմինն հաշեն և զօգին կորուսանեն:

Արդ՝ ոչ խիտ վարուք հաշել զմարմինն և հստա-
տացուցանել զմիտսն և զաւրացուցանել զախտս շնչոյն
փառասիրութեան, և [ոչ] թոյլ վարուք լցուցանել և
50 պարարել զախտս մարմնոյն և կուրացուցանել զլուսա-
ւորութիւն գիտութեան շնչոյն: Քանզի Մարմին լցեալ՝
զմիտս սուրբս ոչ կարէ ծնանել:

Արդ՝ հարթիկն վարել այս է, ոչ շաբաթ հանել և
ոչ հասարակել, այլ զամենայն աւր յինն ժամուն՝ և
55 զայն՝ սակաւ ուտել և սակաւ ըմպել: Սակաւ ի քուն
լինել, սակաւ խաւսել, սակաւ շրջել: Քանզի յաւելոր-
դաց անտի լինի մուտ չարին, որով կարէ թշնամին
մուտ գտանել ի միտս մարդկան և խաբել զնա թոյլ և
խիտ վարուք: Քանզի կշռութիւն վարուց չունի խա-
60 բուն մտաց: Քանզի ուղղութիւն վարուցն ունի զսրբ-
բութիւն հոգւոյն և կշռութիւն կենացն բերէ զառող-
ջութիւն մարմնոյն:

Արդ՝ զոր աւրինակ առնիցէ որ ճաշ առն պատուա-
կանի և առնիցէ զխորաիկսն աղի կամ՝ անլի, կամ
45 հում կամ կարի եփեալս, և ոչ ունի զկշռութիւն ա-
նուշութեան, ոչ ապաքէն անարգեցաւ ճաշն և ճաշա-
տէրն առ ի չլինելոյ անոյշ խորակացն: Նոյնպէս և կրաւ-
նաւորութիւն, եթէ ոչ տանի զվարսն ուղիղ ի կէտ կա-
տարմանն, անհնար է նմա առնուլ զհաստատութիւն
50 մտացն և պահել սրբութեամբ և լինել խաղաղութիւն
հոգւոյն և առողջութիւն մարմնոյն:

Արդ՝ զայս հայցեա ի տեառնէ, եթէ Մի տար ինձ
վարս խիտ[ս], զի մի հստատացայց, և մի տար ինձ
վարս թոյլ[ս], զի մի մեղայց, այլ տուր ինձ վարս մի-
55 ջինս, որով կարացից մտանել ի կշիտ արգարութեան,
բաւնալ զլծակն կշռորդացն ստուգութեամբ և առանց

29 2. լցուցանէ 30 2. պարարէ 2. կուրացուցանէ 33 2. նախա-
պէս հարկ, յետոյ կենր քերուած եւ նոյն գրչով ուղղուած հարթիկն
2. վարեալ 41 2. հոգոյն 48 2 ուղեղ քերուածքներով. 51 2. հոգոյն

յաջ և յահեակ սայթաքելոյ երթալ ընդ պաւղատայ
պատուիրանացն տեառն և ամբողջ մտաւք հասանել
ի կէտ կատարմանն սիրով, սրբութեամբ և խաղաղու-
60 թեամբ:

Քանզի յառաքինութենէն ծնանին ախտք շնչոյն
և ի վատթարէն ծնանին ախտք մարմնոյն:

Արդ՝ որչափ մարդ շնորհաւք Աստուծոյ վարէ զանձնն,
եթէ ի հոգևորական և թէ ի մարմնաւորական, նոյնքան և
65 փառասիրութեան ախտքն շնչոյ [աճ]են: Յառաքինութե-
նէ անտի ծնանի և ընդ առաքինութիւն պատի, որպէս
զգաղձ զծառով, ընդ նմին աճէ և ընդ նմին զաւրա-
նայ և ընդ նմին զիջանէ, Վասն զի ի մանկութեան՝
մարմնոյ ախտքն կռուին ընդ մարդոյն և յաւազու-
70 թեան՝ ախտքն շնչոյն վարեն զմարդն: Որքան նա կասե-
ցաւ յառաքինութենէն, նոյնքան կասեա և դու զփա-
ռասիրութիւն:

Արդ՝ լաւ է քաջանալ մարդոյն և ընդ միում կողմանն
կռուել, քան թէ վատանալ և ի՛յերկուց կողմանցն
75 տանջել:

Բայց վարք վանականացն կրաւնաւորաց և արդա-
րոց այս են: Նախ հրաժարել յաշխարհէս և յընչից աշ-
խարհիս, ի հաւրէ, ի մաւրէ, ի կնոջէ, յորդուց, յեղ-
բարց, ի քերց, յաղգէ, ի տոհմէ, ի սիրելեաց, ի բա-
80 րեկամաց, ի ծանալթից, ի գեղջէ: Եւ շինել վանս յա-
նապատի, ուր ջեր և ջուր և փայտ շատ: Եւ առնել
գրաստոս երկուս, արբանեակս վանացն: Եւ արուեստ
առնել և ուտել զվաստակս ձեռաց իւրեանց, և չառ-
նուլ զուրուք ձրի, և հատուցանել իւրաքանչիւր ումեք
85 զպարտս և զպատիւս և զերախտիս հոգևորականս,
բանիւք և արդեամբք, հեռաւորաց և մերձաւորաց:

572. պաւղատայ տղամիջում և պաւղատայ պողոտայ: 692.
աւաղութեան 772. յաշխարհէս 2. յընչից, քրք քերած.
782. յորդոց 822. արուեստուկել=արուեստ ունել? և=ն:

Եւ բնաւ ամենեւին չգտանել ումեք պարտական, ար-
դարոց եւ մեղաւորաց: Եւ անխափան վարել զկրանա-
ւորութիւն եւ զկանոն վանականացն, զտուրնչեան
90 եւ զգիշերոյ: Եւ տանել զվաստակս իւրեանց ի կէտ
կատարմանն խաղաղութեամբ եւ առանց մեղացն, ան-
բիծ, անարատ ընթանալ ի կեանս անձաջ, զոր պատ-
րաստեալ է այնոցիկ, որ խաղաղութեամբ արժանի
լիցին ժառանգել զնա:

95 Նոյն աւրինակ եւ աշակերտացն լինել հնազանդ-
վարդապետին եւ միմեանց, եւ հաստատուն մտաւք կեալ
եւ մեռանել ի միում վանս եւ առ միում վարդապետի,
եւ ամենայն իրաւք կատարել զաշտիճան աշակերտու-
թեան իւրեանց: Եւ չառնել իրս ինչ առանց կամաց
400 աւագին եւ եղբարցն, եւ առնուլ զաւրհնութիւն ի վար-
դապետէն: Եւ ապա յետ վախճանելոյ առաջնորդին
իւրոյ, յիւրում ժամու եւ յիւրում կարգի լինել նմա
վարդապետ եւ առաջնորդ եղբարցն: Եւ զոր աւրինակ
նա յայլոց աւրհնեցաւ, նոյն աւրինակ եւ այլքն նմա
405 հնազանդին եւ աւրհնին ի նմանէ: Եւ նա այնուհետեւ
կատարեալ վարուք եւ լի աւրհնութեամբ յառաջնոցն եւ
ի վերջնոցն, երթայ ի հանգիստն իւր խաղաղութեամբ,
սիրով ի կեանս բնականս:

Արդ՝ կայցեն այլ հիւրք սուրբք եւ պատուականք
410 քան զհիւրսն Աբրահամու երանելոյ, եւ կամ հիւրա-
մեծար լաւ եւ աւտար ընկալ բարի քան զԱբրահամ ար-
դար, որ թէպէտ եւ յայդ աւուրս իբրեւ զաշխարհավար
ըստ աւրինաց աշխարհի ի հասարակ աւուր ճաշէր, սա-
կայն այնաւր առանց ճաշելոյ եկաց մնաց մինչեւ յերե-
415 կոյն:

Արդ՝ աղէ, աստ ինձ զլաւն, մոյն ինչ արդեաւք
լաւագոյն պատիւ էր հիւրոցն, եթէ ճաշակեալ էր ընդ-
նոսա, եթէ մոյն, զի առանց ճաշակելոյ երկիւղածու-

872. ամենեւին 882. վարեալ 932. արժան 1022. յորում
կարգի 1072. երթա 1092. հուրք 1112. աւտարնդալ 2. պա-
տուէր=պատիւ էր skn saq 137: 1172. ճաշակել էր

Թեամբ եկաց ի սպասաւորութիւն նոցա: Տինա, և
 420 հիւրքն չստիպեցին զնա ճաշակել ընդ իւրեանս: Ընդէր
 արդեաւք. — առ ի լինելոյ ճաշ նոցա կարգ աւրինակի
 հիւրոց և աստնջականաց ամենայն հաւատացելոց: Քան-
 զի տեսին հաւատով հաստատեալ զսիրտ նորա, և յու-
 սով գործէր զգործն Աստուծոյ:

425 Արդ՝ գտանիցին արդեւք ի յերկրի այլ վանականք
 խոնարհք, գիտունք և կրօնաւորք հիւրամեծարք և
 աւտարընկալք իբրև զվանականն երուսաղէմացւոց,
 զեգիպտացւոցն, զհռոմոցն, որք ոչ կանոն զկրօնաւո-
 րական վանականացն լուծանեն, և ոչ զհիւրասիրու-

430 Թիւնն աւտարընկալութեան խափանեն: Քանզի որչափ
 և աշխարհս չէն կայ, հիւր ի վանաց ոչ պակասէ:

Արդ՝ որչափ հիւրքն ի վանսն գան և վանականքն
 տարաժամ ճաշակեն, նորա երբեք ոչ վարեն զկարգ
 վանականաց, քանզի ոչ պակասէ հիւր ի վանաց:

435 Արդ՝ զտարաժամ ճաշակելն վասն հիւրոցն՝ համա-
 րին առնել զկամս Աստուծոյ, այլ ոչ այդպէս: Քանզի
 հիւրոց պատիւ այս է. յորժամ դայ՝ ճաշեսցէ, և յոր-
 ժամ զնայ ճաշեսցէ, և եթէ մնայ ժամու՝ ընդ եղբարս
 ուտիցէ կրօնիւք: Եւ ոչ այն՝ եթէ տարաժամութեամբ

440 անառակութեամբն նա մեծարեսցի, այլ պիտոյիւր և
 կարգաւք ըստ կամացն Աստուծոյ: Քանզի շրջողք և
 անառակք ոչ ինքեանք կան ի կարգի և ոչ այլոց տան
 վարել զկանոն կրօնաւորութեան վանականաց:

Արդ՝ առաքինութիւն մարդոյ այս է, յորժամ
 445 զերկոսին աչսն լուսաւոր պահէ: Իսկ եթէ զմինն շի-
 ջուցանիցէ և զմիւսն ունիցի, զինչ աւգուտ իցէ: Տուք,
 ասէ, զկայսերն կայսեր և զԱստուծոյն] Աստուծոյ: Ա-
 պաքէն Ըստ աւետեացն և աւետչայն:

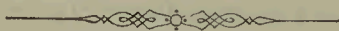
Արդ՝ եթէ կամեսցի որ իրս ինչ հոգեւորական առ-

1272. աւտարընկալք 2. եմացւոց 1292. զհիւրսիրութիւնն
 1312. կա 1372. պատու 2. դա 1382. մնա 1482. աւետ-
 չայն — աւետչայն — աւետչեայն:

450 նել, պարտ է նմա նախ զիրան քննել, եթէ իցեն հա-
ճոյ Աստուծոյ եթէ ոչ: Ապա եթէ չիցեն հաճոյ Աս-
տուծոյ իրքն, աւրէն է նմա թողուլ զիրան և ոչ եր-
թալ ընդդէմ կամացն Աստուծոյ: Զի յիրս, յորում
սէր և սրբութիւն և խաղաղութիւն ոչ է, այն իրքն
455 Աստուծոյ հաճոյ ոչ են:

Արդ այսու զիտեա զիրան զոր կամիս առնել, եթէ
իցեն հաճոյ՝ նախ քան [. . .] առողջութիւն շնորհեն և
զիրան առաջի քո յաջողէ:

460 Ապա եթէ դժուարաւ, աղաղակաւ և խռովու-
թեամբ լինի, գիտացիր զի ոչ են կամք Աստուծոյ. այլ
հրասատակեա զսատանոյ երեք նետաւքս այսոքիւք՝
սիրով և սրբութեամբ և խաղաղութեամբ, և դու կաց
մնա ի սէրն Քրիստոսի, զի այն է բարին, հաճոյն և
կատարեալն առաջի տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի,
465 որում փառք այժմ և յաւիտեանս, ամէն:

155 2. ոչ է 156 2. Ար 157 քում է պակաս. 161 2. այսպէս
հրասատակեա 2. այսոքիկ

1903 թ. Ս. Էջմիածնի սպարափում լոյս են տեսել եւ
վաճառուում են.

	Ռ. Կ.
1. Բանաստեղծութիւններ — Շերվանի	— 50
2. Ժամագիրք միջագիր (կաղմած)	2 —
3. Ժամագիրք դրպանի (կաղմած)	1 50
4. Մեղուարուծութիւն Գ. Ղաղարեան	— 50
5. Դաւիթ Հարքացի. Գ. Տ. Մկրտչեան	— 50
6. Աղէքսանդր մեծ Թարգ. Վրթանէս քհն. Մովսիսեան	— 50
7. Հայկականք Գ. Տ. Մկրտչեան	— 50
8. Աստուծուն թէ՛ Մամոնային. Թարգ. Մամբրէ վարդ.	— 3
9. Բանաստեղծութիւններ և Կերակոսի հարսանիքք. դրաշ. Ներոէս Տ. Աւետիքեան	— 50
10. Հոգեբանութեան հիմնական դաղափորների մասին լամբազրութեամբ Ս. Տեղրանեանի	— 40
11. Մարդու շնորհէ հարկաւոր Թարգ. Վրթանէս քհն. Մարգարեան	— 5
12. Հաղար ու մի խաղ. Կոմիտաս վ. և Մ. Աբեղեան	— 10
13. Ի՞նչ է ճշմարտութիւնը. Թարգ. Մամբրէ վարդ.	— 10
14. Էջմիածնի ծոցի օրացոյց 1904 թուականի	15
15. Յուցակ ձեռագրաց Խաչիկ վ. Դադեան	2 —
16. Դեւցեր. պատմութիւն Բիւղանդական կոյսրների Թարգ. Մերոսյ վարդապետ	1 —
Նոյն տեղ կարելի է գնել	

Архимандритъ Месропъ Теръ-Мовсесянъ, Исторія Перовода
Библии на армянскій языкъ, С. Петербургъ 1902 г. 3 р.

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

Ա. ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՈՒ ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

1904

ԲՆԺՆՈՐԳՐԻՆՆ Է { Ռուսաստանում 4 r.
Արսասանմանում 5 r.

Խնդրում ենք Արժ. Գործակալներին յայտնել այն քա-
ժանորդների ծիշտ հասցէները՝ հոգեւորական թէ աշխար-
հական, որոնք կարող են իրենք անմիջապէս կամ մի ուրիշի
անունով ծրարներ ստանալ փոստից: Բոլոր այդպիսիներին
«Արարատ»-ը կուղարկուի առանձին ծրարներով եւ առհա-
սարակ նորա ցրումը կանոնաւորելու համար ամէն հոգ
կտարուի:

Հասցէն՝ ԲՅ. Թчміадзинъ, Типографическому Комитету

Արտասահմանի համար՝ Rédaction de la Revue „Ararat“.
Etchmiadzine (Caucase)

Հոյս է տեսել եւ վամաւում է Հ. Հ. գործակալ-
ների եւ Կովկասի Հայոց գրավամաւանդների մօտ

«ՕՐԱՅՈՅՑ 1904 ԹՈՒՄԿԱՆԻ»

Գինն է 15 կ. կազմած 25 կ.

